

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ BİLİM DALI**

**70 NUMARALI İSTANBUL BELEDİ KASSAM
DEFTERİNE GÖRE GAYRİMÜSLİM TEBAANIN
REFAH DÜZEYİ (H.1169-1171/ M.1755-1758)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MUSTAFA ENES KUL

BURSA 2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ BİLİM DALI

**70 NUMARALI İSTANBUL BELEDİ KASSAM DEFTERİNE GÖRE
GAYRİMÜSLİM TEBAANIN REFAH DÜZEYİ (H.1169-1171/
M.1755-1758)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Mustafa Enes KUL

Danışman:

Prof. Dr. Nurcan ABACI

BURSA 2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Bilim Dalı'nda 702042005 numaralı Mustafa Enes KUL'un hazırladığı "70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defterine Göre Gayrimüslim Tebaanın Refah Düzeyi (H.1169-1171/M.1755-1758)" başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 27.01.2023 günü 9:30-11:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/~~çalışmasının~~ (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Prof. Dr. Nurcan ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Nilüfer ALKAN
GÜNAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Fırat YAŞA
Düzce Üniversitesi

27/01/2023

Yemin Metni

Yüksek Lisans / Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Tezi/ Çalışması olarak sunduğum “70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defterine Göre Gayrimüslim Tebaanın Refah Düzeyi (H. 1169-1171/M. 1755-1758)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

03/01/2023

Adı Soyadı: Mustafa Enes KUL

Öğrenci No: 702042005

Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Programı: Yeniçağ Bilim Dalı

Tezin Türü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 03/01/2023

Tez Başlığı: 70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defterine Göre Gayrimüslim Tebaanın Refah Düzeyi (H.1169-1171/M.1755-1758)

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 97 sayfalık kısmına ilişkin, 02/01/2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Mustafa Enes KUL
Öğrenci No:	702042005
Anabilim Dalı:	Tarih Anabilim Dalı
Programı:	Yeniçağ Bilim Dalı
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Nurcan ABACI

03/01/2023

ÖZET

Yazar Adı Soyadı	Mustafa Enes KUL
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Yeniçağ Bilim Dalı
Tezin Niteliği	Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi	/...../2023
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Nurcan ABACI

70 NUMARALI İSTANBUL BELEDİ KASSAM DEFTERİNE GÖRE GAYRİMÜSLİM TEBAANIN REFAH DÜZEYİ (H. 1169-1171/M. 1755-1758)

Osmanlı Devleti ve toplumunun sosyal, iktisadi ve kültürel yaşam biçimini yansıtan kaynak gruplarından birisi de terekelerdir. Ölen bir kişinin ardında bıraktığı maddi varlık unsurları olarak nitelendirilebilecek kayıtlara başlıca tereke ve kassam defterleri üzerinden ulaşılabilmektedir. Bu tezde de hicri 1169-1171 miladi 1755-1758 tarihlerini kapsayan 70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri kullanılmıştır. Söz konusu kaynak içerisinde yer alan toplam 461 kaydın 244 tanesini tereke kayıtları oluşturmaktadır. 244 tereke kaydının 240 tanesi ise gayrimüslimlere aittir. Gayrimüslim tebaanın yaşamları boyunca edinmiş oldukları maddi varlığın yapısına dair bilgilere kısmen de olsa bu defterden ulaşılabilmektedir. Üzerinde durulması gereken husus, şer'i bir devlet içerisinde yaşayan bu kitlenin maddi olarak ne derece güçlü olduğudur. Gayrimüslimlerin toplum içerisinde maddi güç olarak hangi konumda olduklarını tespit edebilmek önemlidir. Terekelerin ekonomik anlamdaki değerini ise tereke sahibi kişilerin ait olduğu toplum içerisinde incelemek gerekir. İncelemeler doğrultusunda amacımız gayrimüslimlerin edinmiş oldukları servetin bulundukları toplum içerisindeki değerini anlamlandırmaya yöneliktir. Bu bağlamda üzerinde çalıştığımız defter kapsamında gayrimüslim tebaanın refah düzeyini ortaya çıkarmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Tereke, Kassam Defterleri, İstanbul, 18. Yüzyıl, Refah, Gayrimüslim.*

ABSTRACT

Name & surname	Mustafa Enes KUL
University	Bursa Uludağ University
Institute	Institute of Social Sciences
Field	History
Subfield	Early Modern Period
Degree awarded	Master
Date of degree awarded	/...../2023
Supervisor	Prof. Dr. Nurcan ABACI

THE WELFARE LEVEL OF NON-MUSLIMS ACCORDING TO ISTANBUL KASSAM RECORDS NUMBERED 70 (H.1169-1171/ M.1755-1758)

One of the resource groups that reflect the social, economic, and cultural lifestyle of the Ottoman Empire and the society that is subjected to the state is probate inventory. Such records, which can be described as the material assets left behind by a deceased person, can be accessed mainly through the tereke and kassam records. In this study, "Istanbul Kassam Recors No. 70" covering the dates of 1169-1171 Gregorian 1755-1758 was used as such a source. Probate Inventory constitute 244 of the 461 records in the mentioned resource. 240 of the 244 probate inventory belong to non-Muslims. The structure of the material wealth that non-Muslim people have acquired throughout their lives is present in this records with all its aspects. The point that needs to be emphasized here is how financially strong this group is, living in a sharia state. In this respect, it is significant to determine the position of non-Muslims in society as an economic power. It is necessary to examine the economic value of terekes within the society to which the tereke owners belong. In line with these examinations, our aim is to make sense of the value of the wealth acquired by non-Muslims in the society they lived in. In this context, the aim of the study is to reveal the welfare level of non-Muslim subjects within the scope of the records we scrutinized.

Keywords: *Probate Inventory, Kassam Records, Istanbul, 18th Century, Welfare, Non-Muslim.*

ÖNSÖZ

Kassam defterleri, Osmanlı sosyo-ekonomik tarih çalışmalarında faydalanan önemli kaynak gruplarından birisidir. Bu kaynaklarda, kayıtların tutulduğu döneme ve bölgeye ilişkin, kişilerin aile yapıları, icra ettiği meslekler, yerleşik bulundukları mahalleler, ölüm nedeni, tarihi ve yeri gibi bilgilere ulaşmak mümkündür. Toplumsal hayatın sosyal yaşamına ilişkin bu verilerin yanı sıra kişilerin mal varlıkları, alacak verecek ilişkileri, menkul ve gayrimenkul tüm varlıklarının piyasa değerleri gibi verilere de ulaşılabilir.

Toplumsal hayat içerisinde yaşam kalitesini etkileyen en önemli faktörlerden birisi kişilerin ekonomik durumlarıdır. Yaşam kalitesi yani toplumsal refah günümüzde olduğu gibi tarihsel sürecin herhangi bir zaman diliminde de incelenmesi ve üzerinde durulması gereken bir konudur.

Tezimizde, 1755-1758 tarihleri arasında İstanbul'da terekeleri kayda alınmış olan gayrimüslimlerin refah düzeyleri anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda 70 numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri temel kaynak olarak kullanılmıştır. 1755-1758 tarihleri arasında 461 mahkeme kaydının 244 tanesini tereke kayıtları oluşturmaktadır. Defter içerisinde bulunan tereke kayıtlarının 240 tanesinin gayrimüslimlere ait olması çalışmanın gayrimüslimler üzerine indirgenmesinin ana nedenidir.

Terekeleri incelenen ve değerlendirilen gayrimüslimlerin refah düzeylerine etkisi açısından tâbi oldukları devlet ve yaşadıkları bölge önemlidir. Bunun için 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ve İstanbul'un ekonomik koşulları üzerinde durulmuştur. Ayrıca, gayrimüslim servetlerinin ekonomik değerini anlamlandırmak için bölgesel ve dönemsel karşılaştırmalara da yer verilmiştir. Bu doğrultuda, terekeleri incelenen gayrimüslim halkın bulundukları toplum içerisinde refah düzeyleri üzerine çıkarımlar yapılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bilgi, tecrübe ve görüşleriyle beni doğru yönlendirdiğine inandığım danışmanım Prof. Dr. Nurcan ABACI'ya ve çalışmada faydalanan kaynakların temini için bana kütüphanesini açan Arş. Gör. Dr. Muhittin KUL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, çalışmamda desteklerini ve güvenlerini her zaman hissettiğim aileme de teşekkür ederim.

Mustafa Enes KUL

BURSA,2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO LİSTESİ.....	ix
GRAFİK LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİ VE İSTANBUL

1.1. 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik ve Mali Durumu.....	7
1.1.1. 18. Yüzyıl Osmanlı Para Düzeni.....	12
1.2. 18. Yüzyılda İstanbul.....	15
1.2.1. Yangınlar.....	16
1.2.2. Depremler.....	22
1.2.3. Salgın ve Diğer Doğal Afetler.....	25
1.2.4. Nüfus.....	29
1.3. İstanbul'da Fiyat Hareketleri.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

1755-1758 TARİHLERİNDE İSTANBUL GAYRİMÜSLİMLERİNİN

TEREKELERİ

2.1. Kaynak Grubu Olarak Kassam Defterleri.....	39
2.2. Defter Tanıtımı.....	42
2.3. 70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defterinin Tasnifi.....	45
2.3.1. Tereke Sahiplerinin Medeni Hallerine Göre Sınıflandırılması.....	45
2.3.2. Tereke Sahiplerinin Varis Yapıları.....	47
2.3.3. Tereke Sahiplerinin Mesleklerine Göre Dağılımı.....	52
2.3.4. Tereke Sahiplerinin Mahallelerine Göre Dağılımı.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TEREKE VE TEREKE SAHİPLERİNİN İKTİSADİ AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Tereke Sahiplerinin Servet Miktarları ve Gayrimüslimlerin Refah Düzeyi.....	60
3.1.1. Cinsiyetlere Göre Servet Miktarları.....	63
3.1.2. Varis Yapılarına Göre Servet Miktarları.....	65
3.1.3. Mesleklere Göre Servet Miktarları.....	69
3.1.4. Mahallelere Göre Servet Miktarları.....	71
3.2. Terekelerden Karşılana Gider Kalemleri.....	74
3.2.1. Vergi, Hizmet ve Defin Masraflarının Karşılığı Alınan Ücretler.....	76
3.2.2. Beytu'l-mâldan Tahlisler.....	79
3.2.3. Borçlar.....	81
3.2.4. Vasiyetler.....	83
SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	92
EKLER.....	97

TABLO LİSTESİ

Tablo I: 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muaccelle Gelirleri	10
Tablo II: 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Devlet Bütçeleri.....	11
Tablo III: 18. Yüzyıl Boyunca Osmanlı Kuruşunun Değer Değişimi.....	14
Tablo IV: 18. Yüzyılda İstanbul Nüfusu ve Vebanın Sebep Olduğu Ölüm Oranları.....	28
Tablo V: 18. Yüzyılda İstanbul'daki Gıda Fiyatları.....	34
Tablo VI: 18. Yüzyılda İstanbul'daki Tüketici Fiyat Endeksleri.....	37
Tablo VII: Cinsiyetlere Göre Tereke Sahipleri.....	45
Tablo VIII: Medeni Hallere Göre Tereke Sahipleri.....	46
Tablo IX: Tereke Sahiplerinin Varis Yapıları.....	47
Tablo X: Mirasçı Gruplar.....	50
Tablo XI: Tereke Sahiplerinin Meslekleri.....	52
Tablo XII: Tereke Sahiplerinin Yerleşik Bulundukları Mahalleler.....	56
Tablo XIII: Tereke Sahiplerinin Servet Miktarları.....	62

GRAFİK LİSTESİ

Grafik I: Cinsiyete Göre Servet Miktarları	64
Grafik II: Mirasçılara Kalan Servet Miktarları.....	66
Grafik III: Ortalama Servet Miktarlarına Göre Meslek Grupları.....	70
Grafik IV: Ortalama Servet Miktarlarına Göre Mahalleler.....	72
Grafik V: Terekelerden Karşılanan Başlıca Ücretler.....	76

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İ.B.K.M.	İstanbul Beledi Kassam Mahkemesi
İ.B.B.	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM.	İslam Araştırmaları Merkezi
M.	Miladi
No.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Sy.	Sayı
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Top.	Toplam
Vd.	Ve Diğerleri
Vr.	Varak
Yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ve toplumunun yaşantısını anlamlandırmak için başvurulması gereken önemli kaynaklardan biri tereke kayıtlarıdır. Tereke, metrukat veya muhallefat olarak ifade edilen miras kayıtları, iktisadi ve sosyal tarih araştırmaları için oldukça önemlidir.¹ Şer'iyye sicilleri içerisinde dağınık bir halde bulunabilen bu türden miras kayıtları 18. yüzyılda bazı şehirlerde hususi birer defter şeklinde de kayda alınmışlardır. Kelime anlamından dolayı vefat eden bir kimsenin ardında kalan menkul ve gayrimenkul tüm mal varlıklarının tutulduğu defterler bu şekilde adlandırılmıştır.

Çalışmamızda “70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri” adlı defterden faydalanılmıştır. Kassam defterleri, adını, Osmanlı Devleti’nde kadının yardımcılardan ve gerekli durumlarda miras paylaşımının sağlanması hususunda görevli kassam adlı şer’i memurlardan almıştır. Kassam defterlerinde vefat eden kişilerin hayatları boyunca elde etmiş oldukları tüm maddi varlık yapılarının yanında, alacak-verecek ilişkileri gibi ekonomik yaşantılarına yönelik veriler bulunmaktadır. Ayrıca, kişilerin sosyal hayatını yansıtan medeni halleri, aile yapıları, yerleşik bulundukları bölgeler ve meslekleri gibi verilere de ulaşmak mümkündür.

Kassam defterleri ve benzer türden kayıtlardan elde edilen kapsamlı veriler özellikle toplum yaşantısını anlamlandırma açısından önemlidir. Bu veriler doğrultusunda tereke kayıtlarının tutulduğu döneme ve bölgelere yönelik servet dağılımı, gelir eşitsizliği, maddi kültür, refah seviyesi, tüketim alışkanlıkları gibi konular üzerine birçok çalışma yapılarak alana katkıda bulunulmuştur.² Tereke defterlerine yönelik yapılan ilk çalışma

¹ Ferit Devellioğlu, “Tereke”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2006), 1263. Ferit Devellioğlu, “Metrukat”, 735. Ferit Devellioğlu, “Muhallefat”, 777.

² Fatih Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları” *Tarih Dergisi*, (İstanbul: 2012) sy.54, 91-120. Fatih Bozkurt, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (2013), C. 11, sy. 22, 193-229. Fatma Pelin Tığlay, “Division Of Inheritance And Capital Accumulation: Case Of Bursa From Probate Registers, 1700-1840” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015). Hasan Akdağ, “Kassam Defteri (Havass-ı Refi’a Mahkemesi 272 Numaralı 1204-1206/1789-1791 Tarihli), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995). İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği” *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, (Ankara: 2012), sy.31, 41-60. Muazzez Gündüz, “Tereke Kayıtlarına Göre Bursa Şehri’nde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1703-1710)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019). Musa Çadırcı, “Hüseyin Avni Paşa’nın Terekesi”, *Belgeler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), C. XI, sy. 15, 145-164. Nisa Öktem, “XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı’da Kitap Kültürü” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat

Halil İnalçık'a aittir. İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları" adlı makalesinin ilk cümlesinde tereke defterlerinin kaynak değeri olarak önemini, *Tereke defterleri, iktisadî içtimaî tarihimiz bakımından birinci derecede mühim kaynaklardır*, şeklinde ifade etmiştir. Söz konusu bu makale hem tereke defterlerinin tarihi kaynak olarak tanıtılması hem de bu türden kaynaklardan nasıl faydalanılacağını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu hususların yanında, üzerinde durduğumuz çalışmada da olduğu gibi, İnalçık, tereke sahiplerinin servet miktarlarının satın alma gücü ile ilişkisini ortaya koyarak servet sahiplerini varlıklı, orta ve fakir sınıfa mensup olanlara göre tasnif etmiştir.³

İnalçık'ın söz konusu çalışmasından sonra, kronolojik olarak, tereke kayıtlarından istifade edilerek yapılan ikinci çalışma Lajos Fekete tarafından Macar Akademisi Dil ve Edebiyat Bilimleri Bölümünün 18 Mayıs 1959 tarihli konferansında sunulmuştur. Fekete'nin söz konusu çalışması "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi" adıyla Macarca aslından ilk olarak Sadrettin Karatay'ın çevirisiyle yayımlanmıştır.⁴ Daha sonra ise aynı çalışma Tayyip Gökbilgin'in çevirisiyle "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi" adıyla yayımlanmıştır.⁵ Fekete'nin bu çalışması Budinli Ali Çelebi'nin terekesine dayanmaktadır. Söz konusu araştırma kapsamında Budinli Ali

Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017). Ömer Düzbakar, "XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne Yansıyan Şehir Merkezindeki Gayrimenkul Alım-Satımı, Terekeler ve Aile İle İlgili Belgelere Göre" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003). Taner Öztürk, "İstanbul'da İkamet Eden Yeniçerilerin Miras Kayıtları Üzerinden Sosyal Yaşantılarına Mikro Bakış (1748-1750)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2021). Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası" *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam* ed. Tülay Artan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998) 49-65. Veli Kahraman, "İstanbul'da Sosyal ve Ekonomik Hayat: Kısmet-İ Askeriye Mahkemesi 1388 Numaralı Şer'iyye Sicili Örneği (1835)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021). Yakup Aydın, "İstanbul Mülga Beledi Kassamlığı Sicilleri 1 Numaralı Defterin (1066-1072) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021). Yavuz Cezar, "Bir Âyanın Muhallefatı", *Belleten*, (1977), C. 41, sy. 161, 41-78. Zeynel Özlü, "Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002).

³ Halil İnalçık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (İstanbul: 1953), C.15, sy.1-4, 51-75.

⁴ Lajos Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965), C.29, sy.116, 615-638.

⁵ Lajos Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi", çev. M. Tayyip Gökbilgin, *Belleten*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979), C.43, sy.170, 457-480.

Çelebi'nin terekesinden hareketle kişinin gündelik yaşantısına yönelik çıkarımlar yapılmıştır.

İnalcık ve Fekete'nin araştırmaları hem kronolojik olarak hem de yol gösterici olarak oldukça öneme haiz olsalar da bu konuda yapılmış ilk kapsamlı çalışma Ömer Lütfi Barkan'a aittir.⁶ Barkan'ın "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)" adlı makelesi özellikle yöntem ve kapsam açısından yol gösterici konumdadır. Tereke kayıtlarının tutulması için gerekli olan kurumsal yapı ve işleyişin açıklanması ile birlikte, tereke sahipleri ve servet miktarlarının hem sosyal açıdan hem de iktisadi açıdan değerlendirmesi yapılmıştır. Öyle ki Barkan'ın izlediği yol kendisinden sonra yapılan çalışmalarda da aynen izlenmiştir.

Barkan'ın terekeler üzerinden 1966 yılında yayımladığı makalesinin ardından yaklaşık olarak 20 yıllık bir süreç içerisinde böylesine kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Tereke çalışmalarına yönelik ilginin artması 1985 yılından sonra kademeli olarak artmaya başlamıştır.⁷ Bu doğrultuda Hüseyin Özdeğer "Bursa Şehri Tereke Defterleri" adlı çalışmasında, 1463-1640 yılları arasında Bursa'da kayda geçilen terekelerden yola çıkarak demografik, ekonomik ve sosyal yapıya yönelik verileri incelemiştir.⁸ Oldukça kapsamlı olarak nitelendirilebilen bir diğer çalışma ise Said Öztürk'e aittir. Öztürk'ün doktora tezi olup daha sonra yayımlanan ve iki bölümden oluşan tezinin ilk bölümü, genel olarak şer'iyye sicillerinden başlamak üzere kaynak tanıtımı ve konu ile alakadar olarak devletin kurum yapısı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. İkinci bölüm ise incelemeye alınan altı adet İstanbul Kassam Defteri üzerine oluşturulmuş kapsamlı bir tahlil niteliğindedir. Üzerinde durulan defterlerin terekeler, tereke sahipleri, mal grupları, harcamalar gibi detaylı bir sınıflandırmaya tutulması ve özellikle de dönemin para tarihi hakkında da tahlil yapılması açısından oldukça değerli görülmektedir.⁹

Terekelerden faydalanılarak servet miktarı ve dağılımı hakkında yapılan önemli araştırmalardan birisi de Saffet Hülya Canbakal ve ekibinin hazırlamış olduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nda Servet Dağılımı, 1500-1840" adlı proje çalışmasıdır. Yaklaşık 350

⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, (1966), C. III, sy. 5-6, 1-479.

⁷ Fatih Bozkurt, "Tereke Çalışmaları", 206.

⁸ Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1988).

⁹ Said Öztürk, "XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili", (Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993).

yıllık bir süreç içerisinde Antep, Bursa, Diyarbakır, Kayseri, Manastır, Manisa ve Trabzon gibi şehirlerde oluşturulmuş olan tereke kayıtları incelenmiştir. Servet miktarlarının kır-kent, cinsiyet, din, gibi sınıflandırmalara tabii tutulmasının yanı sıra söz konusu dönemdeki enflasyon ve fiyat endeksleri ile birlikte servetin dağılımı üzerinden karşılaştırmalı bir analiz de yapılmıştır.¹⁰

Fatih Bozkurt'un doktora tezinden özellikle terekelerdeki servet miktarından yola çıkarak refah düzeyinin belirlenmesi hususunda yararlanılmıştır. Söz konusu bu tez de hem yapının işleyişi sorgulanarak incelenirken hem de İstanbul'un maddi kültür yapısı ortaya koyulmuştur. Burada özellikle kişilerin refah seviyelerinin belirlenmesinde hem barınacak bir evin hem de hayatı idame ettirecek bir mesleğin, ya da buna eşdeğer bir gelirin olması gerekliliği anlayışından üzerinde durduğumuz tezde de yararlanılmıştır.¹¹

Bu hususlar doğrultusunda, üzerinde durduğumuz tezde h. 1169-1171/m. 1755-1758 tarihleri arasında tereke kayıtlarının bulunduğu "70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri" değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Defter içerisinde yer alan toplamda 461 kayıt içerisinde 244 tereke kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların 240 tanesi ise gayrimüslim tebaaya aittir. Bundan dolayı çalışma, gayrimüslimlerin söz konusu döneme ilişkin refah seviyelerini anlamlandırmaya yöneliktir.

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde "18. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul" ana başlığı altında tereke kayıtlarının tutulduğu dönem ve bölge yapısı anlamlandırılmıştır. Bu bölümde ilk olarak 18. yüzyılda devletin mali ve ekonomik yapısının gelişim ve değişimlerine değinilmiştir. Özellikle 1768 yılında Ruslarla başlatılan savaş dönemine kadar geçen süreç içerisinde, nispeten barış dönemi de denilebilir, mali ve ekonomik durumdaki istikrarlı yapı ve savaş sonrası dönemde ise ekonomideki olumsuz etkilenmeler üzerinde durulmuştur. 1768 yılında başlayan savaş

¹⁰ Saffet Hülya Canbakal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Servet Dağılımı, 1500-1840*, TÜBİTAK Proje No: 108K034, (İstanbul: 2012). Çalışmanın doğrudan bir yayını olmayıp internet ortamı üzerinden erişim sağlanmıştır. <https://search.trdizin.gov.tr/proje/ara?q=108K034&order=yearDESC&page=1&limit=20>. Erişim Tarihi: 10.11.2022. Ayrıca yazarın konu ile alakalı yayınları da mevcuttur. Bkz. Hülya Canbakal, "Erken Modern Dünya ve Osmanlı Topraklarında Servet ve Gelir Dağılımı", *İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar*, ed. Ulaş Karakoç, Alp Yücel Kaya, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021) 235-270. Hülya Canbakal, Alpay Filiztekin, "Wealth and Demography in Ottoman Probate Inventories: a Database in Very Long-Term Perspective" *Historical Methods*, Vol.54, No.2 (2021) 94-127.

¹¹ Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011).

dönemi, tereke sahiplerinin istikrarlı bir ekonomik yapı içerisinde servet yapılarını oluşturmaları ve mirasçı grupların da kendilerine kalan servet miktarını nispeten daha istikrarsız bir ekonomik düzen içerisinde elde etmeleri açısından dönüm noktası olarak görülmüştür. Söz konusu bu dönüm noktası etrafında 18. yüzyılda devletin mali ve ekonomik durumu ile piyasalarda kullanılan para birimi kuruş üzerindeki değişim ve gelişimler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümün devamında, tereke kayıtlarının İstanbul'da tutulması nedeniyle, 18. yüzyılda şehirde meydana gelen olaylara da değinilmesi gerektiği düşünülmüştür. İlk olarak şehri etkisi altına almış olan doğal afetler ve salgınlar incelenmiştir. Bunun nedeni yaşanan bu afetlerin hem nüfus hem de şehir ekonomisi üzerinde oluşturmuş olduğu olumsuz etkilerdir. 1756 yılında meydana gelen büyük yangın ve 1766 yılında gerçekleşen deprem neden olduğu ölümler ve ekonomik olumsuzluklar açısından en ön plana çıkanlarıdır.¹² Bölümün devamında söz konusu dönem nezdinde şehir nüfusu hakkında yapılan tahmini değerlere yer verilirken, daha sonrasında ise şehir ekonomisini anlamlandırmak için piyasadaki gıda maddelerinde meydana gelen fiyat hareketleri incelenmiştir. Böylece tereke sahiplerinin servet miktarlarını ve refah seviyelerini değerlendirmek için bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde kassam defterlerinin genel mahiyette kurum, yapı ve işleyiş açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Daha sonra “70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri” taşıdığı özellikler doğrultusunda “Defter Tanıtımı” başlığı altında değerlendirilmiştir. İkinci bölümün sonunda ise söz konusu defterin belirli kriterler doğrultusunda sınıflandırılmasına yer verilmiştir. Defterde kayıtları bulunan tereke sahipleri cinsiyet, medeni hal, varis yapıları, icra etmiş oldukları meslekler, yerleşik bulundukları mahallere göre ayrı ayrı incelenmiştir. Bu bölümde gerçekleştirilen sınıflandırmalar ekonomik verilerden hariç tutularak defterin ve tereke sahiplerinin çeşitli yönlerden yapısını anlamlandırmaya yönelik yapılmıştır.

Üçüncü bölüm, “Tereke ve Tereke Sahiplerinin İktisadi Açısından Değerlendirilmesi” ana başlığı altında çalışmanın ana amacına yönelik oluşturulmuştur. Bu bağlamda kişilerin edinmiş oldukları servetleri değerlendirilerek refah seviyeleri anlamlandırılmıştır.

¹² 1756 yılında gerçekleşen yangında 77.400 hane, 34.200 dükkân ve başka birçok yapı zarar görürken, 1766 depreminin ortaya çıkarmış olduğu ekonomik zarar 11 milyon kuruş kadardır. Bkz. Yangınlar, Depremler.

Kişilerin yaşamları boyunca elde ettikleri servet miktarları tezin birinci ve ikinci bölümlerindeki veriler ile birlikte ilişkilendirilerek, kişilerin refah düzeylerine yönelik çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Tereke sahiplerinin refah düzeylerini anlamlandırmaya yönelik veri oluşturması açısından ise bölüm içeriğinde İstanbul’da gayrimenkul fiyatlarına ve inşaat işçi ücretlerine de yer verilmiştir. Buradaki amaç, tereke sahiplerinin zengin, orta halli ve fakir olarak değerlendirilmesidir. Kişilerin barınma ve yaşamlarını idame ettirecek bir meslek ya da en az o meslekten karşılanabilecek kadar servete sahip olma anlayışı varlık yapılarının sınıflandırılmasında kullanılmıştır. Edinilen veriler doğrultusunda tereke kayıtlarından ulaşılan servet miktarları cinsiyet, varis yapıları, meslekler ve mahalleler gibi ayrı başlıklar altında da incelenmiştir.

Üçüncü bölümün sonunda ise servet miktarlarına karşılık terekelerden tasarrufu sağlanan gider kalemlerine değinilmiştir. Burada daha genel mahiyette ve sık karşılaşılan vergi, hizmet ve defin masrafları, beytü’l-mâldan tahlis, borçlar, vasiyetler gibi gider kalemleri üzerinde durulmuştur.

1.BÖLÜM: 18.YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİ VE İSTANBUL

1.1. 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ekonomik ve Mali Durumu

18. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin tüm kurum ve yapılarında olduğu gibi iktisadi yapısında da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Devletin iktisadi tarihine yönelik mali ve ekonomik yapının işleyişi birçok çalışmaya araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmalar ile birlikte Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının anlamlandırılmasına katkıda bulunulmuştur.¹³ Devletin iktisadi yapısına yönelik olan birtakım incelemelerde iktisadi değişim ve gelişimleri anlamlandırmak için dönemlendirmeler yapılmıştır. Söz konusu iktisadi dönemlendirmelerin yapıldığı çalışmalar şu şekildedir:¹⁴

Ahmet Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi” adlı çalışmasında, iktisadi dönemlendirmeyi Türklerin Anadolu’yu yurt edinmelerinden başlayarak yaklaşık bin yıllık bir süreç içerisinde incelemiştir. Tabakoğlu’na göre Türkiye iktisat tarihi, klasik dönem (nizâm-ı kadim) ve yenileşme dönemi (nizâm-ı cedid) olarak ikiye ayrılır. Klasik dönem, bin yıllık sürecin büyük bölümünü karşılamakla birlikte oluşma (1075-1453), olgunlaşma (1453-1699) ve esnekliğini kaybetme (18. yüzyılın tamamı) alt dönemlerine ayrılır. Yenileşme dönemi ise 1790 yılından Osmanlı Devleti’nin siyasi varlığının sona erdiği 1923 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır.¹⁵

Ahmet Tabakoğlu’nun yapmış olduğu ve Türkiye iktisat tarihine yönelik bu uzun soluklu dönemlendirmenin yanı sıra, daha dar kapsamıyla Osmanlı Devleti’ne yönelik, iktisadi dönemlendirmeler de söz konusudur. Mehmet Genç, devletin iktisadi yapısını başlangıcından 18. yüzyıla kadar uzanan klasik dönem ve 19. yüzyıldan itibaren değişmelerin başladığı, modernleşmeye yönelimin olduğu başlıca iki döneme ayırmıştır. Bu ayrımında, klasik dönem içerisinde temel kurumlar, değerler, hedefler ve dayanan

¹³ Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 31.

¹⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018) 61-63. Erol Özvar, “Osmanlılar (Mali Yapı)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), C.33, 521. Mehmet Genç, “Osmanlılar (İktisadi ve Ticari Yapı)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), C.33, 525.

¹⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, 61-63.

ilkeler açısından önemli bir değişimin yaşanmaması ile sonraki süreçte değişimin ve modernleşmeye yönelimin olması anlayışı yatmaktadır.¹⁶

Erol Özvar ise yapmış olduğu dönemlendirmede Osmanlı Devleti'nin maliye teşkilatında meydana gelen değişimleri temele almıştır. Mali yapıdaki değişimleri üç dönem içerisinde inceleyen Özvar, devlet harcamalarını finanse edebilmek için teşkilatta yaşanan değişimleri göz önünde bulundurmuştur. İlk dönem maliye teşkilatının kuruluşundan 1790'lara kadar uzanan, mali sistemde dönüşümün olmadığı, tek hazineli yani hazine-i amire dönemi olarak adlandırılabilir. İkinci dönem; askeri harcamaların finansmanı için hazine-i amirenin yanında îrâd-ı cedîd ve mansûre hazinelerinin oluşturulduğu çoklu hazine dönemidir. Bu dönemde geleneksel mali politikalar da varlığını sürdürdüğünden dolayı geçiş dönemi olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü ve son dönem ise 19. yüzyılda Osmanlı maliyesinde köklü değişimlerin yaşandığı Tanzimat devri ile başlar. Bu dönemde geleneksel mali politikaların yerini modern tecrübeler almış olur.¹⁷

Genel itibarıyla iktisadi dönemlendirme hususunda yukarıda bahsi geçen görüşlerin ortak noktası 18. yüzyılın, özellikle de ikinci yarısının, devletin tüm kurum ve organlarında olduğu gibi değişim ve dönüşüm dönemi olarak ele alınıp bir kırılma noktası olarak belirlenmesidir.¹⁸

18. yüzyılda devlet ekonomisinde ve maliyesinde yaşanan buhran dönemi 16. yüzyılın ortalarından sonra başlayan ekonomik istikrarsızlık süreci ile ilişkilendirebilir. Fakat öncelikle maliye ve ekonominin birbirinden farklı kavramlar olduğunu belirtmek gerekir. Maliye, doğrudan devletin hazinesine yönelik faaliyetleri yansıtır. Ekonomi ise daha çok topluma ilişkin olarak üretim ve bölüşüm gibi temel süreçleri ele almaktadır. Söz konusu bu iki kavram her ne kadar birbirlerinden farklı anlamlar içerseler de etkileşim halinde oldukları yadsınamaz. Devlet maliyesinin bunalım sürecinin ekonomiye yansımaları, ekonomik durgunluğun da maliyeyi olumsuz yönden etkilemesi söz konusu olabilmektedir. Buna karşın maliye ve ekonominin birbirlerinden bağımsız gelişim göstermelerinin de mümkün olabildiğini belirtmek gerekir.¹⁹

¹⁶ Mehmet Genç, "Osmanlılar (İktisadi ve Ticari Yapı)" 525.

¹⁷ Erol Özvar, "Osmanlılar (Mali Yapı)" 521.

¹⁸ Saim Çağrı Kocakaplan, *İstanbul Gümrüğü*, 31.

¹⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007) 153.

16. yüzyılın sonlarına doğru devlet içerisinde ekonomik anlamda çöküntüye neden olan birtakım olaylar yaşanmıştır. Yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlar, yerli sanayinin gelişmemesi, Amerika kıtasında ortaya çıkan altın ve gümüşlere karşılık yerli madenlerin işlenememesi, Avrupa sanayisinin Osmanlı pazarlarına girerek piyasaları istila etmesi, tımar ve zeamet gibi devletin temel sistemlerinin işleyememesi bu ekonomik çöküntüyü tetikleyen nedenler arasında sıralanabilir.²⁰ 17. ve 18. yüzyıllar boyunca devam eden ve yenilgilerle sonuçlanan savaş ortamının da devlet maliyesine fazladan külfet oluşturduğunu söylemek gerekir. Özellikle tımar düzeninin çözülüşü ile birlikte taşradaki yerel güç unsurlarının ortaya çıkması, devlet gelirlerinin söz konusu yerel unsurlarla paylaşılmasına ve doğal olarak giderlerin arttığı bir ortamda gelirlerin sürekli azalmasına yol açmıştır.²¹ Bu durum ise mali bunalımın süreklilik kazanmasında önemli rol oynamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve mali yapısında görülen ve süreklilik kazanan uzun soluklu bunalım döneminde 18. yüzyılın bir kırılma noktası olarak nitelendirilebileceğine değinilmişti. Söz konusu yüzyılda Osmanlı ekonomisinde birbirinden oldukça farklı gelişmeler olmuştur. Bu açıdan Osmanlı iktisadi tarihinde olduğu gibi 18. yüzyıl Osmanlı ekonomisini de iki farklı dönem halinde ele almak daha doğru olacaktır.

Karlofça Antlaşması'ndan itibaren 1768 yılında Ruslarla yapılan savaşa kadar geçen süreç Osmanlı Devleti için ekonomide yayılma ve gelişme dönemi olarak nitelendirilebilir. Yüzyılın ikinci yarısında daha doğrusu savaş sonrasında yaşanan süreç ekonomik durumun da birbirinden bu kadar net bir şekilde ayrılmasına yol açmıştır.²² Bu durum yüzyılın ilk yarısında devletin nispeten bir barış dönemi içerisinde olması yahut gerçekleşen savaşlarda nispeten ağır yenilgilerin alınmaması ile ilgilidir. Oysa ki 1768 yılından başlayarak devamlı ve ağır yenilgiler ile sonuçlanan savaş dönemi Osmanlı ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Bu savaş dönemini Osmanlı Devleti'nin mali bunalımının başlangıcı olarak kabul etmek bu açıdan yerinde olacaktır.

1768 yılında başlayan ve daha ileriki yıllarda Osmanlı Devleti'nin mali ve ekonomik olarak bunalım sürecine girdiği döneme kadar, devletin iktisadi vaziyetinin oldukça iyi

²⁰ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 245.

²¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, 146.

²² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005), 211.

durumda olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomide gerçekleşen bu olumlu süreci destekleyen gelişmeler ise şu şekilde sıralanabilir:²³

- a) Malikâne satışları en revaçta olduğu dönemi yaşamış ve bu durum devlete önemli miktarda gelir kazandırmıştır. 18. yüzyıl boyunca devletin malikâne satışlarından elde ettiği gelir miktarını gösteren tablo:

Tablo I: 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muaccele Gelirleri²⁴

Yıllar	Ortalama muaccele geliri (kuruş)	Bir önceki döneme göre artış miktarı (%)
1695-1703	180.000	—
1718-1722	383.513	113.06
1764-1767	768.000	100.25
1780-1785	956.652	24.56
1793-1798	871.684	-8.88

Görüldüğü üzere 1700-1767 döneminde malikâne satışlarından elde edilen gelirden önemli bir artış söz konusudur. Yüzyılın başlarında 180.000 kuruş olan yıllık muaccele geliri, devlet maliyesi ve ekonomisinde kırılma noktası olarak nitelendirilen 1768 yılına kadar 768.000 kuruş olmuştur. Bu da yaklaşık 70 yıllık bir süreç içerisinde %327'ye varan ciddi bir gelir artışına tekabül etmektedir. 1768 savaşı sonrası dönemde ise devletin sağladığı gelirlerde ilk olarak bir durağanlaşma daha sonrasında ise azalmalar görülmektedir.

- b) Osmanlı padişahlarının tahta ilk çıktıklarında dağıttıkları cülus bahşişleri ile birlikte devletin içerisinde bulunduğu ekonomik durum hakkında bilgi edinilebilir. 18. yüzyılda III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa (1757-1774) gibi padişahlar tahta geçtiklerinde cüluslarını ödeyebilirken, I. Abdülhamid (1774-1789) ödeyememiştir. Bu açıdan III. Mustafa cülus bahşişi veren son padişah olarak nitelendirilebilir.²⁵ Özellikle III. Osman ve III. Mustafa dönemlerinde (1768 yılına kadar) devleti ekonomik anlamda olumsuz

²³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18.yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), 74. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 591.

²⁴ Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 115.

²⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972), C.4, 40.

etkileyecek herhangi bir gelişme olmamıştır. Hazine, kamusal giderleri düzenli bir şekilde karşılayabilecek seviyede olmuştur.²⁶

- c) 1768 yılında Ruslara karşı yapılan savaşın III. Mustafa'nın devlet hazinesine güvenerek başlatıldığı söylenmektedir. Bu dönem devlet bütçelerini gösteren tablo:

Tablo II: 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Devlet Bütçeleri²⁷

Yıllar	Gelir (kuruş)	Gider (kuruş)
1701-1702	9.852.728	10.094.824
1704-1705	10.451.135	10.847.892,5
1710-1711	10.840.871,5	8.339.041
1746	12.857.190	9.278.000
1748	13.741.281,5	14.255.470
1761-1762	14.514.288,5	14.064.788,5
1784	14.488.382,5	15.808.250
1785	14.809.666,5	18.693.336,5

18. yüzyılın başından 1760'lı yıllara kadar devlet gelirleri 9.852.728 kuruştan yaklaşık olarak 14,5 milyon kuruşa varan bir artış göstermiştir. Bu da yaklaşık olarak 60 yıllık bir süreç içerisinde devlet gelirlerinin %47 oranında arttığını gösterir. 1761-1785 arasındaki 24 yıllık süreç içerisinde bu oran %2 ile sınırlı kalmış bulunmaktadır. Devletin gider tablosunda ise yüzyılın ilk 60 yılında giderlerin %39 oranında arttığını fakat daha sonrasındaki 24 yıllık kısa bir süreç içerisinde ise bu oranın yaklaşık olarak %33 ile sınırlı kaldığı söylenilebilir. Buradan anlaşılabileceği üzere yüzyılın ilk 60 yılında gelirlerde ciddi miktarda artış görülüp nispeten gelir-gider dengesi sağlanırken, 1760 sonrası dönemde ise bunun tam aksine gelirlerde ciddi oranda bir azalış olup, gider oranının da neredeyse yüzyılın ilk 60 yılı kadar artması devleti ekonomik ve mali yönden olumsuz etkilemiştir.

- d) 1768 dönemi öncesinde devletin en önemli gider kalemi olan mevâcibler düzenli bir şekilde karşılanabilmektedir.²⁸

²⁶ M.Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi (Kaynak Yazarlara Göre Türkiye'nin Ekonomik Tarihi Üzerine Denemeler)*, çev. Oğuz Ceylan, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999), 391-399.

²⁷ Mehmet Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 222.

²⁸ Yavuz Cezar, *Mali Tarih*, 74. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, 591. Söz konusu kayıtlar Vâsıf Tarihi ve Çeşmizâde Tarihi'dir. Vâsıf Tarihi'nin 1748-1768 yıllarını kapsayan birinci cildinde 1768 savaşı öncesi mevâcib ödemelerinin kayıtları yer alırken, Çeşmizâde Tarihi'nde ise hicri 1180-1182 (m.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin 1768 savaşına kadar mali yönden güçlü olduğunu ve bu güce dayanarak Ruslarla savaşın başlatıldığı söylenilebilir. Fakat 1768-1774 arası savaş dönemi, devletin yüzyılın ilk yarısında sağlamış olduğu mali istikrarı oldukça olumsuz etkilemiştir. Savaşın bu denli uzaması ve yenilgilerin ağır olması, giderlerin de artmasına yol açmıştır. Savaş giderlerinin finansmanının karşılanması devleti mali bunalıma sürükleyen ana etken olmuştur.²⁹ Savaşı sona erdiren Küçük Kaynarca Antlaşması'nın getirdiği mali külfette halihazırda sıkıntıda olan mali durumu olumsuz etkilemiştir. Öyle ki savaş tazminatı olarak ödenmesi gereken 15 bin kese akçe yani 7,5 milyon kuruş, devlet bütçe gelirlerinin yarısına tekabül etmektedir.³⁰ Bu durum da devletin girmiş olduğu mali yükün en önemli göstergesi olarak nitelendirilebilir.

1.1.1. 18. Yüzyıl Osmanlı Para Düzeni

18. yüzyılın Osmanlı Devleti'nin mali ve ekonomik durumu açısından bir kırılma noktası olabileceğine yukarıda değinilmişti. Yüzyılın ilk yarısı ticari ve iktisadi genişlemenin olduğu canlanma dönemi iken, yüzyılın ikinci yarısı uzun soluklu ve yıpratıcı savaşların olduğu, ekonomide ve maliyede bunalım dönemi olmuştur. Bu süreçte Osmanlı para biriminin durumunda da değişkenlikler yaşanmıştır.

17. yüzyılda iktisadi vaziyette kendini gösteren olumsuz durum Osmanlı Devleti'nin para birimi olan akçede de etkisini göstermiştir. Bu süreçte akçe, istikrarsız bir dönem geçirerek piyasalardan kaybolmaya başlamıştır. İktisadi yapıdaki olumsuz durumu tersine çevirmeye çalışan devlet, yapmış olduğu taşıyıcı uygulamaları ile ek gelir sağlamaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Osmanlı para düzenindeki bu çözülüş piyasalarda yabancı devletlere ait sikkelerin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Devletin akçenin yerini alabilecek yeni bir para birimini ortaya çıkarması, savaş ortamının ve mali bunalımın da etkisiyle, ancak yüzyılın sonlarında gerçekleşmeye başlamıştır.

1766-1769) tarihleri arasındaki mevâcib kayıtları vardır. 1768 öncesi ödemelerin düzenli olduğuna dair kayıtların aynı şekilde Vâsıf Tarihi'nde mevcut olduğu belirtilmiştir.

²⁹ Yavuz Cezar, *Mali Tarih*, 74-75.

³⁰ Yavuz Cezar, *Mali Tarih*, 76. İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi*, 58. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV/I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 425. 18. yüzyıl devlet bütçe gelirleri 1761-1785 arası dönemde %2 ile sınırlı kalan bir gelişme içerisindedir olduğundan savaş tazminatı için ödenecek meblağı devlet gelirlerinin yarısı olarak kabul edebiliriz. Devlet bütçe gelirleri için bkz. Tablo II.

İstanbul’da darphaneler faaliyete geçerek ilk olarak 1685’te bir miktar akçe ve para darp ettikten sonra mangır üretimine geçiş yapmıştır. Bu deneyimin hemen sonrasında ise Avrupa’nın gümüş sikkelerinin örnek alınması ile yeni bir sikke ve onun çevresinde yeni bir para birimi oluşturulmaya çalışılmıştır.³¹

Osmanlı piyasalarına giren ve en çok tanınan yabancı devlet sikkelerinin Hollanda kökenli olduğu bilinmektedir. Üzerinde yer alan figürlerden dolayı bu paraya “esedi kuruş” ya da “arslani kuruş” adı verilmiştir. Bunların yanında İspanyolların kullandığı “riyal kuruş”, Avusturya ve Almanlara ait “kara kuruş, kâmil kuruş” gibi para birimleri de vardır.³² Bunlar içerisinde esedi kuruş olarak adlandırılan 8,5 dirhem iken Alman kuruşu 9 dirheme tekabül etmektedir.³³ 17. yüzyıl başlarında esedi kuruşun kur değeri 70 tam akçeye eşit iken riyal kuruş 80 tam akçeye eşit konumda bulunmaktadır.³⁴

Osmanlı Devleti’nin yeni para birimini oluşturan ve Lehistan kökenli zolotalardan esinlenen büyük gümüş sikkeler ilk kez 1690 yılında basılmıştır. Söz konusu yeni sikkeler bakır-gümüş alaşımından oluşmakla birlikte gümüş içeriği %60 oranındadır. Basılan sikkelerin en büyüğü 6 dirhem ya da 19,2 gram ağırlığında olmuştur. Avrupa sikkelerinden esinlenen bu yeni para birimini piyasada mevcut olan yabancı sikkelerden ayırt etmek için ise cedid zolota adı kullanılmıştır. 1703 yılına gelindiğinde sikke ağırlığı 8 dirheme (25 gram) çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti’nin yeni para düzeninde oluşturulan sikkelerin standartlarının tanımlanabilmesi için bir süre geçmesi gerekmiştir. Yeni para düzeninde Osmanlı kuruşu 40 para veya 120 akçeye eşit sayılmakla birlikte 6 dirhem bir çeyrek (20,0 gram) ağırlığında ve %60 gümüş içeriğine sahip durumdadır.³⁵ Fakat savaşlar ve siyasi olaylardan dolayı, 1715-1716 para reformuna kadar, üretilen sikkelerin ayarı söz konusu standartların altında kalmıştır. 1720’lere kadar darphanenin düşük standartlı sikke üretmesine bağlı olarak piyasada bol miktarda kalp sikke ortaya çıkmıştır. Ancak 1720’lerin başından sonra devletin yeni para düzeninin biçimi belirlenmiştir. Kuruş, zolota ve 20 paralık sikke orta ve büyük

³¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 174.

³² Şevket Pamuk, “Kuruş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), C.26, 458-459.

³³ M. Belin, *İktisadi Tarih*, 119.

³⁴ Şevket Pamuk, “Kuruş”, 458-459. Belin *İktisadi Tarih*, 119-120.

³⁵ Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, 175-176.

işlemlerde, 1, 5 ve 10 paralık sikkeler günlük, küçük işlemlerde kullanılmıştır. Paranın üçte birini oluşturan akçe ise işlevini kaybetmeye başlamıştır.³⁶

18. yüzyılda, özellikle 1760'ların sonlarına kadar, devletin mali ve ekonomik durumunun istikrarlı ve nispeten olumlu yönde olması Osmanlı kuruşunu da bu açıdan etkilemiştir. Bu duruma ek olarak gümüş madenlerinde sağlanan artış ve darphane üretiminin artması yeni para birimini destekleyen etkenler arasındadır. Para düzeninde ki bu olumlu şartlar yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı kuruşunun 18. yüzyıl boyunca değer değişimini gösteren tablo:

Tablo III: 18. Yüzyıl Boyunca Osmanlı Kuruşunun Değer Değişimi³⁷

Yıllar	Kuruşun Ağırlığı (Gram)	Kuruşun Ayarı (%)	Saf Gümüş İçeriği (Gram)
1690	26,0	60	15,6
1696	26,4	60	15,8
1708	26,2	60	15,4
1716	26,5	60	15,9
1720	26,4	60	15,8
1730	24,8	60	14,9
1740	24,1	60	14,5
1754	23,7	60	14,2
1757	19,3	60	11,4
1766	19,2	60	11,5
1774	18,2	60	10,9
1780	18,5	54	10,0
1788	17,4	54	9,4
1789	12,8	54	6,9
1794	12,6	54	6,9
1800	12,6	54	6,9
1808	12,8	46	5,9

Osmanlı kuruşunun değerini gösteren bu tabloya baktığımızda 17. yüzyıl sonlarından 1720'ye kadar olan süreçte kuruşun gram ağırlığında ve gümüş içeriğinde pek fazla değişiklikler yaşanmadığı görülmektedir. 1720'lerden itibaren 1774 yılına kadar ise kuruşun gram ağırlığında ve gümüş içeriğinde azalmalar mevcuttur. Bu süre zarfında kuruş, gram ağırlığı ve gümüş içeriği olarak %31 miktarında değer kaybetmiştir. Dikkat edilmesi gereken husus ise kuruşun içerisindeki gümüş ayarının korunmuş olmasıdır.

³⁶ Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, 176.

³⁷ Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, 178. 1 Osmanlı kuruşu = 40 para = 120 akçe.

Nitekim 1774 sonrası dönemde kuruş ayarında da olumsuz yönde değişimlerin olduğu görülmektedir.

1768 yılında Ruslarla yapılan uzun soluklu savaş döneminin olumsuz etkileri Osmanlı para biriminde de kendisini göstermiştir. Savaşı sonlandıran 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte Osmanlı kuruşu, yüzyılın sonuna ve hatta 19. yüzyılın başlarına kadar, değer kaybını ciddi oranda sürdürmüştür. 1774 yılından 1808 yılına kadar olan süreçte kuruşun gram ağırlığı %30, gümüş içeriği ise %46 oranında değer kaybına uğramıştır. Bu oranlar yüzyılın tamamına bakıldığında ise kuruşun gram ağırlığında %51, gümüş içeriğinde ise %62 oranında değer kaybına eş değer vaziyettedir.

Osmanlı maliyesinin ve para düzeninin, savaş dönemine kadar geçirmiş olduğu gelişmeler ile birlikte savaş sonrası karşılaşılan mali sorunları bir süre daha nispeten karşılayabildiğini söylemek mümkündür. Bu süreçte devletin yapmış olduğu taşşış miktarı azımsanmayacak konumda olsa da hem akçenin piyasalardaki etkinliğini yitirmeye başladığı 17. yüzyıla, hem de kuruşun gümüş içeriğinin hızla arttığı 19. yüzyılın ilk yarısıyla karşılaştırıldığında, bu dönem nispeten parasal istikrar dönemi olarak nitelendirilebilir.³⁸ Yani esas itibarıyla parasal düzenin, yüzyılın ilk yarısındaki olumlu gelişmelerin de etkisiyle, 1787’de yapılan ikinci savaş sonrasında itibaren bozulmaya başladığı söylenilebilir.

1.2. 18. Yüzyılda İstanbul

Tarihi süreç içerisinde Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti gibi büyük devletlerin merkezi olan İstanbul, tarihi olarak Haliç, Marmara denizi ve surlarının çevrelediği yarımadaı işaret eder. Osmanlılar bu büyük merkezi “nefs-i İstanbul” olarak tanımlamış, bu kesimin dışında kalan Galata, Eyüp ve Üsküdar ise (bilâd-ı selâse) ona bağlı kadılık bölgeleri şeklinde teşkilatlanmıştır.³⁹ Tarihi başlangıcından itibaren birçok olayın da merkezi olan bu şehir, hakimiyet, gelişmişlik ve servet bakımından sahip olduğu üstünlüğe karşı felaketsiz tek bir asır dahi geçirmemiştir.

³⁸ Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, 180.

³⁹ Halil İnalçık, “İstanbul (Türk Devri)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), C.23, 220.

Şehir kuruluşundan itibaren yangın, deprem, salgın, kıtlık gibi birçok felakete de maruz kalmıştır.⁴⁰ Şehrin maruz kaldığı bu türden felaketler 18. yüzyılda da kendisini göstermiş, bu süreç içerisinde yangınlar ve depremler başta olmak üzere birçok felaket yaşanmıştır. Bundan dolayı bu bölümde şehirde söz konusu dönem içerisinde gerçekleşen felaketlere ve son olarak da şehrin nüfus durumuna değinilecektir.

1.2.1. Yangınlar

İstanbul'un geçirmiş olduğu doğal afetlerin başında yangınlar gelmektedir. Yangınların sıklığı o kadar fazladır ki bu durum *İstanbul'un yangını, Anadolu'nun salgını* şeklindeki deyimini ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde James Dallaway'ın *Yangınlar o kadar sıktır ki, onsuz iki ay geçmez.*⁴¹ şeklindeki ifadesi de bu türden bir felaketin İstanbul ile özdeşleştiğini nitelemektedir.

18. yüzyıl İstanbul'unda gerçekleşen yangınları sayısal açıdan bir hayli fazla olmakla beraber, bunların büyük ve şiddetli olanları harik-i azîm, harik-i kebîr yahut ihrâk-ı azîm şeklinde adlandırılmıştır. Bu süreç içerisinde gerçekleşen büyük yangınların birçoğu Cibali semtinden başlayarak şehrin merkezi bölümünün tamamını yaktıktan sonra Kumkapı, Yenikapı veya Langa üzerinden Marmara kıyılarına ulaşmıştır. Yangınların bu bölgede çıkmasının ve büyümesinin çeşitli nedenleri vardır. Cibali, kalafatçılık gibi ateş ile yapılan işlerin, şiddetli rüzgarların ve sık yerleşimli, dar sokaklı, ahşap yapıların olduğu bir bölgeydi. Bu bölgeden başlayan yangınlar genellikle Fatih ve Aksaray yoluyla Langa ve Vefa'ya, Şehzadebaşı ve Laleli yoluyla da Yenikapı'ya ulaşırdı. Cibali gibi Tahtakale, Büyük Çarşı, Fener-Balat bölgeleri de yangının çıkmasına ve genişlemesine elverişli bölgelerdi.⁴²

İstanbul'da 18. yüzyıl içerisinde meydana gelen ilk yangın 23 Haziran 1700 senesi gece saat 10'da meydana gelmiştir. Bu yangında yüzden fazla evin yandığı söylenmektedir.⁴³

⁴⁰ P.G. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956), 67.

⁴¹ Kenan Yıldız, "Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımında Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İSAM, 2015), C.1, 486.

⁴² Halil İnalıcık, "İstanbul (Türk Devri)", 231.

⁴³ Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri I*, (İstanbul, 1963), 345.

Yüzyılın ilk büyük yangını ise 2 Temmuz 1715 Salı günü olmuştur. Gece saat bir buçukta Sultan Bayezid Cami etrafında bulunan bir uncu dükkanında çıkan yangın, Sultan Bayezid Hamamı, Kağıtçılar Çarşısı ve eski Darphaneyi yakarak Laleli Çeşme'ye ve Aksaray'a doğru uzanıp Langa'ya oradan Yenikapı'ya ve kale duvarlarını sıyrıp Kumkapı'ya kadar ev, dükkân, cami ve mescitleri yakmıştır. Şiddetli rüzgarlardan dolayı toplam 30 saat kadar süren bu yangında Langa'da iki kapı haricinde 1.200 kadar kişi eşyaları ile yanarak can vermiş, camiler, mescitler ve on bir miktarı evin yanında 2 bin kadar dükkân yanmıştır.⁴⁴

17 Temmuz 1718 Pazar⁴⁵ günü saat yedide gerçekleşen İstanbul yangını yine büyüklüğü ve verdiği hasar açısından son derece önemlidir. Bu yangın, Cibali Kapısı haricinde Tüfenkhâne etrafında bulunan bir Yahudi hanesinde çıkıp Unkapanı'na geldikten sonra rüzgârın da etkisiyle kollara ayrılıp oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Yangının bir kolu Küçükpazar yoluyla Kantarcılar ve oradan Süleymaniye Bîmârhânesi ve Ağakapısı'na, bir kolu Vefa Cami etrafında bulunan Vezir Mustafa Paşa, eski sadrazam Numan Paşa hanelerini yakmıştır. Daha sonra Şehzâde Cami ve etrafındaki yeniçeri eski odaları ile acemi oğlanları odalarını yakıp Çukurçeşme'den Laleli Çeşme'ye kadar bulunan dükkanları, evleri, camileri ve mescitleri yakarak Küçük Langa'da son bulmuştur. Bir başka kol ise Aksaray üzerinden Vezir İsmail Paşa ile eski sadrazamlardan Yusuf Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa saraylarını ve etraflarını yakarak Altı Mermer mevkiinde son bulmuştur. Zeyrek tarafına giden diğer bir kol At Pazarı'na ve Fatih Cami imaretine kadar önüne kadar birçok yapıya hasar vermiştir. Yangın çıktığı andan itibaren 27 saat boyunca devam etmiş ve geniş kollara ayrılarak tam bir felaket halini almıştır.⁴⁶ Yangının ortaya çıkardığı zarar batılı kaynakların bildirmesine göre 51.000 ev, 2.283 dükkân, 171 cami, 152 saray, 80 değirmen, 1.601 mektep olarak gösterilmektedir.⁴⁷ İnciciyan'ın belirttiğine göre ise bu yangın 34 saat

⁴⁴ Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, "Nusretnâme (1106-1133/1695-1721)", haz. Mehmet Topal, (Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2001), 833-834. Müellif bu yangında kendisinin de üç kişelik evinin yandığını belirtmiştir.

⁴⁵ 18 Şa'bân 1130. Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid II (1115/1134-1703/1722)*, haz. Abdülkadir Özcan vd., (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 1097-1098. Bu yangının tarihi Nusretnâme'de 19 Şa'bân 1130 Pazar olarak verilmiştir. Fakat Pazar günü, Şa'bân ayının 18. gününe isabet etmektedir.

⁴⁶ Râşid, *Târih II*, 1097-1098.

⁴⁷ M. Cezar, *Yangınlar ve Tabii Afetler*, 347.

boyunca devam ederek 50.000 evin yanmasına ve 15.000 kişinin vefat etmesine sebep olmuştur.⁴⁸

5 Temmuz 1721 Cumartesi günü Sultan Selim etrafında meydana gelen yangın büyümesine engel olunarak önlenmiştir. Bu hususta, meydana gelen yangınlarda yeni bir icat olan tulumbanın kullanılması etkili olmuştur. Gerçek Davud namında bir kişi, yeni icadı olan tulumba ile beraberinde 150 kişi ile yangının büyümesini nispeten az sayılabilecek bir süre zarfı olan 2 saat içerisinde önlemişlerdir. Fakat yapıların birbirine çok yakın olmasından dolayı birçok kişi ya ölmüş ya da yaralanmıştır.⁴⁹ Tulumba yangınların söndürülmesinde etkili olsa da bu tarihten itibaren gerçekleşmiş olan oldukça büyük yangınlar da meydana gelmiştir. Bu konuda Osman Nuri Ergin, *Tulumbanın ihdasından sonra yangınlar eksilmedikten mâada en büyük yangınlar bilâkis daha sonraları vâki olduğundan tulumbanın fâidesi de mahdud kalmıştır*,⁵⁰ şeklindeki ifadesiyle tulumbanın daha sonraki dönemlerde gerçekleşen ve büyük felaketlere yol açan yangınlarda yetersiz kaldığına değinmiştir. Söz konusu yangınlardan ilki 27 Temmuz 1729 günü Balat kapısı haricindeki meydana nazır mescidin alt tarafında bulunan mahzenlerin birisinde ortaya çıkmıştır. Yangın rüzgârın etkisiyle büyüüp 24 saat boyunca devam etmiştir.⁵¹ Yangın ortaya çıkardığı hasar ise şehrin sekizde bir kısmının yanarak kül olduğu şeklinde tarif edilmektedir.⁵²

20 Temmuz 1751 Salı günü Fatih Cami etrafında Büyük Karaman Çarşısı'nda bulunan ekmekçi fırınından çıkan yangın şiddetli rüzgârın da etkisiyle etrafa yayılmıştır. At pazarı tarafı yandıktan sonra Kıztaşı mevkiine ilerleyen ateş Yeniçeri kışlalarına da sıçramıştır. Bunun neticesinde Yeniçeri kışlalarından on biri bu yangından kurtulup 162 kışla yangına maruz kalmıştır.⁵³ Daha sonra bir kol Sarıgörez'den aşağı Halıcılar Köşkü denilen bölgeyi diğer bir kol Etmeydanı'nda bulunan birkaç bin Müslüman hanesi, dükkanları, Orta Cami ve mescitleri yakmıştır. Bu büyük felaket on sekiz saat boyunca

⁴⁸ İnciciyan, *İstanbul*, 68.

⁴⁹ Râşid, *Târih II*, 1227.

⁵⁰ Kenan Yıldız, *İstanbul Yangınları*, 500.

⁵¹ *Târih-i Osmani Encümeni Mecmû'ası*, (İstanbul: Matba'a-i Halk-i Osmani Şirketi, 1328), C.1, 258.

⁵² M. Cezar, *Yangınlar ve Tabii Afetler*, 353.

⁵³ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'î't-Tevarih I*, haz. Münir Aktepe, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976), 158-159.

devam etmiştir.⁵⁴ Schneider, bu yangında 7.000 kadar ev ile 3.000 kadar dükkânın yandığını ifade etmektedir.⁵⁵

6 Temmuz 1756 tarihinde Cibali Kapısı'nın yakınında bulunan Yahudi hanelerinin birinde çıkan ateş İstanbul'un görmüş olduğu en büyük yangınlardan birisine sebep olmuştur. Öyle ki Ahmed Vâsîf Efendi söz konusu yangın için, ...*Feth-i İstanbul'dan berü böyle âteş meşhûd u mesmû' olmayup, vâfir nüfus tu'me-i ejder-i nâr olduğu dahi tevâtüryâb-ı iştihardır*,⁵⁶ ifadelerini kullanmıştır. Rüzgârın etkisiyle birlikte büyüyen yangının bir tarafı Unkapanı'ndan Kaptan Paşa Cami'ne, bir tarafı Vefa'dan Langa Yenikapısı'na kadar uzanmıştır. Yangının bir kolu da Zeyrek'ten Saraçhane'ye oradan aşağı Etmeydanı, Aksaray, Avratpazarı'na doğru Davud Paşa iskelesine uzanmıştır. 48 saat kadar süren yangının ortaya çıkardığı tahribat; 77.400 hane, 34.200 dükkân, 36 hamam, 130 medrese, 335 değirmen, 150 cami ve mescit olarak kayda geçmiştir.⁵⁷

14 Mart 1758 Salı günü İstanbul'da gerçekleşen bir yangın büyüklüğü ve verdiği zayıttan ziyade farklı bir durumdan ötürü ön plana çıkmaktadır. Avratpazarı mevkiinde, Ermeni bir ekmekçi fırınında çıkan yangın etrafındaki bir iki hane ile birkaç dükkânı da yaktıktan sonra söndürülmüştür. Fakat yangın vasıtasıyla fırının alt tarafında yer alan mahzende çok miktarda buğday olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönem zahire kıtlığının ve pahalılığının yaşandığı, ekmek yapacak buğdayın zor olduğu bir dönem olduğundan Ermeni fırıncının gerekli buğdayı sakladığı anlaşılmıştır. Piyasalardan saklanan bu buğdayın tamamı yangın neticesinde kül olmuştur.⁵⁸

1782 senesi içerisinde İstanbul'da üç büyük yangın meydana gelmiştir. Bu yangınlardan her biri diğerinden daha etkili olmuş ve üçüncü yangın İstanbul'un geçirdiği en büyük yangın felaketlerinden birisi olmuştur. Yangınlar sırasıyla; 10 Temmuz, 24 Temmuz ve 22 Ağustos 1782 tarihlerinde meydana gelmiştir. Bu yangınlardan ilki, Samatya'da olan keresteci dükkanından çıkmış ve bunun neticesinde binden fazla ev ve dükkân harap

⁵⁴ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 855.

⁵⁵ M. Cezar, *Yangınlar ve Tabii Afetler*, 359.

⁵⁶ Ahmed Vâsîf Efendi, "Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr (1166/1188-1752/1774)", haz. Nevzat Sağlam, (Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014), 83.

⁵⁷ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi I*, haz. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 395-397.

⁵⁸ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi I*, 637-638.

olmuştur. İkinci yangın, Balat ile Fener kapısı arasında bulunan Dibek mahallesindeki Ermeni evinde çıkmış, 24 saat boyunca devam eden yangında 7 bin kadar binanın hasar gördüğü belirtilmektedir. Üçüncü ve aralarında en şiddetli olan yangın ise Cibali’de bir hanede meydana gelmiştir. Yangın şiddetli bir şekilde 48,5 saat devam etmiş, tamamen söndürülmesi ise 65 saat sürmüştür.⁵⁹ İnciciyan’a göre bu son yangından şehrin sadece üçte biri korunabilmiştir.⁶⁰

18. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul’un yaşamış olduğu iki büyük yangın daha vardır. 5 Ağustos 1784 tarihli yangın Kiremit Mahallesi’nden çıkıp Topkapı yanındaki Yenibahçe’ye kadar uzanmıştır. 26 saat devam eden yangında 5 bin ev, 2 Rum kilisesi ve neredeyse bütün Fener mahallesi yanmıştır. 7 Temmuz 1795 yangını ise Balıkpazarı’ndan başlayarak bir kolu Ayazmakapısı’na, diğer kolu da Uzunçarşı’ya uzanmıştır. Özellikle bu yangın iki hazine değerinde zarara sebep olmuştur. Bunda zarar gören dükkanların pirinç, yağ gibi erzakla dolu olması ve bundan başka 156 adet büyük kereste dükkanının yanması etkili olmuştur.⁶¹

Söz konusu yüzyılda İstanbul’da gerçekleşen yangınların oldukça fazla olması şehrin dar sokaklı, sık nüfuslu ve ahşap yapıların oldukça fazla olması gibi nedenlerle açıklanabilir. Fakat bu türden felaketler doğal yollarla çıkabildiği gibi kundaklama yoluyla da meydana gelmiştir. İstanbul’da gerçekleşen yangınların birçoğu da siyasi amaçlar uğruna çıkmıştır. Bu türden kundaklama faaliyetlerinde en ön planda olan kesim ise yeniçeri taifesi olmuştur. Mür’i’t-Tevarih’de bu konu hakkında, *Gâh bî-gâh bu İstanbul’da bu kundak ameli zuhûr ettikde, mücerrebler bu devletde müteneffis-i müstakil bulunan zât kendüye şerîk peyda olucak, hünkâra def’ine müte’âllik şeyler sevk eder, kâr-gîr olmadıkda Yeniçeri Ağası’na kundak sipariş eder, sık sık harîklar zuhûrunda bunun hikmeti nedir deyü pâdişâh istifsar ettikde, pâdişâhım halk vezîri istemiyor demek için derler; eğer Yeniçeri Ağası dindar ise i’râz eder, değil ise ben vezîr olurum me’mûlû ile ibâdullahı-ateşlere yakar*, şeklinde ifadeler yer almaktadır.

⁵⁹ M. Cezar, *Yangınlar ve Tabii Afetler*, 363-365. İnciciyan 1782 senesi içerisinde beş yangının meydana geldiğini, bunların içerisinde en şiddetli olanının beşinci yangın olduğunu belirtmekle birlikte ilk iki yangın hakkında bilgi vermez. İnciciyan’a göre ilk yangın 11 saat, ikinci yangın 24-25 saat, son yangın ise 60 saat kadar sürmüştür.

⁶⁰ İnciciyan, *İstanbul*, 69.

⁶¹ İnciciyan, *İstanbul*, 69-70. Yangının ortaya çıkardığı hasarın tam net değeri bilinmese de “iki hazine değerinde” ifadesi maddi zararın oldukça büyük olduğunu gösterir. Bu ifadeler abartılı olabileceği gibi yine de yangının ortaya çıkardığı külfetin büyüklüğünü tarif etmek için kullanılması önemlidir.

Siyasi amaçları uğruna çıkarılan bu türden yangınların rüzgârın da etkisiyle önlenemeyerek çok fazla can ve mal kaybına yol açmıştır. Bu hususta yine aynı kaynakta geçen bir kayıt şu şekildedir: *...Zîrâ beş on ev yansın niyyetile ateş ederler, rüzgârına müsadife etmekle beş on bin ev yanar nicelerin hem hânesi yanar, hem küçük yaşından berü hâsıl-ı ömrü olan mameleki yanar, elleri böğründe kalır bir evde sâhibinden başka sâ'irinin dahi asâleten ve emâneten mâl ve eşyâsı yanar ve nice bin hayvânât yanar; ba'zen nice nüfûs-ı insan yanar ve itfâsına sa'î edenler de gâh ölür; çok kimesne mecrûh olur ve ba'zısı helak olur...*⁶² Yeniçeriler nezdinde gerçekleştirilen bu kundaklama faaliyetlerinin siyasi yönden nedenleri olabildiği gibi bir diğer önemli neden de maddi sebeplerden dolayıdır. Özellikle büyük yangınlarda asıl işi yangını söndürmek olan yeniçeriler veyahut onlarla birlikte olan kişiler bu fırsatta istifade ederek soygun ve yağma faaliyetlerinde bulunabiliyorlardı.⁶³ 20 Nisan 1750 tarihinde gerçekleşen Büyük Çarşı yangınında bir kısım kimseler yangını söndürmek yerine yağma ve soygun işine düştüğünden yangının çok daha fazla büyümesine sebep olmuşlardır.⁶⁴

18. yüzyıl içerisindeki yangın felaketlerinin İstanbul'a çeşitli yollardan olumsuz etkileri olmuştur. Bu etkilerin siyasal, sosyal ve en önemlisi de ekonomik boyutları oldukça fazla olmuştur. Özellikle yeniçerilerin kundaklama faaliyetleri devlet kademesinde istenilmeyen kişileri görevlerinden edilebiliyordu. Gerek bu türden gerek ise kazara gerçekleşen yangınlar birçok yapıya hasar verdiği gibi önemli oranda da insan kaybına yol açmıştır. Ayrıca yangınlardan sonra, özellikle de han, çarşı gibi ticari merkezlerde çıkan yangınlar, şehirdeki fiyatların yükselmesine ve ekonominin kötü yönde seyretnesine yol açabiliyordu. Bu durum da yeniçeriler ve farklı kesimden insanların yangınları fırsat bilerek yağma ve soygun işlerine kalkışmasına yahut Ermeni fırıncı dükkanında ki gibi piyasadan mal saklanması gibi olaylara neden olmaktaydı. Devlet bu türden olayların önüne geçmek istemişse de özellikle büyük yangınların neticesi olarak bir anda şehir viran bir hale dönüşüp, düzenin bozulduğu bir hal alabiliyordu.

⁶² Şem'dânî-zâde, *Mür'i't-Tevarih I*, 164.

⁶³ M. Cezar, *Yangınlar ve Tabii Afetler*, 353. 27 Temmuz 1729'da Balat'ta gerçekleşen büyük yangında bu türden olaylar yaşanmıştır.

⁶⁴ İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, 769. Çarşı içerisinde yer alan dükkanlarda gerek yangının gerek ise yağmacıların etkisiyle birkaç bin kişelik zarara yol açtığı ifade edilmiştir.

1.2.2. Depremler

İstanbul'da gerçekleşen doğal afetlerin başında gelen ve oldukça büyük hasarlara yol açanlardan birisi de depremlerdir. Tarihi süreç içerisinde şehirde birçok deprem olmuştur. Konu dahilinde 18. yüzyıl içerisinde de bu türden afetlerin oldukça fazla meydana geldiği söylenilebilir. Fakat söz konusu dönemde depremler, şehre verdiği tahribat açısından, yangınların gerisinde kalmıştır. Şehirde yer alan yapıların birçoğunun ahşap malzemelerden üretilmiş olması bu noktada etkili olmuştur. Yangınlarda fazlasıyla tahribata yol açan bu durum, deprem felaketlerinden en az hasarla çıkılmasının nedenidir. Depremlerde daha çok hasar gören yerler, yapısında taş bulunduran cami, mescit, han, medrese, sur gibi yapılardır.

Deprem felaketleri kayıtlarda verdiği zayıtın ve sarsıntının büyüklük derecesine bağlı olarak zelzele-i azîme, zelzele-i külliyye gibi ifadelerle anılmaktadır. İstanbul'da 18. yüzyıl içerisinde bu türden rastladığımız ilk deprem ise 25 Mart 1712 Cuma günü gerçekleşmiştir. Şiddetli olarak nitelendirilebilecek bu depremde çeşitli ev ve cami gibi diğer yapıların hasar görmesinin yanında, depremin vermiş olduğu korkunun da etkisiyle bu günlerde divan açık havada toplanmak durumunda kalmıştır.⁶⁵

25 Mayıs 1719 Perşembe* günü yaşanan deprem doğrudan İstanbul nezdinde olmasa da şehirde etkisi büyük depremlerden birisi olmuştur. Marmara Denizi'nin doğu kısımlarını etkileyen bu depremden İstanbul, İzmit, Yalova, Düzce gibi bölgelerde büyük zayıtlar verilmiştir.⁶⁶ Râşid'e göre korkunç olarak nitelenen bu deprem üç dakika kadar sürmüş olup, halk korkudan dehşete kapılmıştır. Yalıköşkü etrafında bulunan kayıkhaneler, Edirne Kapısı dahilinde olan cami, kale duvarları ve şehrin kara tarafındaki duvarları dahil olmak üzere Yedikule'den Ahırkapı'ya kadar deniz tarafındaki surlar hasar görmüştür. Bu depremin ardından daha hafif olmak suretiyle birkaç artçı deprem daha meydana gelmiştir.⁶⁷ Silâhdâr Mehmed Ağa'nın aktardığına göre ise İstanbul'da zarar görmeyen hane yıkılmadık ocak kalmamıştır. Yağlıkçılar

⁶⁵ N. N. Ambraseys, C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, Bir Tarihsel İnceleme, 1500-1800*, çev. M. Umur Koçak, (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2006), 96.

* 5-6 Receb 1131. Râşid depremin tarihini Receb ayının beşinci günü olarak gösterirken herhangi bir gün ismi belirtmez. Silâhdâr ise depremin Receb ayının altıncı, Rumi takvime göre de Mayıs ayının on dördüncü Perşembe günü meydana geldiğini söylemektedir. Günlerin birbirini tutmasından dolayı depremin meydana geldiği gün Silâhdâr'ın aktardığı şekilde ele alınmıştır.

⁶⁶ Ambraseys, Finkel, *Sismik Etkinlikler*, 100.

⁶⁷ Râşid, *Târih II*, 1164.

Çarşısı'nda on kişi Galata zindanı civarında da bir kişi enkaz altında kalıp can vermiştir. Fatih Cami, Bayezid Cami ve Mihrimah Sultan Cami gibi yapıların kubbeleri çatlamış, minareleri yıkılmıştır. Depremi en büyük etkileri İzmit, Yalova ve Karamürsel gibi bölgelerde olmuştur. İzmit'te şehrin beşte dördünün yıkıldığı ve dört bin kişinin bu bölgede hayatını kaybettiği söylenir. Yalova kasabasının yarısı, Karamürsel kasabasının tamamı yıkılırken Düzce kasabasında da birçok yapı yıkılıp çok sayıda can kaybı meydana gelmiştir.⁶⁸

3 Eylül 1754 Salı günü, yukarıda değindiğimiz Mayıs 1719 tarihinde meydana gelen depremin bir benzeri yaşanmıştır. İstanbul ve civar bölgelerinde yaşanan deprem gece saat üç buçukta başlayıp iki dakika kadar sürmüştür. Depremin artçı sarsıntıları ise bir hafta kadar devam etmiştir. Mehmed Hâkim Efendi bu depremden, *ba'zı ekâlîm-i bilâd ü aktâr ve nevâhîde yirmi otuz senede bir mahrûse-i İstanbul ve muzâfâtında vukû'bulan zelzelenin muktezây-ı tıbâ'-ı bikâ' üzere gâh iştidâdı ve gâh hıffet ve mutavassıtu'l-hâl zuhuru, bi'l-mu'âyene meşhûd ve mer'i olagelmeğın*,⁶⁹ şeklinde söz etmesi, İstanbul ve civar bölgelerinde bu büyüklükte depremlerin yirmi otuz senede bir yaşandığını ve bunun alışagelmış bir durum olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra İstanbul ve etrafındaki yerleşimlerin yapısı gereği depreme müsait bölgeler olduğu hususunda farkındalık oluştuğunun göstergesidir. Söz konusu depremin vermiş olduğu zayıatın ise oldukça ağır olduğunu söylemek mümkündür. Edirne Kapısı'ndan Yedikule'ye kadar olan surların büyük hasar alırken kulelerde de çöküntüler meydana gelmiştir. Fatih, Bayezid, Ayasofya gibi camilerin özellikle kubbeleri ve minareleri ya çöküntüye uğramış ya da tamire muhtaç bir hale gelecek kadar hasar almıştır. Şekerci Hanı, Kantarcı Hanı, Vezir Hanı gibi yapılarda yıkıntılar olurken içlerinde bulunan insanlarda yaşamlarını yitirmişlerdir. Deprem neticesinde şehirdeki kuyuların bir kısmı kururken, yaşamını yitiren insan sayısının da 800 kadar olabileceği tahmin edilmektedir.⁷⁰

18. yüzyılın ve fetih sonrası İstanbul'unun en şiddetli depremi 22 Mayıs 1766 Perşembe⁷¹ günü yaşanmıştır. İstanbul'un haricinde Marmara Denizi'nin özellikle

⁶⁸ Silâhdâr, *Nusretname*, 904-905.

⁶⁹ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi I*, 158.

⁷⁰ Ambraseys, Finkel, *Sismik Etkinlikler*, 121-126.

⁷¹ Depremin yaşanma tarihini Hâkim Efendi ve Vâsıf Efendi Zi'l-hicce ayının on üçüncü hamîs günü olarak belirtmiştir. Fakat haftanın hamîs yani beşinci günü 12 Zi'l-hicce'ye tekabül etmektedir. Buna

güney ve doğu kısımlarında da ağır hasarlara yol açmıştır. Güneşin doğuşundan yarım saat sonra vuku bulan depremin ilk sarsıntısı iki dakikadan fazla sürüp oldukça şiddetli iken hafifleyen sarsıntının ardından gelen sarsıntılar ise ilkinden çok daha fazla şiddetli olmuştur. Depremin şiddet derecesi Hâkim Efendi Tarihi'nde, *Bu zelzele hîn-i fethden berü görülmemişidi. 'Asr-ı Sultân Bâyezid'de eğerçi zelzele-i şedide olmuşidi, ammâ bu iştîdâd üzere değil idi*, sözleriyle nitelendirilir.⁷²

1766 depremi meydana geldiği gün içerisinde son bulan bir deprem değildir. Depremin başlangıcından, artçı sarsıntılar ile birlikte, sekiz ay boyunca devam ettiği söylenir. Depreme ait ana sarsıntılar başlangıçtan itibaren seksen saat sürmüş iken, buna bağlı sarsıntıların kasım ayına kadar devam ettiği belirtilir.⁷³ Bu süreç içerisinde depremde yaşamını yitiren insan sayısı dört bin kadardır.⁷⁴

İstanbul'da meydana gelen bu felaket ardında çok büyük miktarda hasar bırakmıştır. Şehrin kara surlarının büyük bölümü hasar görürken, Fatih Cami, imareti, darüşşifası ve medresesi tamamen yıkılmış, Mihrimah Sultan, Eyüp, Bayezid ve Atik Ali Paşa cami ve birçok mescidin kubbe ve minarelerinde büyük hasarlar meydana gelmiştir.⁷⁵ Fatih medresesi içerisinde yer alan 100'den fazla öğrenci en kaz altında kalarak vefat etmişlerdir.⁷⁶ Depremin hasar verdiği hanlar da oldukça fazladır. Vezir Hanı, Şekerciler Hanı, Esir Pazarı, Tevekkülü Hanı, Baltacılar Hanı, Sarıkçılar ve Çukacılar Hanı bunlardan bazılarıdır.⁷⁷

1766 depreminin ortaya çıkarmış olduğu bu büyük tahribatın ardından şehrin yeniden imarı için onarım çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmalar için Fatih Cami Vakfı'nda yeterli para bulunamadığından Hazîne-i Hümayûn'dan yardım alınmıştır.⁷⁸ İsmail Hami Danişmend, depremin sebep olduğu zarar ve ziyanın tahmini maddi değerini 22 bin kese olarak göstermiştir. Bu da 11 milyon kuruşa tekabül etmektedir.⁷⁹ Depremin neden olduğu ekonomik zararın, her ne kadar tahmini de olsa, bu boyutlara varması dönemin

karşılık depremin tarihi Şem'dânî-zâde Tarihi'nde Kurban Bayramı'nın üçüncü, Zi'l-hicce'nin on ikinci günü olarak verilir.

⁷² Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi II*, 1216.

⁷³ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi II*, 1216.

⁷⁴ Şem'dânî-zâde, *Mür'î't-Tevarih II. A*, 86.

⁷⁵ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi II*, 1217.

⁷⁶ Ambraseys, Finkel, *Sismik Etkinlikler*, 121-126.

⁷⁷ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi II*, 1217.

⁷⁸ Ahmed Vâsıf Efendi, *Vâsıf Tarihi*, 277.

⁷⁹ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi*, 42.

devlet ekonomisi için oldukça fazladır. Bunun nedeni ise depremin gerçekleştiği dönemde devlet bütçesi gelirleri yaklaşık olarak 14,5 milyon kuruş değerindedir. Bu da 1766 depreminin neden olduğu zararın neredeyse devlet bütçesine denk miktarda olduğunu göstermektedir.⁸⁰

1766 senesi Mayıs ayında yaşanan büyük felaketin hemen sonrasında 5 Ağustos 1766 Salı günü ikinci bir büyük deprem daha yaşanmıştır. Bir önceki deprem Marmara Denizi'nin doğu kısımlarında daha etkin olurken bu deprem Marmara Denizi'nin batısında daha çok etkili olmuştur. İstanbul bu depremden nispeten daha az hasarla kurtulmuştur. Edirne Kapısı, Terziler Çarşısı ile birkaç han yıkılmıştır. Samatya'da enkaz altında kalan 30 kişi can verirken, 100 kişi de yaralanmıştır.⁸¹

Aynı sene içerisinde yaklaşık iki buçuk ay arayla olan iki büyük deprem ve artçı sarsıntıların sekiz ay kadar uzun bir süreye yayıldığı bu süreç şehir halkının sürekli tedirginlik ve korku içerisinde olmalarına neden olmuştur. Ayrıca tıpkı yangın felaketlerinde olduğu gibi depremlerde de çeşitli hanların ve dükkanların zarar görmesi şehir halkının gıda ihtiyaçlarını temin edebilmelerine engel oluşturmıştır. Bundan dolayı depremden sonra harap olan yerlerin tamiratında, ekmek gibi temel gıda ihtiyacını karşılamak için, fırınların inşasına öncelik verilmiştir. Aynı şekilde hanlara gıda maddelerinin getirilmesini sağlayacak yollar, köprüler tamirat hususunda öncelikli bölgeler olmuşlardır.⁸²

1.2.3. Salgın ve Diğer Doğal Afetler

18. yüzyıl içerisinde İstanbul'da yangınlar ve depremler gibi şehir hayatını olumsuz etkileyen felaketlere değinilmişti. Her ne kadar söz konusu afetler kadar etkili olmasa da şiddetli fırtınalar, yağmurlar ve buna bağlı olarak gerçekleşen seller, olağandışı sayılabilecek kadar şiddetli geçen kış ayları şehir hayatını olumsuz etkilemiştir. 25 Eylül 1748 tarihinde İstanbul ve civar bölgelerinde yaşanan şiddeti yüksek rüzgâr ve yağmurlardan dolayı şehrin çeşitli bölgelerinde sel felaketleri yaşanmıştır. Özellikle

⁸⁰ 18. yüzyıl devlet bütçe gelirleri için bkz. Tablo II.

⁸¹ Ambraseys, Finkel, *Sismik Etkinlikler*, 140-143.

⁸² Erhan Afyoncu, Zekai Mete, "1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, (İstanbul: "Globus" Dünya Kitabevi, 2001), 85-92.

Sadâbad semtinde yollar su ile kaplanmış, bölge ahalisine ait bağ bahçede bulunan mahsuller ile hayvanlar telef olmuştur. Dere yataklarında bulunan köprüler sele kapılırken, kayıkhaneler ve sahil kesiminde bulunan yapılar harap olmuştur. Aynı şekilde şehrin çeşitli bölgelerinde bulunan, özellikle eskimiş olan, hanelerde çöküntüler meydana gelmiştir.⁸³

15 Ağustos 1751 tarihinde şiddetli ve uzun süreli yağın yağmurlar sele dönüşerek büyük hasarlara yol açmıştır. 10 saat devam eden bu yağmurlar sokakları sel basmasına, eski binalar ve duvarların yıkılmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle Kasımpaşa mevkiinde bulunan derelerin taşmasıyla 165 menzil, 6 ekmekçi, çörekçi fırını ile değirmenleri, 60 kadar aktar, kahve ve çeşitli dükkanlar harap olmuştur. Bunun yanı sıra Kadıköy’de bulunan mezarlık hasar görüp, bazı cesetlerin selden etkilenip denize sürüklendiği söylentisi de çıkmıştır.⁸⁴ Söz konusu selin yaşandığı dönemde şehirde büyük bir veba salgını da olduğu söylenmektedir. Şem’dânî-zâde bu hususu, *bu sâlde vâki’ olan muvahhişâtdan biri de tâ’ûn-ı kebîr ve vebâ’-i mufrittir ki, çok analar ağlayup, çok hâneler kapandı*, sözleriyle ifade etmektedir.⁸⁵

Dönemin vakanüvislerinden olan Mehmed Hâkim Efendi, 1754-1757 tarihleri arasında peşi sıra o zamana dek görülmemiş olayların yaşandığına değinmiştir. Bunlardan ilki 1754 yılı kış mevsiminin oldukça şiddetli geçmesi ve bundan dolayı denizin dahi donmuş olmasıdır. Hasköy ile Eyüp arası, Kurşunlu mahzene varıncaya kadar deniz donmuş haldedir.⁸⁶ Hâkim Efendi bu olaya, *buz üstünden geçen bir kimseden sordum cevâb etdi, Deniz altmış sekizde dondu buzdan bendeniz geçtim*, sözleriyle bizzat şahit olduğunu ifade etmiştir. Bu olayı, bir şiddeti büyük deprem, iki büyük yangın ve yine büyük bir veba felaketi izlemiştir.⁸⁷

1789’da iki gün boyunca süren şiddetli yağmurlar İstanbul, Eyüp, Galata, Kasımpaşa ve Üsküdar bölgelerinde sele dönüşerek evlerde, çarşılarında büyük zararların olmasına sebebiyet vermiştir. Mahmutpaşa ve Kasımpaşa mahkemeleri de selden zarar gören yapılar arasındadır. Söz konusu bu felakette 60 kişiden fazla insanın boğularak can verdiği söylenmektedir. Selin sürüklediği köprüler, ağaçlar, eşyalar ve gıda maddeleri

⁸³ İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, 605-606.

⁸⁴ İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, 871.

⁸⁵ Şem’dânî-zâde, *Mür’i’t-Tevarih I*, 159-160.

⁸⁶ Şem’dânî-zâde, *Mür’i’t-Tevarih I*, 179.

⁸⁷ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi I*, 484.

deniz yüzeyini kaplamıştır.⁸⁸ 1790 yılında mart ayında İstanbul'da ikinci tufan boyutlarında yaşanan selde birçok evin yıkılmasına sebebiyet vermiştir. Bu selde yağın yağmurların deniz suyu gibi acı olduğuna değinilir.⁸⁹

İstanbul, yukarıda değindiğimiz üzere, 18. yüzyıl içerisinde deprem, yangın, sel ve iklim düzensizliği gibi birçok felaketi yaşamıştır. Şehrin bulunduğu konum, ticari fonksiyonları ve yoğun nüfusundan dolayı salgın hastalıklar da söz konusu felaketler arasında önemli bir yer tutar. 18. yüzyıl nezdinde de bu salgın hastalıkların başında veba gelmektedir.

İnsanlığın varoluşundan itibaren görmüş olduğu en korkunç ve de ölümcül hastalıklardan birisi vebadır. Bu hastalık, bilimin gelişmediği dönemlerde kötü ruha atfedilmiş, çeşitli inanç sistemlerinde ise “Tanrı’nın gazabı” olarak günahkâr kesimlere gönderilen bir ceza olarak algılanmıştır.⁹⁰ Vebanın İslam alemindeki yansımaları ise hadislerde görülmektedir. Bu hususta tâunun yani vebanın kafirler için Allah’ın göndermiş olduğu bir ceza, Müslümanlar için ise şehitlik sebebi sayıldığını ifade eden hadisler vardır.⁹¹

Osmanlılar ‘da vebâ’-i müfrit, tâ’ûn-ı kebîr, kesret-i tâ’ûn şeklindeki ifadelerle anılan bu hastalık büyük nüfus kayıplarına yol açmıştır. Veba, 17. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına kadar geçen süre içerisinde devletin ve tebaanın en sık karşılaştığı ve en ölümcül afet olmuştur. Açlık, hayat pahalılığı, yiyecek sıkıntısı gibi faktörler vebanın yayılmasında önemli faktörler olmuşlardır. Fakat İstanbul’da görülen veba salgınlarının sebebi açlık, kıtlık gibi faktörler olmamıştır. Bunun en önemli nedeni hükümetin devletin başşehirinde daima yeterli miktarda gıda rezervi bulundurması ve fiyatların da halkın nispeten ulaşılabilir olduğu makul fiyatlarda tutma gayretini göstermesinden kaynaklanmaktadır.⁹² Bu nedenden ötürü veba ya Mısır’dan İstanbul limanına gelen

⁸⁸ Fatma Şensoy, “İstanbul’un Topoğrafyasına Etki Eden Seller: 1453’ten 2000’e”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İSAM, 2015), C.1, 504.

⁸⁹ Ahmet Cevdet Paşa, “*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*”, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 311.

⁹⁰ Nuran Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul”, *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, ed. Said Öztürk, (İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2009), 109.

⁹¹ Buhârî, “*Ehadisü’l-Enbiya*” 54,1/902. “...Şübhesiz tâûn bir azâbdır. Allah onu dileyeceği kimseler üzerine gönderir. Ve yine muhakkak ki, Allah tâûnu mü'minler için şehîdlik sebebi bir rahmet kalmıştır...” <https://www.hadisveritabani.info> 11.04.2022.

⁹² Daniel Panzac, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*”, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 4-15.

gemilerle ya da Mısır'dan İzmir'e giden gemilerle İstanbul'a gelip, şehir içerisinde yaygınlaşabiliyordu.

İstanbul'da 18. yüzyıl içerisinde birçok veba salgını meydana gelmiştir. 1713, 1719, 1728-1729, 1739-1743, 1759-1765, 1784-1786 ve 1791-1792 yıllarında büyük veba salgınları gerçekleşmiş olsa da söz konusu dönem içerisinde gerçekleşen salgınlar önceki dönemlere göre daha hafif olarak nitelendirilebilir.⁹³ Fredric Hasselquist'in şehirde bulunduğu 1749-1752 arası dönemde bildirdiğine göre üç ay boyunca süren veba salgınının günde bin-bin iki yüz kadar insanın ölümüne neden olmaktadır.⁹⁴ 1773-1778 tarihleri arasında İstanbul'da herhangi bir veba vakası görülmezken 1778 yılının başında büyük bir salgın meydana gelmiştir. Mayıs ayına gelindiğinde şehirde bulunan tüccarlar ve yabancı devlet adamları şehri terk etmek durumunda kalmıştır. Haziran ayında günde 400 kişinin bu hastalıktan öldüğü söylenmektedir. Temmuz'da ise veba şehir ekonomisinin tamamen durmasına, işlerin yapılamamasına sebebiyet vermiştir.⁹⁵ Fransız tüccar Pausedet'nin mektuplarından anlaşıldığına göre İstanbul, 1720 yılında Marsilya'da gerçekleşen salgına benzer şekilde “ölü şehir” olarak nitelendirilebilecek bir konumdadır. Salgının ulaştığı en uç noktada ise 160 kişinin salgın sebebiyle hayatını kaybettiğini belirtmektedir.⁹⁶ Aynı şekilde İnciciyan da 1778 senesinde meydana gelen veba salgınında Silivri Kapısı'ndan altı dakika içerisinde 29 ölü çıktığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra şiddetli veba salgınlarında ölü sayısının 100 bine kadar çıktığını, salgının şiddetli geçmediği dönemlerde ise bu sayının 30 bin kadar olduğunu söylemektedir.⁹⁷ 18. yüzyılda vebanın sebebiyet verdiği ölüm sayısı ve bu miktara karşılık şehir nüfusunu gösterir tablo şu şekildedir:

Tablo IV: 18. Yüzyılda İstanbul Nüfusu ve Vebanın Sebep Olduğu Ölüm Oranları⁹⁸

Yıllar	Nüfus (bin)	Ölüm Sayısı (bin)	Ölüm Oranı (%)
1705	500	60-80	12-16
1726	500	60-80	12-16
1746	?	?	?
1751	?	?	?

⁹³ Nükhet Varlık, “İstanbul'da Veba Salgınları”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İSAM, 2015), C.4, 150.

⁹⁴ Nuran Yıldırım, “Salgın Afetlerinde İstanbul”, 114.

⁹⁵ Daniel Panzac, *Veba*, 21-23.

⁹⁶ Daniel Panzac, *Veba*, 21-23.

⁹⁷ İnciciyan, *İstanbul*, 67.

⁹⁸ Daniel Panzac, *Veba*, 183.

1765	?	?	?
1770	?	?	?
1778	500	100	20

18. yüzyıl içerisinde İstanbul’da meydana gelen bu türden veba felaketlerinin şehir nüfusuna oranı dikkate alındığında tahribatın çok fazla miktarda olduğu görülmektedir. Söz konusu dönem içerisinde meydana gelen salgınların neden olduğu ölümlere ilişkin veriler tahmine dayalı olmakla birlikte vebanın en ölümcül afetlerin başında olduğunu da ortaya koymaktadır. Öyle ki veriler, çok kısa olarak nitelenebilecek bir süre içerisinde şehir nüfusunun beşte bir oranında azaldığını göstermektedir. Bu durum şehrin söz konusu dönem içerisinde yaşadığı diğer afetlere nazaran oldukça fazladır. Ayrıca vebanın şehirde yayılmasının nüfusla birlikte ekonomiye de olumsuz etkisi azımsanmayacak kadar fazladır. Şehirde gerçekleşen büyük veba salgınları sırasında tüm ticari faaliyetin durabilecek noktaya gelmesi bunun en önemli nedeni olarak gösterilebilir.

1.2.4. Nüfus

İstanbul’un 18. yüzyılda sahip olduğu nüfusu hakkındaki bilgilerin tümü çeşitli tahminlere dayanmaktadır. Bunun nedeni Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştirilen ilk nüfus sayımının 1831 tarihinde gerçekleşmiş olmasındandır. Şehir nüfusunun artışı büyük ölçüde ekonomik yönden gelişmelere bağlıyken, nüfusun azalmasında ise yukarıda değindiğimiz çeşitli afetler öne çıkmaktadır. 18. yüzyıl nezdinde nüfus meselesine baktığımızda ise şehir hem dönemin ekonomik gelişmelerinden dolayı yoğun bir göç dalgası ile karşı karşıyayken hem de meydana gelen felaketlerde ciddi oranda insan kaybı yaşamıştır.

1699 Karlofça ve 1700 yılında Ruslarla yapılan antlaşmaların hemen sonrasında 1703 yılında meydana gelen Edirne Vakası, ülkenin hâlihazırda yorgun durumda bulunan ekonomik ve sosyal düzenini sarsmış bulunuyordu. Osmanlı tahtının yeni sahibi olan III. Ahmet, devletin uzun süren ve büyük çoğunluğu yenilgilerle sonuçlanan savaşlar nedeniyle boşalan hazinesini yeniden doldurma gayreti içerisindeydi. Bu durum ağır

vergi yükü altında kalan reayanın köyleri terk ederek İstanbul gibi büyük şehirlere göç etmelerinin önünü açmıştır.⁹⁹

İstanbul'un maruz kaldığı bu göç dalgaları şehrin nüfusunun gereğinden fazla artmasına ve bunun beraberinde bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olabiliyordu. Şehrin haddinden fazla kalabalık olması gıda temini ve fiyatların artmasına, soygun, kundaklama gibi suçların artıp şehir güvenliğinin zayıflamasına ve devletin elde ettiği vergi gelirlerinin düşmesine sebebiyet verebiliyordu. Öte yandan şehirde başıboş işsiz kitleler, yangın ya da kıtlık faaliyetlerinde çıkan ayaklanmaların baş sorumlusu olarak görülürdü. Buna en önemli örnek olarak 1730 yılında gerçekleşen Patrona Halil İsyanında başıboş olarak nitelendirilen Arnavutlar gösterilebilir.¹⁰⁰

Devlet yönetimi bu gibi sebeplerden ötürü şehre göç edilmesinin daima önüne geçmeye çalışmıştır. III. Ahmed döneminde 1721 tarihli fermanla vergi vermekten kaçmak için topraklarını terk eden müslim ve gayrimüslim tebaanın şehre girişlerine izin verilmeyeceği ve geldikleri bölgelere geri gönderilecekleri belirtilmiştir. Yine 1724 tarihli fermanında padişah bu sefer göç edenlerin eski yerlerine geri dönmelerini, bu işe kayıtsız kalanların ise şiddetle cezalandırılacağını bildirmiştir.¹⁰¹ Fakat söz konusu fermanların ne derecede etkili olduğu tartışma konusudur. Çünkü ilerleyen dönemlerde bu tarz göçün önüne geçmek ve şehre girişi engellemeye yönelik fermanlar çıkarılmaya devam etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki göçleri önlemeye yönelik çıkarılan fermanların içeriği gittikçe daha sıkı ve şiddetli tutumlar içermektedir.

I. Mahmud döneminde 1 Ekim 1731 tarihli kadılara gönderilen metinde artık sadece aile göçlerinin ve şehre yerleşmek isteyenlerin değil, şehirde işi olup iş takibi ve şahsi davalarını görmek isteyenlere de izin verilmemesi istenmiştir. Aralık 1734 tarihli hükümde ise hükümdar, şehre göç etmek isteyenlerin sayısını azaltmanın dışında artık şehre giren çıkanların da kontrol altına alınmasını istemiştir. Burada ki amaç şehir sakinlerinin göç nedeniyle oluşan olumsuz durumlardan etkilenmemelerini sağlamaktır.¹⁰²

⁹⁹ Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.9, sy.13, (1958), 2-3.

¹⁰⁰ Halil İnalcık, "İstanbul (Türk Devri)", 234.

¹⁰¹ Münir Aktepe, "Nüfus", 4-6.

¹⁰² Münir Aktepe, "Nüfus", 11-13.

Şehrin kalabalıklaşmasının olumsuz sonuçları devlet tarafından daima düşünülerek gerekli önlemler alınmaya çalışılsa da söz konusu yüzyıl boyunca bunun önüne geçilememiştir. 1748 tarihli bir belgede tüccarlardan başkasının şehre gönderilmemesi, şayet gelecek olurlarsa müebbet küreğe mahkûm edilecekleri belirtilerek, izinsiz kimsenin şehre alınmayacağı vurgulanmıştır. Yine, 1763 yılı Nisan ayında, Sultan III. Mustafa şehirde başıboş ve işsiz olanların özellikle de Kürt olanların yakalanarak memleketlerine gönderilmelerini istemiştir. Gitmeyenlerin hapse mahkûm olacağı, geçmek isteyenlere de asla izin verilmemesi gerektiği emrini vermiştir. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde göç meselesinin hala daha önüne geçilemediği aşıkardır. Çünkü İstanbul'da eskiden beri izinsiz şehirde bulunanlara yönelik üç senede bir kere yapılan kontrol uygulamaları, eski yerleşimlerine dönmelerini sağlayan uygulamalar, yüzyılın sonunda 6 ayda bir tekrarlanır olmuştur.¹⁰³

Tüm bunlar neticesinde İstanbul'un 18. yüzyıldaki nüfusu hakkında farklı tahminler yürütülmüştür. Halil İncık bu konuda İstanbul'un sur içi ve dışarısında yer alan fırın sayısını şehrin nüfusuna oranlanabileceğini belirtmektedir. İstanbul sur içinde 1672 yılında 84, 1755 yılında 141, 1768 yılında ise 297 fırın bulunmaktadır. Galata'da 1672 yılında 25, 1755 yılında 61, 1768 yılında 116 fırın varken, Üsküdar'da 1672 yılında 14, 1755 yılında 22, 1768 yılında 65 fırın vardır. Eyüp'te sırasıyla aynı tarihlerde 11, 7 ve 28 adet fırın bulunmaktadır. İncık bunlara ek olarak İstanbul'un sur içi nüfusunun 400.000'i aşamayacağı yönünde görüş belirtmiştir.¹⁰⁴ Bu veriler göz önüne alındığında 1672 tarihinden 1768 tarihine kadar geçen süre içerisinde İstanbul ve bilâd-ı selâse bölgesinde bulunan fırın sayısı 3-4 kat oranında artmış gözükmektedir. Fakat bu durumu, yani dükkanların artış oranını, şehrin nüfus artış oranıyla ilişkilendirerek çok doğru sonuçlar elde etmek pek mümkün değildir.

Bruce McGowan'a göre söz konusu dönem içerisinde, salgın ya da diğer doğal afetlerin yaşanmadığı zamanlarda, İstanbul'un sur içindeki nüfus sayısı 300-350 bin kadardır. Buna dış mahallelerde dahil edildiğinde ise yüzyıl sonunda kentin nüfusu 600 bin kadar

¹⁰³ Münir Aktepe, "Nüfus", 28-29.

¹⁰⁴ Halil İncık, "İstanbul (Türk Devri)", 237.

olmalıdır. Yüzyılın başında bir Cizvit'in yaptığı tahmine göre, kentin toplam nüfusunun 200 bin kadarının Rum, 80 bin kadarının ise Ermeni olduğudur.¹⁰⁵

Fransız seyyah Olivier, yüzyılın sonunda İstanbul'da tüketilen günlük buğday miktarından yola çıkarak kentin nüfusu hakkında tahmin yürütmüştür. Olivier, İstanbul'da Un Kapanına her gün giren buğday miktarından, tüketici nüfus oranı tahmini elde etmiştir. Bu da İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp ve Boğaziçi bölgesini kapsayan 500 bin kişilik bir nüfusa işaret eder.¹⁰⁶ William Eton'da buna benzer bir şekilde 1798 yılında İstanbul nüfusunun günlük tahıl tüketiminden yola çıkarak 426 bin şeklinde ortaya koymuştur. Eton bu sayının 300 binden fazlasının şehrin daimî sakinleri olduğunu düşünmektedir. James Dallaway ise şehir nüfusunun 400 bin olarak tahmin etmiştir. Bu nüfusun 200 bin Türk, 100 bin Rum ve 100 bin Yahudi, Ermeni ve Avrupalıdan oluştuğunu belirtmektedir.¹⁰⁷

18. yüzyılda İstanbul'un nüfusu hakkında birkaç farklı tahminde şu şekildedir: Kemal Kapat, Avrupalıların çalışmalarından ve Osmanlı kaynaklarından istifade ederek yaptığı çalışmasında İstanbul'un 1794 yılında nüfusunun 426 bin şeklinde vermektedir.¹⁰⁸ Daniel Panzac, 1700-1850 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda veba salgınlarının gelişimini incelediği çalışmasında, İstanbul nüfusunun 18. yüzyıl genelinde 500 bin olarak göstermiştir.¹⁰⁹

İstanbul nüfusu hakkında söz konusu yüzyılda yapılmış olan pek çok tahmin bulunmaktadır. Fakat burada değinilen tahmini görüşler nispeten daha kabul edilebilir ve abartılı olmayanlar olarak dikkat çekmektedir. Tüm bu görüşler doğrultusunda 18. yüzyıl İstanbul nüfusu ortalama olarak 400 ila 600 bin civarında olmalıdır. Yüzyılın geneline baktığımızda yoğun göç dalgaları, salgın ve doğal afetler gibi nedenlerden dolayı nüfusun sürekli bir değişim halinde olduğu açıktır. İstanbul, felaket dönemlerinde, kısa süreler içerisinde ciddi miktarlarda nüfus kaybına uğrarken bu

¹⁰⁵ Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, ed. Halil İnalcık, Donal Quatert (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), C.2, 776.

¹⁰⁶ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1996), 70.

¹⁰⁷ Betül Başaran, "Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century", (Boston: Brill, 2014), 60-61.

¹⁰⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 141.

¹⁰⁹ Daniel Panzac, *Veba*, 183. bkz. Tablo: IV.

kayıpların yeri de aynı şekilde hızlı dolabilmekteydi. Yoğun göç dalgalarının gelmesinden dolayı gereğinden fazla olan insan kalabalığı da devlet tarafından daima kontrol altına alınmaya çalışılmaktaydı. Yani devlet, şehir nüfusunun olması gerekenden ne fazla ne de az olmaması için çaba göstermiş bulunmaktadır.

1.3. İstanbul'da Fiyat Hareketleri

Osmanlı Devleti'nin tarihinde yaşamış olduğu iki hızlı enflasyon dönemi olmuştur. Bu dönemlerden ilki, 16. yüzyıl sonlarından başlayarak 17. yüzyıl ortalarına kadar uzanan enflasyon dalgasıdır. Bu enflasyon dalgası neticesinde belirtilen dönemlerde devlet içerisindeki fiyatlar yaklaşık olarak 5 kat artış göstermiştir. Bu tarihlerde yaşanan bu artışlar genel olarak dünya çapında etkisi bulunan Fiyat Devrimi ile ilişkilendirilse de Osmanlı Devleti içerisinde gerçekleşen artışların büyük bir kısmı devletin gerçekleştirmiş olduğu tağşiş uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Bahsi geçen ikinci ve çok daha şiddetli olarak nitelendirilebilecek enflasyon dalgası ise 18. yüzyılın sonlarında 19. yüzyıl ortalarına kadar geçen süreyi etkisi altına almıştır. Bu dönemde yaşanan fiyat artışlarının 12-15 kat arasında olduğu söylenmektedir. Bu fiyat artışları da tıpkı daha önce gerçekleşenler gibi tağşiş uygulamaları ile yakından ilişkili olmuştur.¹¹⁰ Devlet bu uygulama ile birlikte, kuruş nezdinde, aynı miktarda gümüş ile birim değeri daha fazla para basabilmekteydi. Yani kısa vadede bir mali politika aracı olarak tağşiş uygulamasından kâr elde edebiliyordu. Fakat bu durum yukarıda değindiğimiz gibi piyasada birim cinsinden fiyatların artmasına yani enflasyona da sebebiyet verebiliyordu. Tağşiş uygulaması fiyatların artış göstermesinde tek etken değildir. Yukarıdaki bölümlerde değindiğimiz üzere, İstanbul nezdinde söz konusu yüzyılda birçok doğal afet ve salgın felaketleri meydana gelmiştir. Bu felaketlerin ortaya çıkardığı tahribat her alanda kendini göstermekle birlikte ekonomik zarar bunların başında gelmektedir. Aynı şekilde devletin yüzyıl sonunda girmiş olduğu savaşlar da piyasaları etkileyen önemli olayların başında gelmektedir. Fakat devlet daima başkentte piyasaları koruyucu bir tavır takınmış ve hızlı fiyat hareketlenmelerinin önüne geçmeye çalışmıştır.

¹¹⁰ Şevket Pamuk, *İstanbul'da ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000), 7.

18. yüzyılda, İstanbul’da fiyat hareketlerinin belirlenmesinde, tüketici nezdinde önemi düşünüldüğünde temel gıda maddeleri üzerinde durulması uygun görülmüştür. Bunun için kent içindeki tüketiciye yönelik maddelerin narh fiyatları dikkate alınacaktır. Fakat Osmanlı Devleti’nde narh fiyatları sürekli ve düzenli bir şekilde hazırlanmamıştır. Özellikle 17. yüzyılın ilk yarısından sonra narh, piyasalardaki darlık, kıtlık ve olağandışı dalgalanmaların önüne geçmek için oluşturulmaya başlanmıştır. 18. yüzyılda da narh fiyatlarının oluşturulmadığı uzun süreli dönemler görüldüğünden dolayı, ulaşabildiğimiz veriler doğrultusunda hareket edilecektir. 18. yüzyılda İstanbul’da bazı gıda maddelerinin fiyat hareketleri şu şekildedir:

Tablo V: 18. Yüzyılda İstanbul’daki Gıda Fiyatları*

Yıl	Un (Kıyye)	Ekmek (Dirhem/Akçe)	Koyun Eti (Kıyye)	Sadeyağ (Kıyye)	Zeytinyağı (Kıyye)	Pirinç (Kıyye)
1700 ¹¹¹	—	—	—	32	22	—
1712 ¹¹²	—	—	—	25	24	6
1722 ¹¹³	5	—	—	40	26	7,5
1734 ¹¹⁴	5	90/1	—	40	36	—
1737	—	—	—	50 ¹¹⁵	—	—
1741 ¹¹⁶	7	—	20	66	40	9
1742 ¹¹⁷	5	80/1	—	—	—	—
1751	—	90/1	—	—	—	—
1764	—	90/1	20 ¹¹⁸	50-52 ¹¹⁹	28-30 ¹²⁰	—

* Gösterilen fiyatların tümü akçe cinsinden verilmiştir. 1 kıyye = 400 dirhem.

¹¹¹ Şevket Pamuk, *İstanbul’da Fiyatlar*, 122-123.

¹¹² Şevket Pamuk, *İstanbul’da Fiyatlar*, 122-123.

¹¹³ Şevket Pamuk, *İstanbul’da Fiyatlar*, 122-123.

¹¹⁴ Engin Çağman, “18. Yüzyılda İstanbul’da Esnafılık -Gıda Sektörü-”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011), 42.

¹¹⁵ Şevket Pamuk, *İstanbul’da Fiyatlar*, 127.

¹¹⁶ Hale Kumdakçı, “402 Nolu Üsküdar Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1153-54)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009), 320-329. Ülkü Geçgil, “Uskudar at the Begining of the 18th Century (A Case Study on the Text and Analysis of the Court Register of Uskudar Nr. 402)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul, 2009), 248-249. Burada kaynak olarak gösterdiğimiz iki tez çalışması da 402 numaralı Üsküdar Şer’iyye Sicil Defteri’nin transkripsiyonu mahiyetinde yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar aynı tarihte ve aynı belge üzerinden yapılmış olduğundan burada iki çalışma da gösterilmek durumunda kalınmıştır. Çalışmaların içerisinde yer alan orijinal belge nüshaları da incelenmiştir. Gerekli verilerin temini bahsi geçen çalışmaların birincisinden yapılmıştır.

¹¹⁷ Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 150-152. Tablo’ da 1742 tarihinden itibaren verilmiş olan un ve ekmek fiyatlarının geri kalanlarında da aynı kaynaktan yararlanılmıştır. Un konusunda yararlanılan kaynakta üç farklı kalitede fiyatlar verilmekle birlikte burada “normal un” mahiyetindeki un fiyatları dikkate alınmıştır.

¹¹⁸ İstanbul Kadı Sicilleri Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.1178-1184 / M. 1764-1771), ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2019), 42.

¹¹⁹ Engin Çağman, *İstanbul’da Esnafılık*, 41.

1769	6	80/1	—	—	—	—
1775 ¹²¹	—	—	—	86,0	38	21
1776 ¹²²	9,5	50/1	—	82,0	57,5	21
1777 ¹²³	9	50/1	—	68,5	55,7	20
1778 ¹²⁴	9,5	50/1	25,5	—	—	—
1790 ¹²⁵	20	80/3	—	144	—	42 ¹²⁶
1791 ¹²⁷	—	—	50	156	78	—
1795 ¹²⁸	24,25	63/3	39	—	—	—
1799 ¹²⁹	16,3	90/3	36	102	96	—

Toplanılan veriler doğrultusunda 18. yüzyıl içerisinde un, ekmek, koyun eti, sadeyağ, zeytinyağı ve pirinç gibi gıda maddeleri üzerinden İstanbul'daki fiyat hareketleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Tabloda görüldüğü üzere ürünlerin birçoğundaki yukarı yönlü fiyat dalgalanmaları 1775 tarihinden itibaren gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce ürün fiyatlarının nispeten istikrarlı bir görüntü seyrettiği görülmektedir.

Örnek olarak un fiyatları, yüzyıl içerisinde en düşük fiyat olarak 5 akçe, en yüksek fiyat olarak da 24,25 akçeyi görmüştür. Bu durum normal olarak nitelendirilebilen un fiyatlarının söz konusu yüzyıl içerisinde %385 oranında artış gösterdiği anlamına gelmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere fiyatlardaki bu artış daha çok yüzyılın sonuna doğru gerçekleşmiştir. Un ekmeğin hammaddesi olması açısından da önemlidir. Öyle ki un fiyatlarında yukarı yönlü bir eğilimin olduğu her dönemde ekmek fiyatlarında da artış söz konusu olmuştur. Yüzyılın ilk 70 yılı boyunca istikrarlı ve makul denilebilecek düzeyde olan ekmek fiyatları tıpkı unda olduğu gibi 1775 yılından sonra büyük artışlar göstermektedir. Bu döneme kadar 1 akçe karşılığında ortalama olarak 80-90 dirhem ekmek alınabilirken, 1776 yılında 1 akçe ile alınabilecek ekmeğin ağırlığı 50 dirheme gerilemiştir. 1790 yılına gelindiğinde ise 80 dirhemlik bir ekmeğin piyasa fiyatı 1 para yani 3 akçeye yükselmiştir. 1795 yılında 1 para ile alınabilecek ekmeğin ağırlığı 63 dirhem olarak gösterilmişse de bunun geçici bir durum olduğu

¹²⁰ Engin Çağman, *İstanbul'da Esnafılık*, 41.

¹²¹ Şevket Pamuk, *İstanbul'da Fiyatlar*, 130.

¹²² Şevket Pamuk, *İstanbul'da Fiyatlar*, 130.

¹²³ Şevket Pamuk, *İstanbul'da Fiyatlar*, 130.

¹²⁴ Şevket Pamuk, *İstanbul'da Fiyatlar*, 131.

¹²⁵ Ömer Çakmak, "İstanbul Mahkemesi'ne Ait 201 Numaralı Narh Defteri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012), 29.

¹²⁶ Şevket Pamuk, *İstanbul'da Fiyatlar*, 130.

¹²⁷ Ömer Çakmak, *201 Numaralı Narh Defteri*, 23-33.

¹²⁸ Ömer Çakmak, *201 Numaralı Narh Defteri*, 23-33.

¹²⁹ Ömer Çakmak, *201 Numaralı Narh Defteri*, 23-33.

sanılmaktadır. Nitekim 1799 yılında 1 para ile 90 dirhem ağırlığında ekmeğin alınabildiği görülmektedir.

Koyun eti, yüzyılın büyük bir bölümünde fiyat olarak çok değişiklik göstermeyen ürünlerden birisi olmuştur. 1764 yılına kadar ortalama olarak 20 akçe seviyelerinde kalmış olduğu anlaşılmaktadır. 1778 yılında makul denilebilecek bir artışla 25,5 akçe seviyelerine gelmiştir. 1791 yılında koyun eti fiyatlarında ilk ciddi artış gerçekleşse de bunun kalıcı bir durum olmadığı açıktır. Yüzyılın son 10 senesinde koyun etinde gerçekleşen fiyat artışlarının önünün alındığı ve fiyatlarda düşüşe geçildiği anlaşılmaktadır.

Sadeyağ ve zeytinyağı, un ve ekmek fiyatları ile birlikte söz konusu dönem içerisinde en fazla veri sahibi olunan ürünlerdendir. Genel mahiyette fiyat olarak daima sadeyağın gerisinde kalmış olan zeytinyağı bazı dönemlerde sadeyağ ile yakın fiyatlara sahip olmuştur. Bununla birlikte zeytinyağı fiyatları sadeyağa göre nispeten daha istikrarlı kalabilmiştir. 1700-1776 yıllarında sadeyağın en düşük ve en yüksek fiyatları arasındaki artış oranı %244 miktarında gerçekleşmiştir. Bu tarihler arasında zeytinyağının almış olduğu en yüksek ve en düşük fiyat arasındaki oran ise %161 miktarında olmuştur. Buna nazaran yüzyılın son 14 yılında, aynı orandaki hesaplamalarda sadeyağın artış oranı %128, zeytinyağın artış oranı ise %72 olmuştur.

Pirinç, fiyat hareketliği açısından diğer ürünlere benzer bir şekilde görüntü sergilemiştir. Ciddi anlamda ilk fiyat artışının 1775 yılında 2 kattan daha fazla şekilde gerçekleşmiştir. Fakat bu ciddi anlamdaki ilk artışın hemen sonrasında, yüzyılın son on yılına girildiğinde yine pirinç fiyatlarında 2 kattan daha fazla bir artış daha meydana geldiğini görmekteyiz.

İstanbul'daki çeşitli gıda maddelerinin yüzyıl içerisindeki fiyat hareketlerine baktığımızda ürünlerdeki ciddi miktardaki fiyat artışlarının yüzyıl sonunda meydana geldiği görülmektedir. 18. yüzyılın son dönemleri bu fiyat artışlarının ortaya çıkması için oldukça müsait bir ortam oluşturmuştur. Öncelikle devlet 1768 yılında Ruslarla girdiği savaş ile birlikte istikrarlı bir piyasanın en önemli etkenini oluşturan barış dönemine son vermiş bulunmaktadır. Devletin girmiş olduğu ve yenilgilerle sonuçlanan bu ilk savaş dönemi 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonlanmış olsa da ardından 1787 yılında ikinci bir savaş dönemi başlamıştır. Nitekim ikinci savaş

döneminin Osmanlı parasal istikrarsızlığında daha ayırt edici bir etken olduğuna değinilmişti. Bunun haricinde dönemin Osmanlı para birimi olan kuruşta söz konusu süreç içerisinde fazlasıyla değer kaybına uğramıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi 18. yüzyılın sonlarına doğru kuruş hem gram ağırlığı hem de gümüş içeriği olarak değer kayıpları yaşamıştır. Bu durumda piyasaları olumsuz yönde etkilemiştir.¹³⁰

18. yüzyılın sonu siyasi ve ekonomik yönden bu türden olumsuz durumların yaşanmasının yanında doğal afet ve salgın gibi felaketlerin de ağır tahribata sebep olanlarının yaşandığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. 1756 ve 1782 yangınları, 1766 depremi İstanbul'un görmüş olduğu en büyük felaketlerdendir. Aynı şekilde 1778 yılında şehirde yaygınlaşan veba salgını da işlerin durmasına ve nüfusun ciddi oranda azalmasına sebebiyet verecek kadar büyük olmuştur. Dolayısıyla şehir içerisinde fiyatların özellikle yüzyılın sonuna doğru bu denli yükselmesinin birçok nedeni bulunabilmektedir.

İstanbul'daki bu fiyat hareketleri piyasada kullanımı olan akçe üzerinden verilmiştir. Fakat akçenin taşıdığı gibi uygulamalar ile uğramış olduğu değer kaybının yansıması da fiyatlarda kendisini olumsuz anlamda göstermiş bulunmaktadır. Şevket Pamuk bu hususta ilgili dönemlerde, İstanbul'da fiyat hareketlerine yönelik bir tüketici fiyat endeksi oluşturarak bu değerlendirmeyi bir de gram gümüş üzerinden ele almaktadır. Fiyatların gram gümüş odaklı analizi, İstanbul'da söz konusu dönemde gerçekleşen fiyat artışlarının birim-akçe hesabına göre çok daha sınırlı kaldığını göstermektedir. İstanbul'da 18. yüzyılda tüketici fiyatları endeksi şu şekildedir:

Tablo VI: 18. Yüzyılda İstanbul'daki Tüketici Fiyatları Endeksleri¹³¹

Yıl	Tüketici Fiyatları Endeksi (1469=1,0)	Akçenin Gümüş İçeriği (Gram)	Tüketici Fiyatları Endeksi, Gram Gümüş (1469=1,0)
1700-1710	5,99	0,131	0,91
1711-1720	7,05	0,130	1,06
1721-1730	6,86	0,131	1,04
1731-1740	8,21	0,123	0,94

¹³⁰ Bkz. Tablo III.

¹³¹ Şevket Pamuk, *İstanbul'da Fiyatlar*, 14-16. Söz konusu çalışmada 1469-1918 yılları arasında her yılın endeksi hesaplanmış ve tablolastırılmıştır. Fakat burada 18. yüzyıl nezdinde İstanbul'da tüketici fiyat endeksi onar yıllık ortalamalar halinde gösterilmektedir.

1741-1750	9,82	0,121	1,37
1751-1760	10,22	0,109	1,28
1761-1770	11,9	0,095	1,31
1771-1780	17,81	0,091	1,51
1781-1790	17,95	0,077	1,57
1791-1800	24,28	0,051	1,30

18. yüzyıl içerisinde oluşturulan tüketici fiyatları endeksini gösterir tabloya baktığımızda, ürün fiyatlarında meydana gelen artışın akçenin gümüş içeriğine ters orantıda olduğu görülmektedir. Yani piyasalarda olan paranın gümüş içeriği azaldıkça tüketiciye yönelik fiyatlarda bir artış söz konusu olmuştur. Buna nazaran endeksin gram gümüş cinsinden analizine baktığımızda fiyatların daha dar bir alan ile sınırlı kaldığı gözükmemektedir.

Oluşturulan tüketici fiyatları endeksinde 1700-1800 arası dönemde ürün fiyatlarındaki artış oranı %305 oranında olmuştur. Bu oran ve oluşturulan bu endeks dikkate alındığında İstanbul'da söz konusu yüz yıllık süre içerisinde senelik enflasyon oranı %3,05 olarak belirlenmiştir. Fakat burada genel artış eğilimlerinin 1770 sonrası dönemde oluştuğunu tekrarlamak gerekir. Nitekim fiyatların yüzyılın ilk yarısında artış oranı %64 kadar olurken, yüzyılın ikinci yarısında bu oran %138 kadar olmuştur. Söz konusu bu dönem içerisinde akçenin gümüş içeriği nezdinde değer kaybı ise %157 oranına ulaşmıştır.

2. BÖLÜM: 1755-1758 TARİHLERİNDE İSTANBUL GAYRİMÜSLİMLERİNİN TEREKELERİ

2.1. Kaynak Grubu Olarak Kassam Defterleri

Osmanlı Devleti'nde idari teşkilatlanmada beylik döneminden itibaren fethedilen bölgelere devlet hukukunu ve idaresini temsilen bir kadı ve subaşı tayin edilmesi yerleşmiş bir gelenektir. Kadılık, İslami devlet geleneğinden gelme bir kurum olsa da Osmanlı Devleti'nde yetkileri bir hayli genişletilmiştir. Osmanlı kadısı mülki, beledi, adli, mali ve askeri alanlarda oldukça geniş yetkilere sahiptir.¹³² Kadı, bir mahkeme yargıçı olduğu kadar aynı zamanda bir noter, vakıfların denetleyicisi ve bulunduğu bölgenin beledi amiri konumundadır.¹³³ Bu açıdan kadı kadar geniş ve çeşitli alanlarda yetkiye sahip başka bir memuriyet yoktur denilebilir.¹³⁴

Osmanlı kadısının geniş yetki alanları içerisinde, bulunduğu bölgede devletin otoritesini temsil etmek, yetim ve gaipilerin haklarını korumak, vefat eden kimselerin gerekli durumlarda miraslarına el koyup mirasçılar arasında hisselerini taksim etmek de vardı. Mirasçılar arasında reşit olmayan çocukların bulunması halinde, bu kişilerin hisseleri kadı tarafından tayin edilen vasilere teslim edilirdi. Vasilerin herhangi bir usulsüzlüğe ve haksızlığa sebebiyet vermemesi için denetimleri kadı tarafından sağlanır, olası durumlarda vasilerin azli gerçekleştirilerek yerlerine bir başkası tayin edilebilirdi. Mirasçılar arasında çıkan anlaşmazlıklar, alacak verecek meselelerinin takibi ve tahsili gibi durumlar da yine mahkeme huzurunda tespit edilerek karara bağlanırdı.¹³⁵ Bu gibi hizmetlerle kadının yardımcılarında biri olarak nitelendirilebilecek ve bahsi geçen işlerde ihtisas sahibi olan kassam adlı görevli ilgilenirdi.

¹³² A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, haz. M. Nihat Aryol, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 82-87.

¹³³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 9.

¹³⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), C. 24, 69.

¹³⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassam", 2.

Kassam, sözlükte, kismet kelimesinden türeyen, terekeyi taksim etmek, yetimlerin mirasını korumak ve idare etmekle görevli şer'i bir memur olarak geçmektedir.¹³⁶ Kassamlar ikinci derecede adliye görevlilerinden olup hâkimin yani kadının yardımcılarındandır. Kadı gibi İslami devlet geleneğinden gelme bir memuriyet olan kassamlığın görev ve yetkileri Osmanlı Devleti'nde daha genişletilmiş bir vaziyettedir.¹³⁷

Osmanlı Devleti'nin şer'iyye teşkilatında vefat eden kişilerin ardında kalan mirasın taksimi işi, biri doğrudan kazaskerlik makamına bağlı olan askeri kassam, diğeri ise bölge kadılığında yani şer'i mahkemelerde görevli bulunan beledi ya da şehri kassamlar tarafından görülürdü.¹³⁸ Kassam bulunmayan bölgelerde ise kassamlara ait görevleri onların naipleri yerine getirmekteydi.¹³⁹

- a) Askeri Kassamlar: Osmanlı Devleti'nde askeri sınıf olarak nitelendirilen devlet görevlilerinin vefat ettikten sonra terekelerini varisleri arasında taksim eden görevlilerdir. Askeri kassamların görevleri sadece askeri sınıfa mensup kişilerin terekelerini taksim etmek ve bu konudaki davaları görmekle sınırlıdır. Ayrıca askeri kassamlar sadece görev süresi içindeki davalarda yetkili olup göreve geldiklerinden önceki davalara bakmaları da yasaktı.¹⁴⁰ Askeri ya da kazaskerlere bağlı bulunduklarından dolayı kazasker kassamları olarak da bilinen bu görevliler her kazada ya da birkaç kazada ayrı ayrı bulunurlardı. Rumeli'de olanlar Rumeli kazaskerleri, Anadolu'da olanlar ise Anadolu kazaskerleri tarafından tayin edilirdi. Bu görevliler tahsil ettikleri kismet-i askeriyyeyi bölge kadılığındaki sandıklarda saklayıp ya kazaskerlerin mühürlü mektupları ve fermanlarla gelen askeri kassam müfettişine ya da süvari kassamlarına teslim ederlerdi. Kazasker namına alınan resimleri tahsil etmek için Anadolu ve Rumeli'ye üç koldan gönderilen süvari kassamları, askeri kassamları denetleyen görevliler niteliğindeydi. Öyle ki mahalli askeri

¹³⁶ Şemseddin Samî, "Kassâm", *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 1070. Ferit Devellioğlu, "Kassâm", 494.

¹³⁷ Said Öztürk, "Kassâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), C. 24, 579-582.

¹³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 121.

¹³⁹ Said Öztürk, "Kassâm", 579-582.

¹⁴⁰ Said Öztürk, "Kassâm", 579-582.

kassamların görevden azil ve tayini meselelerinde süvari kassamlarının bilgi ve raporları merkez tarafından dikkate alınırdı.¹⁴¹

- b) Beledi Kassamlar: Askeri kassamların haricinde, eyalet, sancak ve kazalarda kadıların maiyetinde bulunan, kanunen askeri sınıftan olmayan kişilerin miras taksimi işiyle ilgilenen görevlilerdir.¹⁴² Osmanlı Devleti'nde yaşayan ve herhangi bir memuriyeti bulunmayan tüm tebaanın terekelerinin belirlenmesi, mirasın varislere uygun şekilde taksimi ve görülen bu davalardan alınan resm-i kısmetlerin tahsili işleri beledi kassamlar tarafından görülürdü. Askeri kassam tayinine gerek kalmayacak kadar küçük olan bölgelerde askeri sınıfın terekeleri, bölge kadısının vekili olarak bu görevliler tarafından yapılabilmekteydi.¹⁴³

Kassamların görevleri müracaat üzerine veya doğrudan mahkemenin miras taksimi işine müdahale etmesiyle başlardı. Kassamlar, miras taksim işini gördükten sonra ortaya çıkan verileri tereke, metrukat, muhallefat ya da memuriyetin kendi adıyla anılan kassam defterlerine kayda geçerdı.¹⁴⁴ Kassamların oluşturduğu miras listelerinden yer alan veriler, Osmanlı Devleti'nde yaşamını sürdüren ailelerin iktisadi durumları, refah seviyeleri ve sahip oldukları imkanların hangi türden mal ve para varlıklarından oluştuğunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁵

İncelemekte olduğumuz kassam defteri kapsamında da kişilerin servet miktarlarından hareketle refah seviyelerini tespit edebilmek ve fakir, orta halli, zengin olarak nitelendirebilmek servet miktarları incelenen tereke sahiplerine yöneliktir. Tereke sahiplerinin bulundukları topluma yönelik bu denli bir çalışmanın ortaya çıkması çok daha kapsamlı bir araştırmanın yanı sıra daha çeşitli ve fazla sayıda kaynağın olmasını gerektirir. Bu hususta bir başka etken de vefat eden kişilerin tereke kayıtlarının, servetlerinin tamamını kapsamama ihtimali olmasıdır.

Kassam defterlerinde yer alan tereke kayıtlarının temelde dört bölümden oluştuğunu söylemek mümkündür. Kayıtları oluşturan söz konusu bölümler şu şekildedir:

¹⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 121-123.

¹⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 121-123.

¹⁴³ Said Öztürk, "Kassâm", 579-582.

¹⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassam", 2.

¹⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassam", 1-2. Hüseyin Özdeğer, *Bursa Tereke Defterleri*, 9.

- a) Tereke kayıtlarında oluşturulan ilk bölümde söz konusu terekenin sahibi yani vefat eden kişinin tanıtımı yapılmaktadır. Vefat eden kişinin adı, cinsiyeti, dini, mesleği, unvanı, medeni durumu, yaşadığı ve vefat ettiği yer, vefat etme nedeni ve tarihi, var ise ailesinin yani mirasçılarının tanıtımı, kişi eğer vâriissiz vefat etmiş ise terekenin beytü'l-mâla kaldığı gibi bilgileri içeriğinde barındırmaktadır. Bu kısım kaydın tutulduğu tarihin yazımıyla son bulmaktadır.
- b) İkinci bölüm, vefat eden kişinin hayatta olduğu zaman zarfındaki edinmiş olduğu tüm maddi varlık unsurlarının belirtildiği kısımdır. Mirasa konu olan tüm mallar teker teker, adetleri, nitelikleri ve değerleri ile birlikte kayda geçilir. Bu kısımda gayrimenkul, nakit, ev eşyaları, ticari varlıklar, alacaklar gibi tüm varlıklar sıralandıktan sonra en altta toplam miktar yazılıp sonlandırılır.
- c) Üçüncü bölüm, tereke kayıtlarındaki gider kalemlerinin olduğu, ana paradan karşılanan, terekeden alınan vergiler, tereke taksiminde görülen hizmetlerin masrafları, vefat eden kişinin borçları, techiz ve tekfin masrafları, varsa mehir borcu ve 1/3'ü geçmemek suretiyle vasiyetleri gibi ücretlerden oluşmaktadır. Burada eğer kişinin terekesinden fazla borcu var ise toplam tereke miktarı borçlulara “guremâ tariki” denilen nisbî bir dağıtım ile yapılır.¹⁴⁶
- d) Dördüncü ve son bölüm; tüm mal varlığının yazılıp ve gerekli masraflar çıkarıldıktan sonra kalan miktarın “sahhü'l-bâkî” olarak kaydedilip mirasçılar arasında taksim edildiği kısımdır. Burada vefat eden kişinin bâkî kalan tüm varlığı, İslam miras hukukunun gereğince, var olan mirasçı gruba paylaştırılır. Eğer kişinin hiçbir mirasçısı yok ise de tüm varlık beytü'l-mâla kalır.¹⁴⁷

2.2. Defter Tanıtımı

İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi Mülga Beledi Kassamlığı Mahkemesi kayıtlarında yer alan 70 numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri, hicri 1169-1171, miladi 1755- 1758 tarihleri arasında yer alan kayıtları içermektedir. Defter, 43x16 ebatlarındadır.

¹⁴⁶ Said Öztürk, “Askerî Kassam”, 49. İstanbul Müftülüğü Şer'i Siciller Arşivi Mülga Beledi Kassamlığı Mahkemesi, 70 numaralı İstanbul Kassam Defteri. vr. 19c, 79d, 125a, 127a. Bundan sonra İ.B.K.M., 70 olarak gösterilecektir.

¹⁴⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 99a, 101d, 124b, 137b.

Defterin orijinal cildi ebrulu olup toplam 147 varaktan oluşmaktadır. Defterin içeriğinde bulunan toplam 461 adet kaydın, 244 adeti konumuzla ilişkisi bakımından incelemeye aldığımız tereke kayıtlarından oluşmaktadır. Geriye kalan 217 kayıt ise söz konusu tereke kayıtları ile bağlantılı bir şekilde vasi tayini, vefat eden kişilere ait vasiyetlerin ortaya çıkması, mal paylaşımına itiraz edilmesi, alacak-verecek ilişkilerinin ortaya çıkışı, beytül-mâla kalmış olan terekelere itiraz gibi konuları içermektedir. Defter içerisinde yer alan toplamda beş hükmün üzeri çizilmiştir. Bir tanesinde ise üzeri çizilmemesine rağmen aynı tereke taksimi sonraki sayfada tekrar yazılmıştır.¹⁴⁸ Söz konusu bu kayıtlar da çalışmaya dahil edilmemiştir.

Defterde bulunan 244 tereke kaydından dördü hariç olmak üzere geriye kalan 240 tereke kaydı gayrimüslim tebaaya aittir.¹⁴⁹ Çalışmamızın gayrimüslimlere yönelik olmasının temel sebebi de budur. Müslüman kişilere ait terekeleri karşılaştırma yapmaya yetemeyecek kadar azdır. Bundan dolayı Müslüman terekelerinin de gayrimüslim terekelerini değerlendirdiğimiz bölümlerin içeriğinde yer alması uygun görülmüştür. Bununla birlikte az sayıda Müslüman ve defterin genelini oluşturan gayrimüslim kayıtları arasında bazı farklar bulunmaktadır. Tereke sahiplerinin Müslüman olduğu kayıtlarda ölümünü belirtmek için “vefat eden” tabiri kullanılırken, gayrimüslim kayıtlarında bu durum “hâlik-hâlîke olan” şeklinde belirtilmiştir.¹⁵⁰ Aynı şekilde kişinin yaşamı sırasında yerleşik halde bulunduğu bölge tarif edilirken Müslüman kayıtlarında “sâkin-sâkine” kelimeleri kullanılırken, gayrimüslim kayıtlarında “mütemekkin-mütemekkiye” ifadeleri kullanılmıştır.¹⁵¹ Bu hususa ilişkin bir başka fark da tereke taksim edilmeden evvel yapılan defin işlemi harcamalarında ortaya çıkmaktadır. Vefat eden Müslüman tereke sahiplerinden bu ücret “techiz ve tekfin” adıyla alınırken, gayrimüslim kayıtlarında “defn-i lâşe” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁵²

Defterin ilk sayfasında mahkeme kayıt işlerinin görülmesiyle ilgili görevli olanların atanmaları ve aldıkları ücretlere dair kayıtlar yer almaktadır. Bu sayfa varak sayısına

¹⁴⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 71a, 109a, 117d, 118b. Bu kayıtların tamamının üstü çizili iken vr. 69 başında yer alan tereke taksimi vr. 66c’de yer alan Avak veled-i Kırkor’un, vr. 126 başında yer alan tereke taksimi ise vr. 124d’de yer alan Giznuz? veled-i Dimitri’nin tereke taksiminin tekrarı niteliğindedir.

¹⁴⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 10c, 47d, 82b, 120b. Defterde tereke kayıtları yer alan müslüman şahısların isimleri ise sırasıyla şu şekildedir: el-hâc Ali ibn-i Mesud, el-hâc Mehmed ...ibn-i el-hâc İbrahim bin Said, el-hâc Ahmed ibn-i el-hâc Mahmud, Hüseyin bin Abdullah bin Abdülkerim.

¹⁵⁰ İ.B.K.M., 70. Hâlik, helâk olan kişi anlamına gelmektedir. bkz. Ferit Devellioğlu, “Hâlik”, s. 318.

¹⁵¹ Müslüman olan tereke sahipleri, İ.B.K.M., 70, vr. 10c, 47c, 82b, 120b.

¹⁵² İ.B.K.M., 70. Lâşe, leş anlamına gelen bir ifadedir. bkz. Devellioğlu, “Lâşe”, 543.

dahil edilmemiştir. 10 Cemâziye'l-ahir 1170 (2 Mart 1757) tarihli kayda göre Abdülaziz Efendi kısmet-i belediye mahkemesine kâtip olarak tayin edilmiştir. 15 Şevvâl 1170 (3 Temmuz 1757) tarihli diğer bir kayıtta ise günlük ücreti altı akçe olan muhızr Ali'nin vefat etmesiyle yerine yine aynı ücretle Şeyh Mehmed Hamid tayin edilmiştir.¹⁵³ Muharrem 1171 (Eylül 1757)'de Sandıkî İsmail adlı görevlinin vazifesini yerine getirmesine karşılık aldığı ücrette iki akçe zam yapılması kayda geçmiştir.¹⁵⁴ 1170 senesi Ramazan (Mayıs 1757) ayının başındaki kayda göre ise İmamzâde Osman Efendi daha önce mahkemede baş kâtip olarak görev yapan İbrahim Efendi'nin yerine tayin edilmiştir.¹⁵⁵

Bu defterde bazı mahkeme görevlilerinin atamaları ve ücretlendirmelerinin haricinde dikkat çekici başka kayıtlar da yer almaktadır. 1171 Cemâziye'l-ahir (Şubat 1758) başlarında kayda geçilen kararda Ayşe adındaki bir kadın günlüğü dört akçe ücretlendirme ile görevlendirilmiştir. 2 Rebi'ü'l-evvel 1171(14 Kasım 1757) tarihli diğer bir kayıtta 1161 senesi Rebi'ü'l-evvel (Mart 1748) ayından itibaren günlüğü on iki akçe olmak üzere görevli olan Râziyet? bint-i Abdurrahman adlı kadının ölümüyle boş kalan vazifesine aynı ücret karşılığında el-hac Hatice bint-i Abdullatif adlı kadın tayin edilmiştir.¹⁵⁶ Bu türden kayıtlarda yer alan görevlendirmelere yönelik ise herhangi bir bilgi verilmemiştir.

¹⁵³ İ.B.K.M., 70. Bu husus muhızrların söz konusu dönemde aldıkları ücret açısından dikkat çekicidir. Fakat muhızrların görevleri karşılığında aldıkları tek ücret bu değildir. Bunun yanı sıra, başta üzerinde durduğumuz miras davaları olmak üzere, bulundukları her davadan ihzariye adı altında ücret almaktaydılar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Recep Ahışhalı, "Muhızr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), C. 31, 85-86.

¹⁵⁴ İ.B.K.M., 70. Burada kullanılan sandıkî adındaki görevlendirmeye yönelik bir bilgi bulunamamıştır. Defterde adı geçen kişinin görevi "vazife-i kâdime" olarak nitelendirildiğinden bu görevlendirmenin eskiden beri yapıldığı ve daha yukarıda da değindiğimiz gibi mahkemelerde toplanan rüsumların toplandığı sandıklardan sorumlu bir görevli olduğu düşünülmektedir.

¹⁵⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 1. Bu kayıt sayfanın hemen başında yer almakla birlikte defter içeriğindeki tereke ve diğer türden kayıtlar ile karıştırılmaması için numaralandırılmamıştır.

¹⁵⁶ İ.B.K.M., 70. Kadınların bu türden aldıkları görevler ve atamalar hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Defterde yer alan bu türden kayıtlara yönelik örnek teşkil etmesi açısından el-hac Hatice bint-i Abdullatif'in tayin kaydının latinize edilmiş halinin gösterilmesi uygun görülmüştür. Okunamayan kelimeler "... " şeklinde gösterilirken emin olunamayan kelimelerin sonuna "?" koyulmuştur. "... beledi kassâmımız efendi'l- mükerrrem ba'de't- tahiyeti'l- vâfiye inhâ olunur ki işbu bin yüz altmış senesi şehr-i rebî'ü'l-evvelinin ikinci ahad günü kısmet-i belediye mahsûlünden olmak vechi üzere yevmi on iki akçeye mâlik olan Raziyyet? bint-i Abdurrahman nâm hatun fevt olub vazifesi mahlûl olmağın Raziyyet? hatun mahlûlünden el-hâc Hadice bint-i Abdullatif nâm hatun bi't-temam yevm-i on iki akçe vazife ta'yin olunmuşdur gerekdir ki merkûmeye temamiyle virub tarafımızda isticlâb-ı hayr ve du'â ettiresiz ve's-selâm yevm 2 rebî'u'l-evvel sene 1171."

2.3. 70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defterinin Tasnifi

Araştırmamız doğrultusunda 70 numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri'nin öncelikli olarak belirli kriterlerde tasnif edilmesi uygun görülmüştür. Defterde kaydı tutulan 461 adet kaydın 244'ü doğrudan tereke kayıtlarından oluşmaktadır. 244 tereke kaydı tasnif edilirken ölen kişilerin cinsiyeti baz alınmıştır. Buna göre defter içerisinde yer alan 244 kayıttan 171 tanesi erkek, 73 kadın terekesi belirlenmiştir. Tereke kayıtlarının kişilerin cinsiyetlerine göre ayrımını gösteren tablo ise şu şekildedir:

Tablo VII: Cinsiyetlere Göre Tereke Sahipleri

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Yüzdelik Oran%
Erkek	171	70
Kadın	73	30
Toplam	244	100

Defterde yer alan tereke sahiplerinin oldukça büyük bir kısmının erkek olduğunu söylemek mümkündür. Vefat eden erkeklerin içerisinde yer alan dört Müslümanın dışındaki bütün tereke sahipleri gayrimüslim niteliğindedir. Bu da tereke sahiplerinden Müslüman olanların toplam kişi sayısı içerisinde yaklaşık %1,6 oranında, gayrimüslim erkeklerin içerisinde ise %2,3 gibi az bir oranda yer aldıklarını göstermektedir.

2.3.1. Tereke Sahiplerinin Medeni Hallerine Göre Sınıflandırılması

Defterde yer alan tereke sahiplerinin medeni hallerine göre sınıflandırılması evli, bekâr, dul şeklinde yapılmıştır. Kişilerin, belirtmiş olduğumuz söz konusu üç sınıf içerisinde yer almaları ise defterde yer alan belirli kayıtlara göre değerlendirilmiştir. Defter içerisindeki kayıtlarda tereke sahiplerinin tanıtımı kısmında “zevc-i metrûku” veya “zevce-i metrûkesi” gibi ifadeler kullanılmış ise bu kişiler evli olarak kabul edilmiştir. Eğer kayıtlarda bu türden ifadelere rastlanmamışsa ve buna bağlı olarak kişinin tereke taksimatının yapıldığı bölümde çocukları bulunuyorsa bu kişiler dul olarak kabul edilip değerlendirilmiştir. Kayıtlarda yukarıda sözü geçen ifadelerden herhangi birisinin yer almadığı ve tereke taksiminde çocukların olmadığı durumlarda ise tereke sahibinin bekâr olduğu kabul edilmiştir.

Erkek tereke sahiplerinin eşlerinin olmaması üç farklı sebebe bağlı olabilmektedir. Bunlar; kişinin eşi kendisinden önce vefat etmiş olabilir, çiftler yaşamlarını sürdürdükleri süre zarfında boşanmış olabilir ya da tereke sahibinin çocuklarının annesi cariyeye olduğundan dolayı mirasçı olarak gözükmemiş olabilir.¹⁵⁷

Vefat eden 171 erkeğin 139'u evli durumunda bulunurken, kadınlardan ise 60 tanesinin evli olduğu tespit edilmiştir. Yani toplamda tereke sahiplerinden 244 tanesinin 199'u evlidir. Buna karşın erkeklerde bekâr olanların sayısı 12 iken vefat eden bekâr kadınların sayısı ise 2'dir. Dul olarak vefat edenlerin de 14 tanesi erkek olmakla birlikte 10 tanesi de kadındır. Üzerinde çalıştığımız defter nezdinde kişilerin medeni hal durumunu gösterir tablo ise şu şekildedir:

Tablo VIII: Medeni Hallere Göre Tereke Sahipleri

Cinsiyet	Evli	Bekâr	Dul	Toplam
Erkek	139	12	14	165
Kadın	60	2	10	72
Toplam	199	14	24	237

Toplam 244 tereke sahibinden 237 tanesinin medeni durumu bu şekildedir. Geriye kalan 7 kişinin vâriissiz olarak kaydı geçildiği belirlenmiştir. Varisi olmayan bu kişilerin 6 tanesi erkek iken bir tanesi kadındır.¹⁵⁸ Tablodan da anlaşılacağı üzere evli olanların miktarı çoğunluktadır. Toplam kişi sayısının yaklaşık %83,9 oranına tekabül eden kısmını evliler oluşturmaktadır. Bununla birlikte toplam dulların oranı %10,1 iken bekârların oranı %5,9 ile en az konumdadır.

Tereke sahiplerinin medeni hal durumlarına erkek ve kadınlar üzerinden baktığımızda da genel toplam içerisinde oluşan tabloya benzer bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Erkeklerde evli olanların oranı %84,2 iken, dul olanların oranı %8,4, bekâr olanların oranı ise %7,2 oranındadır. Kadınlarda ise evli olanların %83,3'e ulaşırken dul olanlar %13,8 bekâr olanlar ise %2,7 oranında belirlenmiştir. Buna göre erkeklerin ve kadınların evlilik oranları orantılı dururken, bekâr ve dul olanların durumlarına bakıldığında erkeklerin daha fazla bekârlığı tercih ettiği, kadınlarda bu oranın oldukça düşük kaldığı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda dul olarak vefat edenlerin tablodaki

¹⁵⁷ Said Öztürk "Askerî Kassam", 72.

¹⁵⁸ "Tereke Sahiplerinin Varis Yapıları" kısmında bu konu üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

verileri kesin bir yargı ortaya koymak için yetersiz de olsa, kadınların nispeten erkeklere göre daha erken vefat ettiğini ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tablo genelinde evli ve dul olarak vefat edenlerin oranları, defter nezdinde yer alan tereke sahiplerinin, %94,09 gibi büyük bir çoğunluğunun kendi ailesini kurmuş olduğu gibi bir düşünce ortaya çıkarabilmektedir.

2.3.2. Tereke Sahiplerinin Varis Yapıları

Defter nezdinde tereke sahipleri içerisinde en az bir kişi olmak üzere varisi olanların sayısı 237'dir. Vârissiz bir şekilde vefat edenler ise 7 kişi olarak belirlenmiştir.¹⁵⁹ Bu sayı tüm tereke sahipleri içerisinde %2,9 oranına tekabül etmektedir. Varisi bulunmayan söz konusu bu yedi kişi içerisinde yer alan Marderos adlı zimminin dokuz aydan itibaren kayıp olduğundan öldüğü düşünülerek terekesi tahrir edilmiştir. Bu kişinin oluşturulan tereke kaydında herhangi bir varisine de rastlanmadığından dolayı varisi yok olarak düşünülmüştür.¹⁶⁰ Bununla birlikte Avanes veled-i Nikos'un da kayda geçen terekesinde herhangi bir varisine rastlanmadığı için bu kişi de vârişsiz olarak kabul edilmiştir.¹⁶¹

Vefat eden tereke sahiplerinin mirasçı gruplarına baktığımızda tüm defter nezdinde mirasçısı bulunun 237 kişinin en çok 10 en az 1 mirasçısı bulunduğu tespit edilmiştir. Terekelerde hakkı bulunan mirasçı sayılarına yönelik oluşturulan tablo, vârişsiz vefat edenlerin de dahiliyle, 11 grup halinde olmakla birlikte şu şekildedir:

Tablo IX: Tereke Sahiplerinin Varis Yapıları

	Varis Yok	1 Kişi	2 Kişi	3 Kişi	4 Kişi	5 Kişi	6 Kişi	7 Kişi	8 Kişi	9 Kişi	10 Kişi	Top.
Kişi Sayısı	7	15	27	66	50	34	22	13	1	7	2	244
Oran (%)	2,9	6,1	11,1	27,0	20,5	13,9	9,0	5,3	0,4	2,9	0,8	100

Varislerin sayılarına göre sınıflandırma yapılan tabloya göre tereke sahiplerinden 3 mirasçı bırakanların oranı en fazla durumdadır. Buna oran olarak en yakın olanı ise 4

¹⁵⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 36a, 99a, 101d, 104d, 108e, 124b, 137b.

¹⁶⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 104d.

¹⁶¹ İ.B.K.M., 70, vr. 108e.

mirasçısı bulunanlar olmakla birlikte, tereke sahiplerinin ardında kalan mirasçılardan en az sayıda olanları 8 ve 10 kişi olanlarıdır.

Tereke sahiplerinin mirasçılarının durumuna bakmak için değinilmesi gereken bir diğer nokta da mirasçıların sayıları kadar yapılarıdır. Yani mirasçı durumunda bulunan kişilerin tereke sahipleri ile olan yakınlık dereceleridir. Bu doğrultuda incelemekte olduğumuz defter nezdinde varisler belirli yakınlık derecelerine göre sınıflandırılmıştır. Oluşturduğumuz bu sınıflandırma başlıca eş, erkek ve kız çocuk, haml¹⁶², anne ve baba, erkek ve kız kardeş olarak tek tek ele alınmıştır. Bunların haricinde olan varis grupları ise “diğer” olarak nitelendirilmiştir. Sözü ettiğimiz bu grubun içerisinde tereke sahiplerine yakınlık dereceleri bulunan mirasçı grupları şu şekildedir: amca, amcaoğlu, yeğen, torun, anneanne, babaanne, asabe.¹⁶³

Eş sayısına göre dağılım: Varisi bulunan 237 tereke sahibinden 199 tanesinin vefat ettikleri sırada eşlerinin hayatta olduğu kayıtlardan tespit edilmiştir. Mirasçı olarak kalan eşlerin 139 tanesini kadınlar, 60 tanesini ise erkekler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, defter nezdinde, kadınların erkeklerden daha fazla hayatta kaldıklarını söylemek mümkündür. Fakat bu ve bunun gibi veriler miras taksimini gerçekleştirmek için mahkemeye başvuran kişiler açısından geçerlidir. Dolayısıyla bu konu hakkında yapılabilecek bir başka yorum da erkeklerin tereke taksimi için daha fazla oranda mahkemeye başvurmuş olma ihtimalleridir.¹⁶⁴

Erkek çocuk sayısına göre dağılım: 223¹⁶⁵ tereke sahibi içerisinde yer alan 139 kişinin mirasçıları arasında erkek çocukları bulunmaktadır. Bu husus tereke sahiplerinin yaklaşık olarak %62,3 oranında erkek çocuğa sahip olduğunun göstergesidir. Söz konusu 139 kişi içerisinde 70 kişinin tek oğlu (%50,3), 45 kişinin 2 oğlu (%32,3), 15 kişinin 3 oğlu (%10,7), 6 kişinin 4 oğlu (%4,3), 3 kişinin 5 oğlu (%2,1) bulunmaktadır. Tereke sahiplerinin mirasçı olarak kalan erkek çocuk sayısı toplamda 244’tür.

¹⁶² Anne karnındaki çocuk anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, “HamI”, 322.

¹⁶³ Asabe baba tarafından akraba olanlar anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, “Asabe”, 41.

¹⁶⁴ Terekelerin kayda tutulduğu dönemde, erkeklerin kadınlardan daha erken ölmesine sebebiyet verecek bir olaya rastlanılmamıştır. Ayrıca benzer dönem ve bölgeler üzerinden yapılan çalışmalarda da bu doğrultuda bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹⁶⁵ Erkek ve kız çocukların sayısına göre mirasçıların dağılımını belirtirken sadece çocuk sahibi olan tereke sahipleri hesaba katılmıştır. Bu doğrultuda deftere hamI şeklinde kaydedilen doğmamış çocuklarda bu şekilde değerlendirilecektir.

Kız çocuk sayısına göre dağılım: Mirasçıları arasında kız çocuğu olanların sayısı 157 (%70,4)'dir. Bu 157 kişi içerisinde 83 kişinin tek kızı (%52,8), 42 kişinin 2 kızı (%26,7), 24 kişinin 3 kızı (%15,2), 5 kişinin 4 kızı (%3,1), 2 kişinin 5 kızı (%1,2) ve 1 kişinin 6 kızı (%0,6) bulunmaktadır. Kız çocuğuna sahip 157 kişinin toplamda ise 275 kızı bulunmaktadır.

Varisleri arasında çocukları bulunan 223 tereke sahibinin 275 tanesi kız, 244 tanesi de erkek çocuk olmak üzere toplamda 519 çocukları bulunmaktadır. Çocukları bulunan tereke sahiplerinden edindiğimiz bu bilgiler doğrultusunda, defterde kayıtlı aileler nezdinde, aile başına düşen çocuk sayısı ortalama olarak 2,32 değerindedir. Bu hesaplama deftere haml olarak kayıtlı olan doğmamış çocuklar dahil edilmemiştir. Bununla birlikte defterde vefatı sırasında doğmamış çocuğu olanların sayısı 4'tür.¹⁶⁶ Edinilen veriler doğrultusunda tereke kayıtları incelenen gayrimüslimlerin çok fazla çocuk yapma eğiliminde olmadıkları ve genel olarak çekirdek aile yapısına sahip oldukları söylenebilir.

Anne ve baba mirasçı sayısına göre dağılım: Varisi bulunan 237 tereke sahibi kaydı içerisinde kişinin mirasçıları arasında anne ve babalarının da yer aldığı toplamda 96 (%40,5) kayıt tespit edilmiştir. Mirasçıları arasında annesi olanların sayısı 60 (%25,3) babası olanların sayısı ise 37 (%15,1)'dir.

Erkek ve kız kardeş sayısına göre dağılım: 237 tereke sahibi içerisinde 32 (%13,5) kişinin mirasçıları arasında erkek kardeşleri yer almaktadır. Bunlardan 17'sinin 1 (%53,1), 11 tanesinin 2 (%34,3), 4 tanesinin ise 3(%12,5) erkek kardeşi bulunmaktadır. Tereke taksiminde erkek kardeş olarak kayıtlı olanların toplam sayısı ise 51'dir. İncelemekte olduğumuz defter içerisinde el-hâc Mehmed (...) ibn-i el-hâc İbrahim bin Said'in mirasçıları arasında anne tarafından bir erkek kardeşi bulunurken, Sahak veled-i Dilinic? nam zimminin de baba tarafından birer erkek ve kız kardeşi bulunmaktadır.¹⁶⁷

Varisleri arasında kız kardeşi olan tereke sahiplerinin sayısı 34 (%14,3) kişidir. Bunlardan 24 kişinin 1 (%70,5), 8 kişinin 2 (%23,5), 1 kişinin 3 (%2,9) ve 1 kişinin de

¹⁶⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 2a, 28a, 64d, 81b. İslam miras hukukuna göre haml yani anne karnında olan çocuğa mirastan payı erkek olabileceği düşünülerek taksim edilir. Doğacak olan çocuk erkek ise bu pay çocuğa verilirken, kız ise tereke taksimi buna göre düzenlenerek tekrardan yapılır. Bkz. Said Öztürk, "Askeri Kassam", 78.

¹⁶⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 47c, 138a.

5 (%2,9) kız kardeşi bulunmaktadırdır. Böylelikle defter nezdinde 48 kişi tereke sahibinin kız kardeşi olarak kayda geçmiş bulunmaktadırdır. Kız ve erkek kardeşlerin toplamı ise 99'dur.

Diğer mirasçısı olanların sayısı: Bu grubu amca, amca oğlu, yeğen, torun, anneanne, babaanne ve kişinin baba tarafından birtakım akrabaları anlamına gelen asabe gibi tereke sahibinin mirasçısı konumunda bulunan kişiler oluşturmaktadır. Defter nezdinde 25 tereke sahibinin bu grup içerisinde yer alan mirasçısı vardır. Bu grup içerisinde 19 kişinin 1 (%76), 4 kişinin 2 (%16), 2 kişinin ise 3 (%8) varisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Toplamda ise bu türden mirasçıların sayısı 33'tür.

Genel mahiyette bakacak olursak tereke sahiplerinin mirasçılarının tablosu şu şekildedir:

Tablo X: Mirasçı Gruplar

Mirasçı Grubu	Kişi Sayısı	Yüzdelik Oran (%)
Eş (Kadın)	139	14,6
Eş (Erkek)	60	6,3
Erkek �ocuk	244	25,6
Kız �ocuk	275	28,9
Haml (Doğmamış �ocuk)	4	0,4
Anne	60	6,3
Baba	36	3,9
Erkek Kardeş	51	5,4
Kız Kardeş	48	5,1
Diğer	33	3,5
Toplam	950	100

Tabloda belirtildiği üzere mirasçıların büyük çoğunluğunu tereke sahiplerinin çocukları oluşturmaktadır. Toplam mirasçılar içerisinde kız ve erkek olmak üzere 519  ocuk bulunmaktadır. Buna kayıtlarda doğmamış olan çocukları da eklersek toplamda 950 mirasçı içerisinde var olan  ocuk sayısı 523 olacaktır. Bu da çocukların mirasçılar içerisinde %55 oranındaki varlığına işaret etmektedir. İşlam miras hukuku gereğince tereke sahiplerinin mirasçıları arasında en fazla hisseyi alanlar sırasıyla erkek  ocuk,

haml¹⁶⁸ ve kız çocuk olduğundan dolayı, üzerinde çalıştığımız defter nezdinde, mirasın en fazla intikal ettiği grubun çocuklar olduğu söylenilebilir.

Mirasçı grup içerisinde tereke sahiplerinin çocuklarının ardından eşleri gelmektedir. Genel toplam içerisinde 199 kişi tereke sahiplerinin eşleri olarak bulunmaktadır. Bu da eşlerin yüzdesel olarak %20,9 gibi bir oranda bulunduğunu göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki defter içerisinde, Müslümanlar da dahil olmak üzere, hiçbir tereke sahibinin birden fazla eşi bulunmamaktadır. Fakat, bu durum kesin bir yargı oluşturmak için yeterli değildir.¹⁶⁹ Mirasçı grup içerisinde yer alan kız ve erkek kardeş kayıtlarında, anne bir ya da baba bir şekilde ifade edilenlerden yola çıkarak, üvey kardeşlerin de var olduğunu söylemek mümkündür.

Eşlerden sonra mirasçı grup içerisinde fazlalık oluşturan gruplar sırasıyla tereke sahiplerinin kardeşleri, anne babaları ve son olarak diğer kategorisinde incelediğimiz yakınlık dereceleri değişen akrabalarıdır. Tereke sahiplerinin kardeşleri konumunda bulunan toplamda 99 kişi bulunmaktadır. %10,5 oranında mevcut olarak kardeşlerden sonra 96 kişi ile anne ve babalar gelmektedir. Yüzdesel olarak %10,1 oranına tekabül etmektedir. Son olarak tereke sahiplerinin çeşitli akrabalarından oluşan kişiler %3,5 ile en az sayıda ve oranda olan mirasçı grubunu oluşturmaktadır. Burada belirtmiş olduğumuz yüzdesel dağılımların mirasçı grubun terekelerden aldığı hisseler ile de orantılı olduğu söylenilebilir.

¹⁶⁸ Anne karnındaki çocuk erkek olma ihtimali göz önünde bulundurularak taksim yapıldığından dolayı sıralama bu şekilde verilmiştir.

¹⁶⁹ Konu ile ilgili daha fazla bilgi edinmek için bkz. Abdurrahman Kurt, “Osmanlı Toplumunda Poligami”, *Osmanlı V Toplum*, ed. Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 397-406. Abdurrahman Kurt, “Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 8, C.8, 1999, 183-214. Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, Ömer Demirel, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı” *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*” (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, No:71, 1992), 97-161. Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*” (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, No:71, 1992), 92-96. İlber Ortaylı, “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi I*, 1980, 33-40. İsmail Doğan, “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş Dönemi, Klâsik Dönem ve Yenileşme Dönemi”, *Osmanlı V Toplum*, ed. Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 371-396. Ömer Demirel, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı” *Belleten*, Sy. 211, C. 54, 1990, 945-961. Ömer Düzbakar, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği” *OTAM*, C.23, 2008, 85-100. Sait Öztürk, “Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri”, *Osmanlı V Toplum*, ed. Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 407-411.

2.3.3. Tereke Sahiplerinin Mesleklerine Göre Dağılımı

Araştırma konumuz kapsamında 18. yüzyıl ortalarında İstanbul'da gayrimüslimlerin servet miktarları kadar sosyal yaşantıdaki durumları da önemlidir. Bu doğrultuda incelemekte olduğumuz defter nezdinde, hepsi gayrimüslimlere ait olmak üzere, tereke sahiplerinin hayatlarında yapmakta oldukları meslek grupları üzerinde durulmuştur. Meslek gruplarının incelenmesi kişilerin sosyal hayattaki konumunu yansıttığı gibi terekelerde oluşan servet miktarlarına da etkisi açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla bu bölüm defterde kayıtlı olan meslek gruplarına göre tereke sahiplerinin sınıflandırılmasına yönelik olacaktır.

70 numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri içerisinde mevcut bulunan 244 tereke kaydının 117'sinde kişilerin yapmış olduğu mesleklere yönelik bilgiler bulunmaktadır. Geriye kalan 127 kayıt içerisinde kişilerin mesleklerine yönelik herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Fakat meslek sahibi olan tereke sahiplerinin tümünün erkek olduğu göz önüne alındığında, defter içerisinde 171 erkeğe ait kaydın 117'sinde yani %68,4 oranı kadar kişilerin yapmış olduğu mesleğe ait bilgiler mevcuttur. Tespit edilebilen 117 meslek kaydı içerisinde bir tanesi okunamamıştır. Defter içerisinde yer alan meslek gruplarını gösterir tablo şu şekildedir:

Tablo XI: Tereke Sahiplerinin Meslekleri

No	Meslek Grubu	Kişi Sayısı	Yüzdelik Oran (%)
1.	Bakka ¹⁷⁰	17	14,5
2.	Kuyumcu ¹⁷¹	11	9,4
3.	Kürkçü ¹⁷²	9	7,7
4.	Ekserci ¹⁷³	5	4,3
5.	Keresteci ¹⁷⁴	5	4,3
6.	Kapamacı ¹⁷⁵	4	3,4
7.	Attar ¹⁷⁶	3	2,6

¹⁷⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 12c, 14a, 19a, 23a, 37a, 63a, 78a, 83a, 85c, 89b, 99c, 101c, 109c, 132c, 138e, 145a, 145c.

¹⁷¹ İ.B.K.M., 70, vr. 2a, 29b, 60b, 92c, 97c, 99d, 107a, 111a, 121a, 130a, 140b.

¹⁷² İ.B.K.M., 70, vr. 11b, 21b, 25d, 29c, 86b, 122c, 125a, 126c, 146a.

¹⁷³ İ.B.K.M., 70, vr. 5a, 72a, 110a, 131d, 145b. Ekserci kelime mahiyetiyle demir çivi yapan ve satan adam anlamına gelmektedir. Bkz. Kâmûs Türkî, "Ekserci", 147.

¹⁷⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 44a, 61c, 66c, 77a, 93b.

¹⁷⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 106a, 106b, 110c, 127a. Kapamacı; elbise, ayakkabı gibi giyim ürünleri satan esnaftır. Bkz. Kâmûs-ı Türkî, "Kapamacı", 1052.

¹⁷⁶ Aktar. İ.B.K.M., 70, vr. 21c, 104d, 108b.

8.	Bahçevan ¹⁷⁷	3	2,6
9.	Dikici ¹⁷⁸	3	2,6
10.	Kazzaz ¹⁷⁹	3	2,6
11.	Sandalcı ¹⁸⁰	3	2,6
12.	Çilingir ¹⁸¹	2	1,7
13.	Doğramacı ¹⁸²	2	1,7
14.	Dülger ¹⁸³	2	1,7
15.	Ekmekçi ¹⁸⁴	2	1,7
16.	Hizmetçi ¹⁸⁵	2	1,7
17.	Hurdacı ¹⁸⁶	2	1,7
18.	Kazgancı ¹⁸⁷	2	1,7
19.	Meyhaneci ¹⁸⁸	2	1,7
20.	Sarrafi ¹⁸⁹	2	1,7
21.	Uncu ¹⁹⁰	2	1,7
22.	Basmacı ¹⁹¹	1	0,9
23.	Bekçi ¹⁹²	1	0,9
24.	Berber ¹⁹³	1	0,9
25.	Boğçacı ¹⁹⁴	1	0,9
26.	Ciğerci ¹⁹⁵	1	0,9
27.	Çamaşırcı ¹⁹⁶	1	0,9
28.	Çörekçi ¹⁹⁷	1	0,9
29.	Çukacı ¹⁹⁸	1	0,9
30.	Derzi ¹⁹⁹	1	0,9
31.	Döşemeci ²⁰⁰	1	0,9
32.	Hallaç ²⁰¹	1	0,9

¹⁷⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 85d, 134c, 137b.

¹⁷⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 62b, 116e, 121c.

¹⁷⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 26d, 69b, 81b.

¹⁸⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 4b, 80d, 146c.

¹⁸¹ İ.B.K.M., 70, vr. 24c, 66a.

¹⁸² İ.B.K.M., 70, vr. 75a, 131c.

¹⁸³ İ.B.K.M., 70, vr. 28a, 130c. Dülger; binaların kapı ve pencereleri hariç olmak üzere ahşap kısımlarını yapan kişidir. Bkz. Kâmûs Türkî, “Dülger”, 633.

¹⁸⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 87a, 114b.

¹⁸⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 117b, 124b.

¹⁸⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 31b, 109a.

¹⁸⁷ Kazancı. İ.B.K.M., 70, vr. 19b, 41a.

¹⁸⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 36a, 117c.

¹⁸⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 10b, 102c.

¹⁹⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 76b, 138b.

¹⁹¹ İ.B.K.M., 70, vr. 95a.

¹⁹² İ.B.K.M., 70, vr. 112a.

¹⁹³ İ.B.K.M., 70, vr. 101d.

¹⁹⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 118a.

¹⁹⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 138c.

¹⁹⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 137c.

¹⁹⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 32a.

¹⁹⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 79d.

¹⁹⁹ Terzi. İ.B.K.M., 70, vr. 74c.

²⁰⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 103a.

²⁰¹ İ.B.K.M., 70, vr. 79c.

33.	Hamamcı ²⁰²	1	0,9
34.	Hursancı? ²⁰³	1	0,9
35.	Kalpakçı ²⁰⁴	1	0,9
36.	Kavukçu ²⁰⁵	1	0,9
37.	Kebeci ²⁰⁶	1	0,9
38.	Kireççi ²⁰⁷	1	0,9
39.	Küfeci ²⁰⁸	1	0,9
40.	Parçacı ²⁰⁹	1	0,9
41.	Peştamalcı ²¹⁰	1	0,9
42.	Sıvacı ²¹¹	1	0,9
43.	Sucu ²¹²	1	0,9
44.	Sütçü ²¹³	1	0,9
45.	Şeritçi ²¹⁴	1	0,9
46.	Tabib ²¹⁵	1	0,9
47.	Tanburacı ²¹⁶	1	0,9
48.	Tavukçu ²¹⁷	1	0,9
49.	Tüccar ²¹⁸	1	0,9
50.	Ütücü ²¹⁹	1	0,9
51.	Yağcı ²²⁰	1	0,9
52.	? ²²¹	1	0,9
Toplam	52	117	100

Tabloda görüldüğü üzere farklı meslek gruplardan birçok meslek dalı bulunmaktadır. Bu durum devlet içerisindeki gayrimüslim halkın toplum içerisindeki sosyal ve ekonomik anlamdaki etkinliğine işaretir. 52 farklı meslek grubunun olması ise aynı

²⁰² İ.B.K.M., 70, vr. 63c.

²⁰³ İ.B.K.M., 70, vr. 93a. (یخر سانج) Bu kelime adıyla kaynaklarda herhangi bir meslek bilgisi bulunamamıştır.

²⁰⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 144b.

²⁰⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 94b.

²⁰⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 73a.

²⁰⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 100a.

²⁰⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 3b.

²⁰⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 124a.

²¹⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 51c.

²¹¹ İ.B.K.M., 70, vr. 78c.

²¹² İ.B.K.M., 70, vr. 90b.

²¹³ İ.B.K.M., 70, vr. 13b.

²¹⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 128a.

²¹⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 108a.

²¹⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 127c. Tanburacı; Türk halk müziğinde mızrapla çalınan telli çalgıların genel ismi olan tanbûre (tambur) adlı müzik aletini yapan kişidir. Bkz. Kâmûs-ı Türkî, “Tanbûreci” 887. Ferit Devellioğlu, “tanbûr”, “tanbûrî”, 1031.

²¹⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 68b.

²¹⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 14c.

²¹⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 144a.

²²⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 137a.

²²¹ İ.B.K.M., 70, vr. 83b. Defterde kayıtlı olan bu meslek ismi okunamamıştır.

şekilde gayrimüslimlerin daha çeşitli ve geniş bir yelpazede şehir ekonomisindeki etkinliğini vurgulamaktadır. Meslek gruplarının çeşitliliği ve yönelim alanlarına baktığımızda ise gayrimüslim halkın genel itibarıyla ticaret temelli işler ile meşgul olduğunu söylemek mümkündür. Bu da tereke sahiplerinin büyük çoğunluğunun şehirli olarak nitelendirilebileceğine işaretler.

Meslek grupları içerisinde bakkal, kuyumcu ve kürkçü olanların haricinde nispeten homojen bir dağılım olduğu söylenilebilir. Toplamda 117 tereke sahibinin yapmış olduğu 52 farklı meslek grubunda bakkal olan 17 kişi, kuyumcu olan 11 kişi, kürkçü olan 9 kişi bulunmaktadır. Beşer kişi ekserci ve keresteci iken dört kişi kapamacılık işi ile meşguldür. Bahsi geçen meslek gruplarının hemen ardından üçer kişinin yapmış olduğu beş meslek grubu bulunurken, ikişer kişinin yapmış olduğu 10 farklı meslek grubu bulunmaktadır. Geriye kalan 31 farklı meslek grubunu ise birer kişi icra etmektedir. Bu durum birer kişinin yapmış olduğu meslek gruplarının %59,6 olduğunu ortaya koyarken, ikişer kişinin icra ettiği meslek gruplarının oranı %19,2'dir. Hemen akabinde ise %9,6'lık bir oranlar üçer kişinin yaptığı meslek grupları gelmektedir. Meslek gruplarının %1,9'unda dört kişi, %3,8'inde ise beşer kişi bulunmaktadır. Anlaşılabacağı üzere, defter nezdinde, gayrimüslim halkın icra ettiği meslek gruplarında beş ve daha az kişinin meşgul olduğu meslek grupları toplamın %94,1'ini oluşturmaktadır.

2.3.4. Tereke Sahiplerinin Mahallerine Göre Dağılımı

Osmanlı Devleti'nde şehrin temel ve en önemli kesimleri mahallelerdir. Mahalleler içinde bulunan toplum yapısının incelenmesi ve ilişkiler ağının anlamlandırılması açısından oldukça önemlidir. Osmanlı şehrinde mahalle, klasik dönemlerden itibaren iktisadi, idari ve mali yönden kendi içine kapalı en alt yönetim birimini oluşturmaktadır.²²² Ayrıca mahalle, birbirini tanıyan, toplumsal dayanışma içerisinde olan kişilerden oluşan bölgedir. Önemli bir tanımlamaya göre de Osmanlı mahallesi,

²²² Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mahalle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), C.27, 323-326.

aynı mescitte ibadet eden insanların aileleriyle birlikte yerleşik konumda bulundukları önemli bir şehir kesimidir.²²³

Şehir ve toplum yaşantısının anlamlandırılması açısından oldukça önemli olan mahalleler, araştırma konumuz kapsamında değerlendirilmeye alınmıştır. Defterde tespiti yapılan mahallelerin büyük çoğunluğu günümüzde Fatih ilçesi sınırları içerisinde. Bu husus çalışmamızın birinci bölümünde ortaya koymaya çalıştığımız, 18. yüzyıl içerisinde İstanbul’da gerçekleşen afetlerle de doğru orantılıdır.²²⁴ Çünkü defter nezdinde incelemeye tâbi tuttuğumuz terekeler ve dolayısıyla tereke sahiplerinin söz konusu yüzyılda bu felaketlerden etkilenmiş olma olasılıkları bir hayli yüksektir. Özellikle kişinin vefat ediş tarihine kadar geçen süreç içerisinde elde ettiği maddi kazanımların, başta yangın olmak üzere, deprem, sel ve salgın hastalıklar gibi afetlerden olumsuz etkilenme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla tereke sahiplerinin yerleşik halde bulunduğu mahalleler bundan dolayı incelemeye tabi tutulmuştur.

İncelemekte olduğumuz defter içerisinde yer alan toplam 244 tereke kaydı içerisindeki 177 kayıta tereke sahiplerinin hayatta bulundukları süreç içerisinde İstanbul’un hangi mahallelerinde yerleşik konumda bulundukları tespit edilmiştir. Geriye kalan 67 kayıta tereke sahiplerinin bulundukları mahallelere ilişkin bir bilgiye rastlanılamamıştır. 70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri’nde yer alan tereke kayıtları içerisinde bulunan mahalleleri gösterir tablo şu şekildedir:

Tablo XII: Tereke Sahiplerinin Yerleşik Bulundukları Mahalleler

No	Mahalle Adı	Kişi Sayısı	Yüzdelik Oran (%)
1.	Mirahor ²²⁵	17	9,6
2.	Koca Mustafa Paşa ²²⁶	13	7,3
3.	Sancakdar Hayreddin ²²⁷	12	6,8
4.	Ali Paşa’yı Atık ²²⁸	10	5,6
5.	Çadırcı Ahmed ²²⁹	10	5,6
6.	Bayezid Ağa ²³⁰	9	5,1

²²³ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarih Yazıları*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 2013, 75.

²²⁴ Bkz. 1.3. 18. Yüzyılda İstanbul.

²²⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 3b, 15b, 19a, 29c, 48d, 80d, 90c, 91c, 96a, 103b, 117c, 123b, 130d, 132b, 136a, 138f, 146c.

²²⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 27b, 50a, 69b, 83a, 85a, 108e, 111b, 114c, 124a, 127a, 129d, 130c, 140b.

²²⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 6c, 32a, 43a, 70a, 73b, 91b, 94b, 98b, 101a, 101d, 127c, 131a.

²²⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 17c, 28a, 49d, 53a, 57a, 75b, 79c, 138c, 139a, 142d.

²²⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 4b, 26d, 29b, 44a, 45d, 57b, 80b, 107c, 121c, 128a.

7.	Gedik Paşa ²³¹	9	5,1
8.	Muhsine Hatun ²³²	8	4,5
9.	Mustafa Paşa'yı Atık ²³³	8	4,5
10.	Cerrah İshak ²³⁴	7	4,0
11.	Dülbendci Hüsameddin ²³⁵	7	4,0
12.	Hâce Hatun ²³⁶	6	3,4
13.	El-Hâc Hüseyin ²³⁷	5	2,8
14.	Şeyh Ferhad ²³⁸	5	2,8
15.	Kiremit ²³⁹	4	2,3
16.	Tavâî Süleyman Ağa ²⁴⁰	4	2,3
17.	Abdi Subaşı ²⁴¹	3	1,7
18.	Avcı Bey ²⁴²	3	1,7
19.	Baklalı ²⁴³	3	1,7
20.	Kâtip Kasım ²⁴⁴	3	1,7
21.	Tevkî Cafer ²⁴⁵	3	1,7
22.	Abdi Çelebi ²⁴⁶	2	1,1
23.	Çerâğî Hasan ²⁴⁷	2	1,1
24.	El-Hâc Timur ²⁴⁸	2	1,1
25.	Kefeli ²⁴⁹	2	1,1
26.	Seyyid Ömer ²⁵⁰	2	1,1
27.	Tahta Minare ²⁵¹	2	1,1
28.	Ağa Mahallesi ²⁵²	1	0,6
29.	Bereketzâde ²⁵³	1	0,6

²³⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 9d, 41c, 60a, 70c, 76b, 79d, 100a, 122c, 138b.

²³¹ İ.B.K.M., 70, vr. 62a, 69c, 75a, 87a, 93a, 133b, 139b, 144e, 146b.

²³² İ.B.K.M., 70, vr. 30b, 58a, 58b, 86b, 99d, 102a, 102c, 129a.

²³³ İ.B.K.M., 70, vr. 19c, 25d, 73d, 77a, 93c, 98c, 139d, 139e.

²³⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 5c, 32b, 50c, 86c, 90b, 99a, 107a.

²³⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 51c, 88a, 115b, 126a, 138a, 142a, 143a.

²³⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 1a, 9b, 64d, 81b, 99b, 110c.

²³⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 36a, 66a, 85d, 124d, 146a.

²³⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 2a, 39a, 66c, 83b, 147b.

²³⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 24c, 25b, 61c, 109a.

²⁴⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 47a, 110a, 119a, 130a.

²⁴¹ İ.B.K.M., 70, vr. 26a, 56b, 105b.

²⁴² İ.B.K.M., 70, vr. 21b, 103c, 115a.

²⁴³ İ.B.K.M., 70, vr. 104c, 121a, 145b.

²⁴⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 72d, 131c, 143e.

²⁴⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 56a, 97c, 108a.

²⁴⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 133a, 144a.

²⁴⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 48b, 58d.

²⁴⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 2b, 137a.

²⁴⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 3a, 96c.

²⁵⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 101c, 103a.

²⁵¹ İ.B.K.M., 70, vr. 31b, 96d.

²⁵² İ.B.K.M., 70, vr. 19b.

²⁵³ İ.B.K.M., 70, vr. 60b.

30.	Cevizzâde ²⁵⁴	1	0,6
31.	Çelebioğlu ²⁵⁵	1	0,6
32.	Çoban Çavuş ²⁵⁶	1	0,6
33.	Dülbendci Hüsâm ²⁵⁷	1	0,6
34.	El-Hâc Hayreddin ²⁵⁸	1	0,6
35.	El-Hâc Vahid ²⁵⁹	1	0,6
36.	Gül Camii Şerif ²⁶⁰	1	0,6
37.	Hoca Muhyiddin ²⁶¹	1	0,6
38.	İbrahim Paşa ²⁶²	1	0,6
39.	İlyas ²⁶³	1	0,6
40.	İshak ²⁶⁴	1	0,6
41.	İslâm Bey ²⁶⁵	1	0,6
42.	Seferikoz ²⁶⁶	1	0,6
43.	Yeni Mahalle ²⁶⁷	1	0,6
Toplam	43	177	100

Tabloda görüldüğü üzere 18. yüzyılda İstanbul’da 177 tereke sahibinin kayıtlı olduğu 43 farklı mahalle bulunmaktadır. Deftere kayıtlı en fazla kişinin yerleşik olduğu mahalle 17 kişi ile Mirahor Mahallesi’dir. Sonrasında ise sırasıyla 13 kişi ile Koca Mustafa Paşa Mahallesi, 12 kişi ile Sancakdar Hayreddin Mahallesi, 10’ar kişi ile Çadırcı Ahmed ve Ali Paşa’yı Atık Mahalleleri, 9’ar kişi ile Bayezid Ağa ve Gedik Paşa Mahalleleri, 8’er kişi ile Mustafa Paşa’yı Atık ve Muhsine Hatun Mahalleleri, 7’şer kişi ile Cerrah İshak ve Dülbendci Hüsameddin Mahalleleri, 6 kişi ile de Hacı Hatun Mahallesi gelmektedir. Bahsi geçen mahalle grupları beş kişiden fazla olanların kayıtlı bulunduklarıdır. Toplamda tespiti yapılan 12 mahalle, defterde yer alan toplam mahalle sayısının %27,9’unu oluşturmaktadır. Fakat mahallede yerleşik durumda bulunan nüfus

²⁵⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 33c.

²⁵⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 120b.

²⁵⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 112a.

²⁵⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 108b. Söz konusu mahallenin defterde kayıtlı adı bu şekilde olduğundan dolayı ayrı olarak sınıflandırma gereği duyulmuştur. Büyük olasılıkla Dülbendçi Hüsameddin Mahallesi ile aynı bölgedir.

²⁵⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 52b.

²⁵⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 11b.

²⁶⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 78b.

²⁶¹ İ.B.K.M., 70, vr. 114b.

²⁶² İ.B.K.M., 70, vr. 131d.

²⁶³ İ.B.K.M., 70, vr. 13b.

²⁶⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 106b. Cerrah İshak Mahallesi ile aynı bölge olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Deftere bu şekilde kayda geçildiği için ayrı olarak sınıflandırma gereği duyulmuştur.

²⁶⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 111a.

²⁶⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 104b.

²⁶⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 95a.

oranına baktığımızda söz konusu 12 mahallede yerleşik bulunan 116 tereke sahibi bulunmaktadır. Yani kayıtlarda yerleşik bulundukları mahalleler belirtilmiş olan tereke sahiplerinin %65,5'i bu 12 mahallede yer almaktadır. Geriye kalan %35,5'lik kısım ise toplamda 31 (%72,1) mahallede bulunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere söz konusu mahallelerde yerleşik durumda bulunan gayrimüslim nüfus yoğunluğu daha fazladır. Bu da gayrimüslimlerin bu mahallelerde bir arada yaşadıklarına işaretir.

3.BÖLÜM: TEREKE VE TEREKE SAHIPLERİNİN İKTİSADİ AÇIDAN DEĞERLENDİRMESİ

3.1. Tereke Sahiplerinin Servet Miktarları ve Gayrimüslimlerin Refah Düzeyi

Araştırma konumuz kapsamında incelenen kassam defteri içerisinde yer alan 244 tereke kaydı içerisinde bulunan tereke sahiplerinin toplam servet miktarları değerlendirilmiştir. Böylece tereke sahiplerinin hayatta oldukları süre zarfındaki ekonomik durumları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde görüleceği üzere tereke kayıtları cinsiyet, medeni hal, varis sayısı ve yapıları, meslekler, mahalleler gibi belirli kriterlerde sınıflandırılmaya tabi tutulurken, söz konusu kayıtların ekonomik yapıları üzerinde durulmamıştır. Bu bölüm tereke kayıtlarında yer alan servet miktarları üzerinden tereke sahiplerinin, özellikle gayrimüslimlerin, yaşam standartlarını anlamlandırmaya yöneliktir.

244 tereke kaydı içerisinde ilk olarak tereke sahiplerinin yaşamları boyunca elde ettiği tüm maddi varlıkların toplamını ifade eden terekeleri incelenmiştir. Bunun nedeni öncelikle tereke sahiplerinin oluşturmuş oldukları servetin tamamıyla incelenebilmesinden dolayıdır. Bölümün devamında çeşitli başlıklar altında servet miktarları, mirasçı gruba taksimi yapılan miktarlar ve terekelerden tasarrufu sağlanan çeşitli gider kalemleri daha detaylı bir şekilde incelenerek söz konusu dönemde gayrimüslimlerin refah seviyesi anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Tereke sahiplerini ekonomik olarak fakir, orta halli ve zengin olarak sınıflandırabilmek için servet miktarlarının birtakım ölçütlere tâbi tutulması gereklidir. Burada özellikle fakir ve zengin diye nitelendirilebilecek sınıftan ziyade orta halli tereke sahiplerinin belirlenmesine dikkat edilmelidir. Bu hususta orta hallilerin belirlenebilmesi için öncelikle bireyin barınma ihtiyacını karşılayabileceği bir eve ve bununla beraber geçimini sağlayabileceği bir mesleğe sahip olması gerektiği düşünülmüştür. Çünkü söz konusu bu iki varlık unsurunun genel bağlamda tereke sahiplerinin servet miktarlarının önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda defterdeki ev fiyatları ile mesleklere ait sermaye ve mesleğe ilişkin malzeme değerlerine başvurulma gereği duyulmuştur. Fakat tereke sahiplerinin herhangi bir ev veya mesleğe sahip olmadığı durumlarda ise

söz konusu işlemler için servet miktarlarının yeterlilikleri göz önünde bulundurulmuştur.

Defterde, 244 tereke sahibi içerisinde yalnızca 17'sinin terekesinde en az bir eve sahip olduğu kayda geçmiştir.²⁶⁸ Dolayısıyla, yaklaşık olarak, defterde kaydı bulunan tereke sahiplerinin, %6,9 oranında ev sahibi olduğunu göstermektedir. Kayıtlarda geçen ev sahibi olma oranının bu denli az oluşunun temel sebebi, yukarıda bahsi geçtiği üzere, terekelerde kişilerin tüm servetinin yer almama ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Bunun için defter ve dönem nezdinde ortalama olarak ev fiyatlarının ortaya koyulması gereklidir. Tereke sahiplerine ait kıymeti gösterilen en yüksek fiyatlı ev yaklaşık olarak 305.000 akçe²⁶⁹ iken, en düşük fiyatlı ve kayıtlarda küçük olarak nitelendirilen evin fiyatı ise 18.000 akçe değerindedir.²⁷⁰ Görüldüğü üzere toplamda 21 evin tespit edilen fiyatları arasındaki fark oldukça geniştir. Konuyla bağlantılı olarak ve söz konusu dönemi de içine alan bir çalışmada İstanbul'daki ev fiyatlarının büyük çoğunluğunun 200.000 akçeyi geçmediği tespit edilmiştir. Söz konusu değer üzerinde fiyata sahip olan evlerin sayısal olarak azınlıkta olduğu belirtilmektedir.²⁷¹

Tereke kayıtları içerisindeki ev fiyatlarının yanı sıra mesleki bilgiler, sermaye ve mesleğe bağlı malzeme değerleri de tespit edilmiştir. Toplamda 37 kayıt içerisinde mesleklerin sermaye ve alet kıymetleri bilgisi belirlenmiştir. Bu doğrultuda defter içerisindeki mesleklerin sermaye kıymetleri 5 bin akçeden²⁷² başlayıp 240 bin akçeye²⁷³ kadar ulaşmaktadır. Mesleklerin icra edilmesine ilişkin gereksinim duyulan malzeme fiyatları ise 135.135 akçe²⁷⁴ ile 3 bin akçe²⁷⁵ arasında değişim göstermektedir. Yüksek değerde sermaye ve alet kıymetleri bulunan meslekler keresteci, kazzaz, kürkçü, kapamacıdır. Buna karşın bakkallar örneklem açısından fazla olmaları hasebiyle önemlidir. Defterde kayıtlı bulunan bakkalların sermaye oranları 5 bin akçe ile 50 bin

²⁶⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 3a, 17c, 26d, 27b, 28a, 29c, 38b, 56b, 66c, 79c, 80d, 97c, 105b, 105c, 114c, 130c, 146a.

²⁶⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 27b. Evin kıymetinin tahmini olarak nitelendirilmesinin nedeni tereke sahibinin evde belirli bir oranda hissesinin bulunuşu ve evin kıymetinin bu doğrultuda hesaplanışından dolayıdır.

²⁷⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 29c. Bu ev kayıtlarda “sagır menzil” olarak nitelendirilmiştir.

²⁷¹ Hatice Gökçen Özkaya, “18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2011), 130. Söz konusu çalışma 1742-1764 tarihleri arasında kapsamaktadır.

²⁷² İ.B.K.M., 70, vr. 19c.

²⁷³ İ.B.K.M., 70, vr. 93b.

²⁷⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 26d.

²⁷⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 85c.

akçe arasındayken, alet kıymeti oranları ise 3 bin akçeden 30 bin akçeye kadar ulaşabilmektedir.

Konuya ilişkin fikir oluşturabilecek farklı türden veriler de söz konusudur. Defterin kaydının tutulduğu 1755-1758 tarihleri arasında İstanbul'da inşaat işçilerinin günlük aldığı ücretlerden yola çıkılarak tereke sahiplerinin servet miktarlarına ilişkin bir karşılaştırma yapılabilir. Söz konusu tarihler arasında İstanbul'da herhangi bir vasfı olmayan düz inşaat işçisinin aldığı ücret ortalama olarak yaklaşık 35 akçe iken, vasıflı inşaat işçisi ise günlük ortalama olarak yaklaşık 65 akçe karşılığında çalışmaktadır.²⁷⁶ Bu veriler doğrultusunda işçilerin yılda 300 gün çalıştıkları düşünülerek bir çıkarım yapılırsa vasıfsız işçilerin yıllık geliri 10.500 akçe iken, vasıflı işçilerin yıllık geliri 19.500 akçeye kadar ulaşabilmektedir.²⁷⁷

Ulaşılan veriler doğrultusunda, defterden edinilen bilgilerden yola çıkarak, servet miktarını orta halli olarak değerlendirebileceğimiz bir kişinin servetinin 25 bin akçeden yukarıda olması gerektiği, bu miktarın üst limitinin ise 250 bin akçe olması gerektiği düşünülmüştür. Bunun nedeni ise defter nezdinde yer alan tereke sahiplerinin servet miktarlarının nadiren 250 bin akçeden üstün olduğunun belirlenmesinden dolayıdır.

İncelenen 244 tereke kaydı içerisinde belirlenmiş olan toplam servet miktarı 20.048.392 akçedir. Defter içerisinde yer alan 244 tereke sahibi düşünüldüğünde, tüm servet miktarının ortalama değeri yaklaşık olarak 82.165 akçe olarak tespit edilmiştir.

²⁷⁸Tereke sahiplerinin servet miktarları gösterir tablo şu şekildedir:

Tablo XIII: Tereke Sahiplerinin Servet Miktarları²⁷⁹

No	Servet Aralıkları	Kişi Sayısı	Yüzdelik Oran (%)	Ekonomik Seviye
1.	0-10.0000	41	16,8	Fakir
2.	10.0000-25.0000	67	27,5	
3.	25.000-50.000	42	17,2	Orta Halli
4.	50.000-100.000	47	19,3	

²⁷⁶ Şevket Pamuk, *İstanbul'da Fiyatlar*, s. 71.

²⁷⁷ Söz konusu dönemde vasıfsız bir inşaat işçisi ortalama yıllık geliri ile 525 kıyye koyun eti alabiliyorken, vasıflı bir işçi ise 975 kıyye koyun eti alım gücüne sahiptir. Ayrıca 90 dirhemlik ekmeği tanesi 1 akçeden de yıllık gelirleri miktarında alabilmektedirler. Bkz: Tablo V. Bunlarla birlikte dönemsel bazda yıllık enflasyon oranlarının 18. yüzyıl başından sonuna kadar sürekli bir artış içerisinde olduğunu ve buna bağlı olarak fiyatların artıp, paranın değerinin azaldığını belirtmek gerekir. Bkz. Tablo VI.

²⁷⁸ Buradaki değer tüm defter içerisindeki terekelerin ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Ortalama servet miktarı açısından Yani veled-i Benayot? veled-i Yani'nin terekesi örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Ek. 2.

²⁷⁹ Para birimi olarak akçe kullanılmıştır.

5.	100.000-250.000	34	13,9	Zengin
6.	250.000-500.000	9	3,7	
7.	500.000-1.000.000	2	0,8	
8.	1.000.000 ve daha fazlası	2	0,8	
Toplam		244	100	

Tabloda görüldüğü üzere servet miktarına göre en fazla kişinin olduğu grup 10 bin ile 25 bin akçe arasında serveti olanlardır. Genel görünümde servet miktarı 250 bin akçeye kadar olan kişi sayısında çok fazla bir değişimin yaşanmadığı dikkat çekmektedir. Toplam 244 tereke sahibi içerisinde yer alan 231 kişi bu grup içerisinde. Bu da %94,7 oranında tereke sahiplerinin 0-250 bin akçe arasında serveti olduğunu göstergesidir. Servet miktarı 250 bin akçeden fazla oluşan kişi sayısı 13 iken yüzdesel olarak varlıkları %5,3 değerindedir.

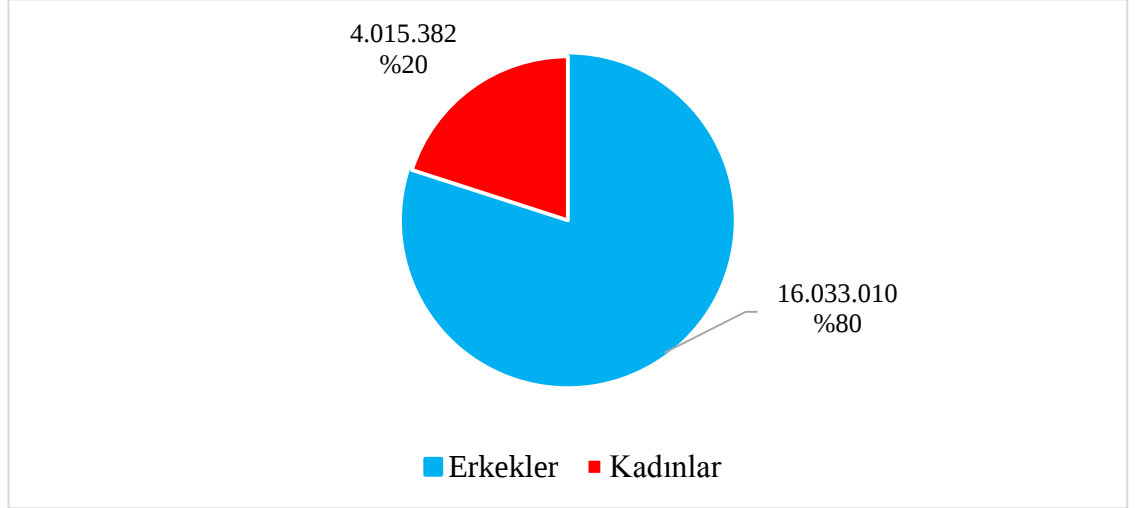
Servet miktarına göre nispeten geliri düşük denilebilecek olan tereke sahiplerinin sayısı 108 iken bu sayı toplam tereke sahiplerinin %44,3'üne tekabül etmektedir. Orta halli sınıfa baktığımız da ise 123 tereke sahibinin olduğu dikkat çekmektedir. Bu da tereke sahiplerinin 50,4'ünün ekonomik anlamda orta halli sınıfta yer aldığının göstergesidir. Ayrıca orta gelirli bu açıdan en kalabalık olan sınıf olarak dikkat çekmektedir. Fakat buna karşılık gelir düzeyi nispeten düşük olarak nitelendirilebilecek tereke sahiplerinin de varlığı azımsanmayacak derecededir. Gelir düzeyi normalin üzerinde bulunanlar ise sayısal anlamda en az kişinin olduğu grubu oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken durum tereke sahiplerinin servet dağılımlarının fakir ve orta halli gruplarda daha homojen ve doğrusal yönde olmasıdır.

3.1.1. Cinsiyetlere Göre Servet Miktarları

İncelenen defter nezdinde bulunan 244 kayıttan 73'ünün kadınlara, 171'inin ise erkeklere ait olduğuna değinmiştik. Defterde bulunan 73 tereke sahibi kadının toplam servet miktarları 4.015.382 akçedir. Bu miktara göre kadın tereke sahiplerinin ortalama servet değerleri yaklaşık olarak 55.005 akçedir. Defter içerisinde bulunan tereke sahiplerinin %30'unu oluşturan kadınların servet miktarı, toplam tereke miktarının %20'sini oluşturmaktadır. Kadın tereke sahipleri arasında en fazla servet miktarına

sahip olan kişi 293.893 akçe ile Malak? bint-i Velut veled-i Bedros'tur.²⁸⁰ Buna nazaran kadın tereke sahipleri içerisinde en düşük servet miktarına sahip kişi ise 4.560 akçe ile Karine? bint-i Lazkari'dir.²⁸¹

Grafik I: Cinsiyete Göre Servet Miktarları

Kadın tereke sahiplerinin yanı sıra defter içerisinde bulunan 171 erkek ise toplam tereke kayıtlarının %70'lik bir bölümünü oluşturmaktadır. Söz konusu erkek terekelerinde kayıtlı bulunan toplam servet miktarı 16.033.010 akçedir. Ortalama olarak erkek tereke sahipleri kişi başı yaklaşık olarak 93.760 akçe servete sahiptir. Erkek terekelerinin oluşturmuş olduğu servet miktarı ise toplam servet miktarının %80'ini oluşturmaktadır. Erkek tereke sahipleri arasında en fazla servet miktarına sahip olan kişi 1.757.955 akçe ile Anderya veled-i Nedelko'dur.²⁸² Aynı zamanda tüm defter içerisinde de en fazla servet miktarına sahip olan kişidir. Bu kişinin sonrasında en fazla miktarda servete sahip olan kişi ise 1.727.836 akçe ile Malkon veled-i Nikos'tur.²⁸³ Söz konusu bu iki tereke sahibinin servet miktarlarının toplamı, erkeklere ait servet miktarlarının %21,7'sini oluştururken, defterdeki toplam servet miktarının da %17,3'ünü oluşturmaktadır. Erkek

²⁸⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 1a.

²⁸¹ İ.B.K.M., 70, vr. 26a.

²⁸² İ.B.K.M., 70, vr. 29c. İncelenen defter içerisindeki tereke kayıtları arasında bulunan en yüksek değerli kayıt bu kişiye aittir. Bkz. Ek.3.

²⁸³ İ.B.K.M., 70, vr. 61c.

tereke sahipleri içerisinde ve aynı zamanda tüm defter nezdinde en düşük miktarda servete sahip olan kişi ise 1.780 akçe ile Yanaki veled-i Petro'dur.²⁸⁴

Grafik I'de de görüldüğü üzere kadın tereke sahiplerinin servet miktarları, erkek tereke sahiplerinin servet miktarının yaklaşık olarak %25'i kadardır. Bu durum erkeklerin ekonomik olarak kadınlardan daha fazla servete sahip olduklarının göstergesidir. Fakat burada kadın tereke sahiplerinin sayısının erkeklere göre daha az olmasını göz ardı etmemek gerekir. Bununla beraber ortalama servet dağılımı açısından yine erkekler ön plana çıkmaktadır.

3.1.2. Varis Yapılarına Göre Servet Miktarları

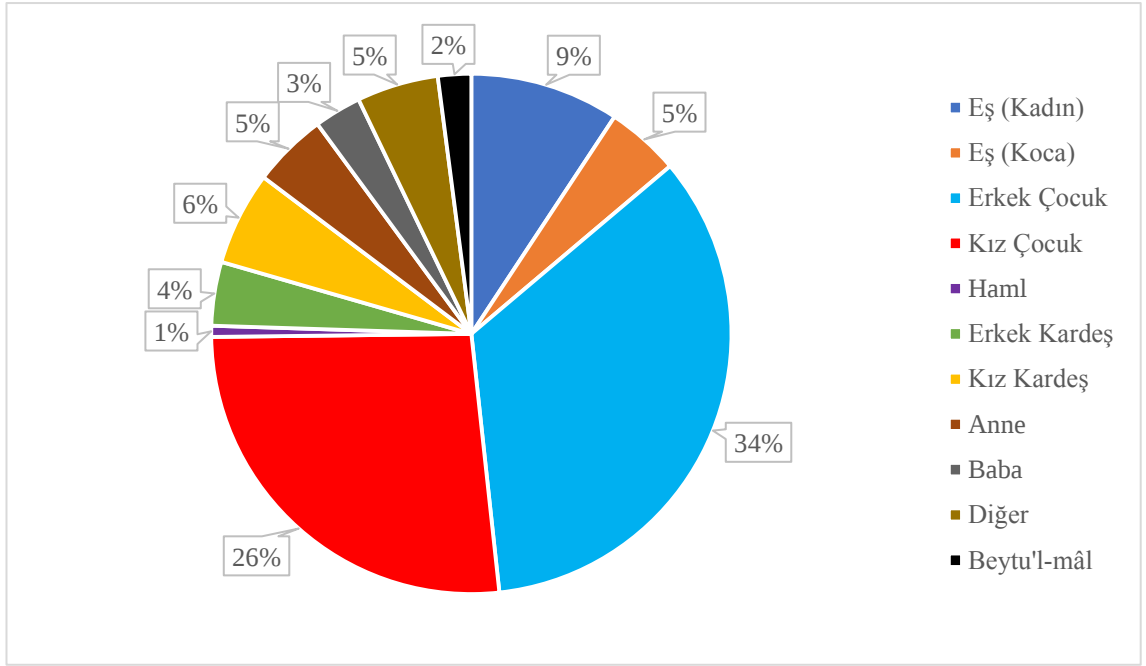
Tereke sahiplerinin yaşam süreleri boyunca oluşturmuş oldukları servet yapıları, kişilerin kendi ekonomik yaşantılarına olduğu kadar ardında bıraktıkları mirasçı grubun ekonomik yaşantılarına da etki etmektedir. Bundan dolayı mirasçı gruba kalan servet miktarlarının da üzerinde durmak gerekir. Tereke kayıtlarında mirasçı gruba kalan servet miktarı, yani taksimi yapılan kısım, tereke sahibinin tüm borçları, defin masrafları ve bu doğrultuda gereken ücretler düşüldükten sonraki kısımdan oluşmaktadır. Taksimi yapılacak olan miktar belirlendikten sonra mirasçı grubun tereke sahibine olan yakınlık derecesi ve İslam hukuku gereğince dağıtım yapılır.

Araştırma konumuz kapsamında yer alan tereke kayıtlarında bulunan 244 tereke sahibinden 237'sinin varisi bulunmaktadır. Varisi bulunan tereke sahiplerinin toplam mirasçı sayısı ise 950'dir.²⁸⁵ Tereke sahiplerine ait toplam servet miktarı 20.048.392 akçe iken bu tutarın mirasçı grubuna taksim edilen miktarı ise toplamda 14.617.636 akçedir. Yani toplam tereke miktarının %72,9'luk kısmı mirasçı grubuna taksim edilmiştir. Toplamda 950 mirasçı olduğu düşünüldüğünde ise mirasçılara taksim edilen kişi başı miktar ortalama olarak yaklaşık 15.386 akçe yapmaktadır. Defter içerisinde varisi bulunan tereke sahiplerinin haricinde 7 kişinin herhangi bir varis bilgisi belirtilmemiştir. Bu kişilerin servet miktarları devlete yani beytü'l-mâla kalmıştır.

²⁸⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 138c. En düşük miktarda bulunan tereke örneği için bkz. Ek. 1.

²⁸⁵ Bkz: Tablo: X.

Grafik II: Mirasçılara Kalan Servet Miktarı

Grafik II’de görüldüğü üzere servet miktarından en fazla payı alan kesim tereke sahiplerinin çocukları olmuştur. Söz konusu bu grup taksime tabi tutulan servet miktarının toplamda %63’lük kısmına sahip olmuşlardır.

Tereke sahiplerinin mirasçı gruplarında bulunan eşlerin sayısı toplamda 199 kişidir. Tereke sahiplerinin karısı olarak bulunanların sayısı 139, kocası olarak bulunanların sayısı ise 60’dır. Mirasçı durumunda bulunan eşlere kalan toplam servet miktarı koca durumunda bulunanlara 681.038 akçe, karı durumunda bulunanlara ise 1.385.277 akçedir. Ulaşılan veriler doğrultusunda karı durumunda bulunan mirasçılara ortalama kişi başı yaklaşık 9.966 akçe servet kalırken, koca durumunda bulunan mirasçılara yaklaşık olarak 11.350 akçe kalmıştır. Burada dikkat çeken husus varisi bulunan tereke sahibi kadınların daha azınlıkta olmasına rağmen ortalama kişi başı eşlerine bıraktıkları servet miktarının daha yüksek oluşudur. Mirasçı grubunda karı durumunda bulunanlara kalan en yüksek miktar 205.273 akçe ile Anderya veled-i Nedelko²⁸⁶, nun terekesinde bulunurken, en düşük miktar 128 akçe ile Yanaki veled-i Petro terekesinde yer almaktadır.²⁸⁷ Buna karşılık mirasçı durumunda koca olarak bulunanlara kalan en yüksek miktar 70.363 akçe ile Malak? bint-i Velut veled-i Bedros terekesinde yer

²⁸⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 29c.

²⁸⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 138c.

almaktadır.²⁸⁸ Koca durumunda olanlara kalan en düşük servet miktarı ise 1.049 akçe ile (...?) bint-i Avanes terekesinde yer almaktadır.

Mirasçı grupları arasında sayısal olarak en fazla olan grup 523 kişi ile çocuklardır. Bunların 275'i kız, 244'ü erkek geriye kalan 4'ü ise hamıl yani anne karnındaki çocuklardır. Terekelerden taksimi yapılan servet miktarından çocuklara kalan toplam miktar 9.203.129 akçedir. Erkek çocuklara kalan miktar 5.139.691 akçe olurken, kız çocuklara 3.960.712 akçe, doğmamış çocuklara ise 102.726 akçedir. Çocuklara kalan ortalama kişi başı servet miktarı ise erkeklerde yaklaşık 21.064 akçe, kızlarda 14.402 akçe, doğmamış çocuklarda ise 25.681 akçedir. Anne karnında olan çocukların erkek olma ihtimali düşünülerek taksim yapıldığından dolayı bu miktarların çocuk doğduktan sonra değişiklik gösterme ihtimali bulunmaktadır. Erkek ve kız çocuklara kalan en yüksek servet miktarı Anderya veled-i Nedelko'nun terekesinde yer almaktadır.²⁸⁹ Bu kayıta kişinin iki erkek çocuğuna toplamda 1.149.512 akçe kalırken, bir kız çocuğuna ise 287.378 akçe kalmıştır. Erkek çocuklar arasında en düşük miktar 416 akçe ile Ağya veled-i Menami²⁹⁰ terekesinde iken, kız çocuklarda en düşük miktar (...?) veled-i Avanes'in iki kız çocuğuna kalan toplamda 296 akçedir.²⁹¹ Doğmamış çocuklarda ise servet miktarı olarak kalan en yüksek tutar 61.620 akçe ile Ariton veled-i Agop²⁹² terekesinde yer alırken, en düşük miktar 662 akçe ile Agop veled-i (...?) terekesinde yer almaktadır.²⁹³

Tereke sahiplerinin servet miktarlarından kendisine pay düşen annelerin sayısı 60, babaların sayısı ise 36 olmak üzere toplamda 96'dır. Anne ve babalara terekelerden arda kalan toplam miktar 1.137.827 akçedir. Bahsi geçen tutarın 693.390 akçesi tereke sahiplerinin annelerine kalırken, ortalama olarak kişi başına 11.556 akçe düşmektedir. Mirasçı durumunda bulunan babalara kalan miktar ise toplamda 438.437 akçe iken ortalama kişi başına kalan servet miktarı 12.178 akçedir. Mirasçı durumunda bulunan annelerden en yüksek miktarda pay alan 163.216 akçe ile Şamin? veled-i Marat²⁹⁴ terekesinde kayıtlı iken, en düşük ise 333 akçe ile Papa Foti veled-i Todoş terekesinde

²⁸⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 1a.

²⁸⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 29c.

²⁹⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 45d.

²⁹¹ İ.B.K.M., 70, vr. 121a.

²⁹² İ.B.K.M., 70, vr. 81b.

²⁹³ İ.B.K.M., 70, vr. 64d.

²⁹⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 93b.

kayıtlı bulunmaktadır.²⁹⁵ Mirasçı grubunda bulunan babalarda ise en yüksek miktarda pay alan 61.031 akçe ile Maryam bint-i Gorki²⁹⁶ terekesinde bulunurken, en düşük pay alan ise 522 akçe ile Ağya veled-i Menami? terekesinde bulunmaktadır.²⁹⁷

Defterde kayıtlı bulunan mirasçı gruplarında tereke sahiplerinin 51'i erkek, 48'i kız kardeşi bulunmaktadır. Erkek kardeşlere kalan toplam servet miktarı 591.036 akçe olurken, kız kardeşlere kalan toplam miktar ise 868.213 akçedir. Bu tutarlar doğrultusunda ortalama kişi başına düşen servet miktarı erkek kardeşlerde 11.588 akçe, kız kardeşlerde ise 18.087 akçe olmaktadır. Servet miktarlarından erkek kardeşlerine kalan en yüksek miktar 66.126 akçe ile Velut veled-i Serkez²⁹⁸'in terekesi olurken, en düşük miktar 266 akçe ile Avanes veled-i Mağreviç? terekesidir.²⁹⁹ Kız kardeşlere kalan en yüksek miktartlı kayıt 286.420 akçe ile Avak veled-i Sekyas³⁰⁰'ın terekesinde bulunurken, en düşük miktartlı kayıt 365 akçe ile Maryam bint-i Aldon? terekesinde yer almaktadır.³⁰¹

Tereke sahiplerinin mirasçıları arasında yer alan ve çeşitli yakınlık derecelerinden oluşan 33 kişi bulunmaktadır. Bu kişilere kalan toplam servet miktarı 757.116 akçe olurken, ortalama miktar ise yaklaşık olarak 22.942 akçedir. Bu grup içerisinde yer alan mirasçılara kalan en fazla miktar 228.096 akçe ile Belço veled-i Lazari terekesindedir.³⁰² En düşük miktar ise 435 akçe ile Senir? veled-i Kiryako veled-i Mihal terekesinde yer almaktadır.³⁰³

Tereke sahipleri içerisinde herhangi bir mirasçı bilgisi bulunmayan ve tereke sahiplerinin mirasçıları arasında yalnızca eşi bulunup, servet miktarının bir kısmının eşine diğer kısmının ise beytü'l-mâla aktarıldığı kayıtlarda bulunmaktadır. İncelenilen defter içerisindeki kayıtlarda tereke sahiplerinin servet miktarlarından beytü'l-mâla kalan toplam tutar 308.083 akçe olarak belirlenmiştir. 4 kişinin servet miktarı varisi bulunmadığı gerekçesiyle beytü'l-mâla kalırken, bu tutar toplamda 77.091 akçe ve

²⁹⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 138f.

²⁹⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 134a.

²⁹⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 45d.

²⁹⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 4b.

²⁹⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 91c.

³⁰⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 107a.

³⁰¹ İ.B.K.M., 70, vr. 60a.

³⁰² İ.B.K.M., 70, vr. 126c.

³⁰³ İ.B.K.M., 70, vr. 3b.

beytü'l-mâla kalan toplam tutarın %25'i kadardır.³⁰⁴ 6 kişinin ise mirasçıları arasında yalnızca eşi bulunduğu için servetlerinden beytü'l-mâla kalan tutar 230.992 akçedir.³⁰⁵ Söz konusu bu durumlarda eğer tereke sahibi erkek ise taksimi yapılacak servetin $\frac{3}{4}$ 'ü³⁰⁶, tereke sahibi eğer kadın ise taksim olacak olan servetin yarısı beytü'l-mâla aktarıldığı belirlenmiştir.³⁰⁷

Tereke sahipleri içerisinde servet miktarından beytü'l-mâla en fazla pay 188.861 akçe ile Toros veled-i Ananya terekesinden kalmıştır.³⁰⁸ Söz konusu bu kişinin tek varisi eşi olup ona düşen pay ise 62.953 akçedir. Burada masraflar çıkarıldıktan sonra varislere kalan miktarın 251.814 akçe olduğu dikkate alındığında, mirasın $\frac{1}{4}$ oranındaki tutarı eşe, $\frac{3}{4}$ oranındaki tutarın ise beytü'l-mâla kaldığı ortaya çıkmaktadır. Servet miktarından beytü'l-mâla kalan en düşük tutar ise 529 akçe ile Yorgi veled-i Angel veled-i Yani'nin terekesinden olmuştur.³⁰⁹ Burada da taksimi yapılacak olan 705 akçelik tutarın $\frac{3}{4}$ 'ü beytü'l-mâla kalırken, $\frac{1}{4}$ 'ünü oluşturan 176 akçelik tutar kişinin eşine kalmıştır.

3.1.3. Mesleklere Göre Servet Miktarları

Defterde bulunan 244 tereke kaydı içerisinde 117 tereke sahibinin meslek bilgileri tespit edilebilmiştir. Söz konusu 117 kayıt içerisinde meslek bilgisi bulunan tereke sahiplerinin servet miktarlarının toplamı 12.168.710 akçedir. Bu miktar doğrultusunda defterde meslek bilgisi bulunan tereke sahiplerinin ortalama servet miktarı yaklaşık olarak 104.006 akçedir. Meslek bilgisini edindiğimiz tereke sahiplerinin servet miktarları, defterde bulunan toplam servet miktarının %60,6'sını oluşturmaktadır. Meslek sahibi olanların tümünün erkek olduğu dikkate alındığında ise meslek bilgisi bulunan tereke sahiplerinin servet miktarı, erkeklerin toplam servet miktarının %75,8'ini oluşturduğu söylenilebilir.

³⁰⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 99a, 101d, 124b, 137b.

³⁰⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 48b, 52b, 75b, 122c, 127b, 130d.

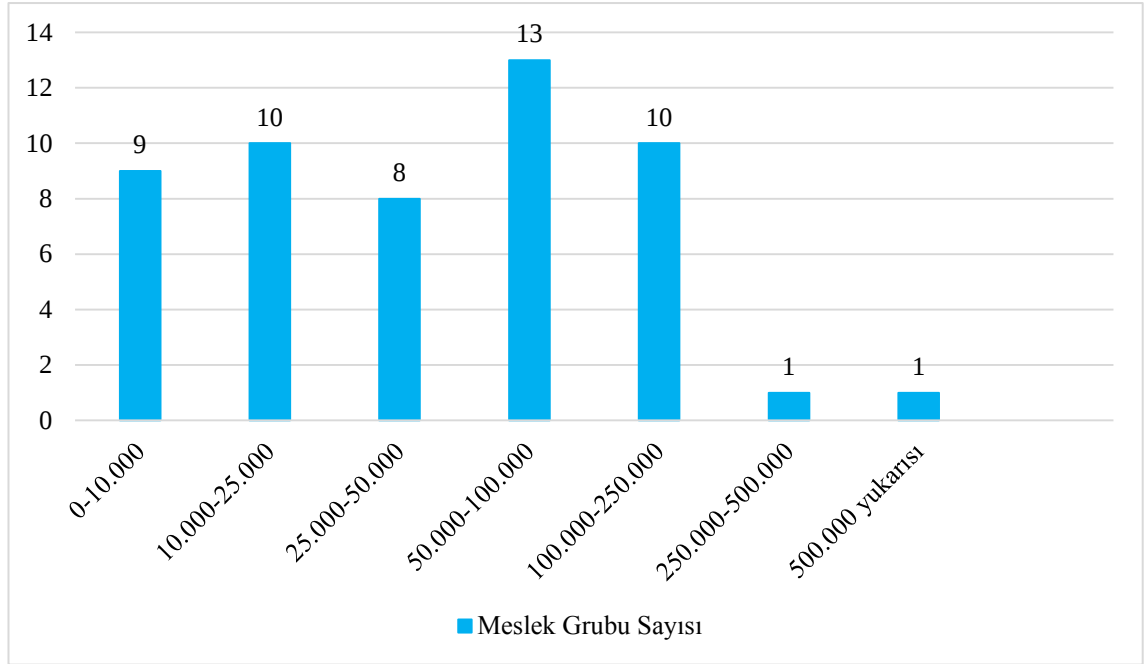
³⁰⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 48b, 122c, 130d.

³⁰⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 52b, 75b, 127b.

³⁰⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 48b.

³⁰⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 122c.

Grafik III³¹⁰: Ortalama Servet Miktarlarına Göre Meslek Grupları

Meslek gruplarının ayrı ayrı servet miktarları incelendiğinde en fazla servete sahip olan meslek grubu 2.757.325 akçe ile kerestecilerdir. En düşük miktarda servete sahip olan meslek grubu ise 1.780 akçe ile ciğerci taifesidir.

Meslek gruplarını icra eden tereke sahiplerinin servet miktarları, doğrudan meslek gruplarının gelir düzeyleri hakkında bir yargıya varılmasını sağlamak için yeterli düzeyde değildir. Çünkü bu düzeyde bir yargıya varılması için farklı türden kaynak ihtiyacı gerektiği gibi, konu hakkındaki sonuca etki edecek çok fazla etken de vardır. Bu husus daha geniş kapsamlı ve ayrıca ilgilenilmesi gereken bir konudur. Buna karşılık meslekler ve mesleği icra edenlerin servet miktarları üzerinden konu hakkında fikir oluşturulması sağlanılabilir. En önemli faktör, söz konusu mesleklerden herhangi birini icra eden tereke sahiplerinin servet oluşumlarının, bu meslekler üzerinden gerçekleşmiş olma ihtimalidir.

³¹⁰ Meslek gruplarının servet miktarlarına göre dağılımı, mesleği yapan kişi sayısı göz önünde bulundurularak sınıflandırılmıştır. Bu doğrultuda her meslek grubunun servet miktarının, söz konusu mesleği icra edenlere göre bir ortalaması çıkarılmıştır. Örneğin; Bakkal olan tereke sahipleri 17 iken bu kişilerin toplam servet miktarı 852.732 akçedir. Bakkal olan tereke sahibinin ortalama servet miktarı ise 50.160 akçe yapmaktadır. Dolayısıyla bakkallar ortalama servet miktarı açısından 50.000-100.000 akçe arası gruba dahil edilmiştir. Buna karşılık keresteci olanların sayısı 5 iken toplam servet miktarları 2.757.325 akçedir. Kerestecilerin toplam servet miktarının ortalaması ise 551.465 akçedir ve 500.000 yukarı grubuna dahil edilmişlerdir. Meslek bilgisi edinilen tereke sahipleri için bkz: Tablo XI.

Grafik III’de belirtildiği üzere defter içerisinde yer alan meslek bilgisi edinilmiş tereke sahiplerinin ortalama servet miktarları 250 bin akçeye kadar homojen bir dağılım göstermektedir. Bu durum daha yukarıda da değinildiği üzere genel servet miktarına göre dağılım ile orantılıdır. 52 farklı meslek grubunun 31’inde ortalama servet miktarları 25 bin akçe ile 250 bin akçe arasındadır. Bu durum meslek sahibi olan kişilerin ekonomik yönden orta ve orta üstü gelir durumunda olduklarını göstermektedir. Ortalama olarak 250 bin akçe üzerinde servet miktarı olan iki meslek grubu keresteci ve kürkçü taifeleridir. Kerestecilerin ortalama servet miktarı 551.465 akçe iken kürkçülerin ortalama servet miktarı 259.105 akçedir. Geriye kalan meslek gruplarının ortalama servet miktarları (daha azdan daha fazlaya) şu şekildedir:

0-10.000 akçe; ciğerci, sıvacı, tanburacı, küfeci, döşemeci, kalpakçı, çukacı, hizmetçi, dikici.

10.000-25.000 akçe; çamaşırcı, berber, hurdacı, tüccar, ekserci, çilingir, peştamalcı, kebeci, ütücü, meyhaneci.

25.000-50.000 akçe; attar, derzi, boğçacı, bahçevan, tavukçu, kireççi, tabib, bekçi.

50.000-100.000 akçe; parçacı, bakkal, sütçü, basmacı, doğramacı, şeritci, çörekçi, ekmekçi, hamamcı, kavukçu, (...?), hallaç, kazgancı.

100.000-250.000 akçe; sarraf, kapamacı, dülger, yağcı, sandalcı, hursancı?, kuyumcu, uncu, sucu, kazzaz.

250.000-500.000 akçe; kürkçü.

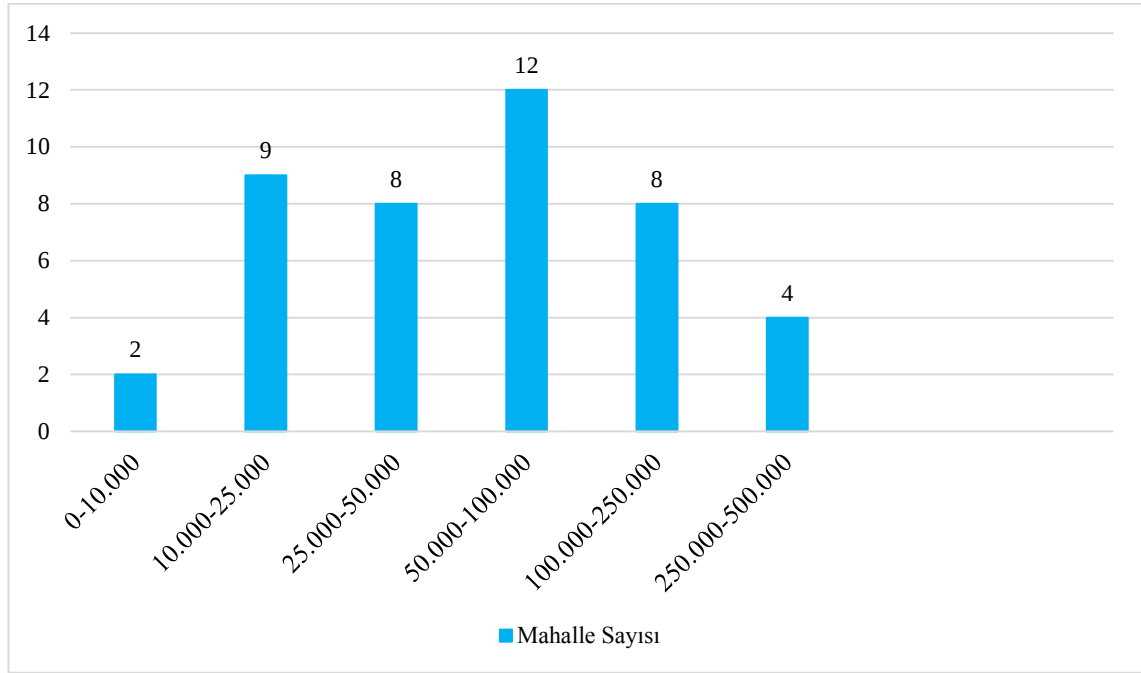
500.000 akçeden yukarısı; keresteci.

3.1.4. Mahallelere Göre Servet Miktarları

Araştırmamıza konu olan kassam defteri kapsamında 244 tereke sahibinden 177’sinin yaşamlarını sürdürdükleri süreç içerisinde yerleşik durumda bulundukları mahalleler tespit edilmiştir. Mahalle bilgileri bulunan tereke sahiplerinin tümü gayrimüslimdir. Bununla birlikte çoğunluğu Fatih ilçe sınırları içerisinde bulunan 43 mahallede yerleşik bulunmuş olan tereke sahiplerinin toplam servet miktarı 16.077.620 akçe olarak

belirlenmiştir. Bu tutar doğrultusunda mahalle başına denk düşen ortalama servet miktarı ise 373.898 akçe kadardır. Tereke sahiplerinden mahalle bilgileri tespit edilebilenlerin servet miktarlarının toplamı, defter nezdinde yer alan tüm terekelerdeki toplam servet miktarının %80,1'i kadar etmektedir. Edinilen veriler doğrultusunda mahalleler, içerisinde yerleşik durumda bulunan tereke sahiplerinin ortalama servet miktarlarına göre tasnif edilmiştir.

Grafik IV: Ortalama Servet Miktarına Göre Mahalleler

Grafik IV’de görüldüğü üzere ortalama servet miktarına göre mahallelerin en fazla 50 bin ve 100 bin akçe arasında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Buna karşılık ortalama 10 bin akçe ve 250 bin akçe arasında servet miktarı olan tereke sahiplerinin 37 farklı mahallede yerleşik durumda oldukları sonucuna varılabilir. Defterde bulunan ortalama servet dağılımına göre en fazla servetin olduğu mahalleler sırasıyla Kiremit, Çerâgî Hasan, İshak ve Abdi Subaşı mahalleleridir. Yapılan tasnif doğrultusunda en düşük olanlar ise İbrahim Paşa ve Gül Camii Şerif mahalleri olarak belirlenmiştir.

Defterde yer alan tereke sahiplerinin nispeten fazlaca bulunduğu beş mahalle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Söz konusu mahallelerden ilki Mirahor Mahallesi’dir. Kayıtlarda bulunan 17 tereke sahibi bu mahallede yerleşik durumda bulunurken,

bunların 10'u erkek, 7'si ise kadın tereke sahibidir. Mirahor Mahallesi'nde bulunanların toplam servet miktarı 2.312.145 akçedir. Bahsi geçen miktarın 152.055 akçesi kadınlara, 2.160.090 akçesi ise erkeklere aittir. Mirahor Mahallesi'nde bulunan tereke sahiplerinden en fazla serveti olan, aynı zamanda defterdeki en yüksek tereke, 1.757.955 akçe ile Anderya veled-i Nedelko³¹¹'ya ait iken, en düşük tereke ise 3.000 akçe ile Papa Foti veled-i Todoş'a aittir.³¹²

Koca Mustafa Paşa Mahallesi, defter nezdinde en fazla tereke sahibinin yerleşik durumda bulunduğu ikinci mahalledir. 13 tereke sahibi bu mahallede kayıtlı bulunurken, bunların 5'i kadın 8'i erkektir. Koca Mustafa Paşa Mahallesi'nde bulunan tereke sahiplerinin toplam servet miktarı 648.840 akçe etmektedir. Kadınların toplam serveti 303.180 akçeyi bulurken, erkekler için bu miktar 345.660 akçedir. Kadın tereke sahipleri arasında en fazla servete sahip kişi 120.000 akçelik serveti ile Kübamer? bint-i Toros'tur.³¹³ Buna karşılık erkek tereke sahipleri arasında en fazla servete sahip olan kişi ise 65.890 akçelik serveti ile Artiyon veled-i Malkon'dur.³¹⁴ Söz konusu mahallede bulunan en düşük servetli kadın tereke sahibi 8.970 akçe ile Ebva bint-i Pavon³¹⁵ iken erkeklerde ise 10.840 akçe ile Orhan veled-i Serkez'dir.³¹⁶ Mahallede bulunan kadın tereke sahiplerinin sayısal anlamda erkeklerden az olduğu göz önüne alındığında kadınların erkeklere göre daha fazla servete sahip olduğu söylenilebilir.

Değerlendirmeye tabi tutulan bir diğer mahalle Sancakdar Hayreddin Mahallesi'dir. Burada bulunan tereke sahiplerinin 7'si erkek 5'i kadındır. Mahallede kayıtlı bulunanların toplam servet miktarı ise 430.692 akçedir. Mahallede bulunan tereke sahiplerinin toplam servet miktarının 181.615 akçesi kadınlara, 249.077 akçesi ise erkeklere aittir. Erkeklerde Barinc? veled-i Sefer³¹⁷ 78.673 akçe ile en fazla, Artiyon veled-i Dünek?³¹⁸ 2.980 akçe ile en düşük servete sahip durumdadır. Kadınlarda

³¹¹ İ.B.K.M., 70, vr. 29c.

³¹² İ.B.K.M., 70, vr. 138f.

³¹³ İ.B.K.M., 70, vr. 27b.

³¹⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 130c.

³¹⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 85a

³¹⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 111b.

³¹⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 94b.

³¹⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 127c.

Kaytafa bint-i Avanes³¹⁹ 67.775 akçe ile en yüksek, Sima bint-i Kabril³²⁰ 14.700 akçelik serveti ile en düşük servete sahiptir.

Ali Paşa'yı Atık ve Çadırcı Ahmed Mahallesi kayıtlarda 10'ar tereke sahibinin yerleşik durumda bulunduğu mahallelerdir. Ali Paşa'yı Atık Mahallesi'nde bulunanların 6'sı kadın, 4'ü erkektir. Çadırcı Ahmed Mahallesi'nde kayıtlı olanların ise 7'si erkek, 3'ü kadındır. Bu bağlamda aynı sayıda tereke sahibinin kayıtlı olduğu mahallerin birinde kadınlar fazlalık oluştururken, diğerinde ise erkekler fazlalık olarak bulunmaktadır. Söz konusu mahallelerde oluşan servet miktarına bakıldığında, Çadırcı Ahmed Mahallesi'nde bulunanların toplam servet miktarı 1.001.377 akçe iken, Ali Paşa'yı Atık Mahallesi'nde bulunanların servet miktarı 720.979 akçedir. Erkek tereke sahiplerinin baskın olduğu mahalledeki servet miktarının, kadın tereke sahiplerinin fazla olduğu mahalleye göre daha fazla olduğu ön plana çıkmaktadır. Çadırcı Ahmed Mahallesi'nde bulunan toplam servet miktarının 68.130 akçesi kadınlara, geriye kalan 933.247 akçesi ise erkeklere aittir. Ali Paşa'yı Atık Mahallesi'nde ise toplam servet miktarının 189.649 akçesi kadınlara, 531.330 akçesi erkek tereke sahiplerine ait bulunmaktadır. Ali Paşa'yı Atık Mahallesi'nde erkek tereke sahiplerinin azınlıkta olmasına rağmen servet miktarı açısından daha güçlü oldukları dikkat çekmektedir. Her iki mahalle nezdinde ortaya çıkan bu durum defterin geneli itibarıyla da örtüşmektedir.

3.2. Terekelerden Karşılanan Gider Kalemleri

Kassam, vefat eden kişinin terekesini oluşturan mal gruplarını çeşidine göre kalem kalem kayda geçerken bilirkşi durumunda ehl-i hibre hazır bulunurdu. Mirasçıların da huzurunda malların piyasa fiyatlarını bilen dellalların belirledikleri değerler her malın altına ayrı ayrı yazılırdı. Kassam defterlerinde vefat eden kişinin tüm mal varlığı ve kıymetleri ayrı ayrı kayda geçirildikten sonra öncelikle cenaze masrafları, varsa borçları ve vasiyetin yerine getirilmesi için gerekli olan ücretler kaydedilir ve mirastan karşılanırdı. Daha sonra mirasın belirlenmesi ve taksimi işlerinde görülen hizmetler için miras kalan mal varlığının binde on beş veya binde yirmi, yirmi beş oranına tekabül

³¹⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 70a.

³²⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 98b.

eden resm-i kısmet adında bir ücret tahsil edilirdi.³²¹ Resm-i kısmetin binde 8,5 ile 35 oranında alınabildiği durumlar olabiliyordu. Fakat terekelerden alınan bu ücret resmi tarifelerden farklı olarak alınabilmekteydi.

Terekelerin taksimi ve mal gruplarının değerlerinin belirlenmesi işinin bir heyet huzurunda yapılmasının amacı, oluşabilecek eşya kayıplarını önlemek, mal gruplarının miras taksim işleminden kaçırılıp diğer mirasçıları mağdur etmemek ve eşyaların değerlerinin gereğinden fazla gösterilip fazladan resm yani vergi alınmasının önüne geçmektir.³²² Mirasın taksim işinin mahkemeye intikali varislerin müracaatları doğrultusunda ya da bu konuda mahkemeye tanınan gerekli durumların meydana gelmesiyle oluşabiliyordu. Kadının veya kassamın vefat eden bir kimsenin terekesine usulsüzce el koyarak tespit ve taksim işini üstlenmesi ve bundan haksız yere resm-i kısmet gibi ücretleri talep etmesinin önüne de kanunnameler, fermanlar ve adaletnamelerde yer alan yasaklamalar ile geçilmeye çalışılmıştır. Bu hususa ilişkin Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesinde, *müteveffanın varisi kibâr (kebir) olup mademki anlar canibinden kısmet taleb olunmaya zinhar varub cebr ile yazmayalar taleb olunub yazmadıkları suretde resm-i kısmet taleb itmeyeler*, ibaresi yer alırken Sultan Süleyman Kanunnâmesinde ise, *ve resm-i kısmet dahi mütevekkânın varisleri kebir olub kısmet taleb olunmaz iken cebren kısmet olunmıya*, ifadeleri kullanılmıştır.³²³

Resm-i kısmetin haricinde terekelerden kassamın payı olarak nitelendirilen “kassâmiye” adında ve genelde binde beş oranında alınan bir ücret daha vardı. Bu ücretin oranı da resm-i kısmette olduğu gibi uygulamada değişebiliyordu. Kassâmiyenin binde 1,9 ile 9,5 arasında değişen oranlarda alındığı tespit edilebilmektedir.³²⁴ Bu ücretlerin haricinde terekelerin gider kalemlerinde yer alan ihzariye, çukadariye, huddâmiye, kâtibiye, dellaliye, hammaliye, didebâniye, müjdeganiye gibi ifadelerden terekenin tahriri ve taksiminde hizmeti görülen çeşitli görevlilerin ücretleri de resm-i kısmetten ayrı tutulup tahsil edilmekteydi.³²⁵

³²¹ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassam”, 76.

³²² Hüseyin Özdeğer, *Bursa Tereke Defterleri*, 12.

³²³ Hüseyin Özdeğer, *Bursa Tereke Defterleri*, 10.

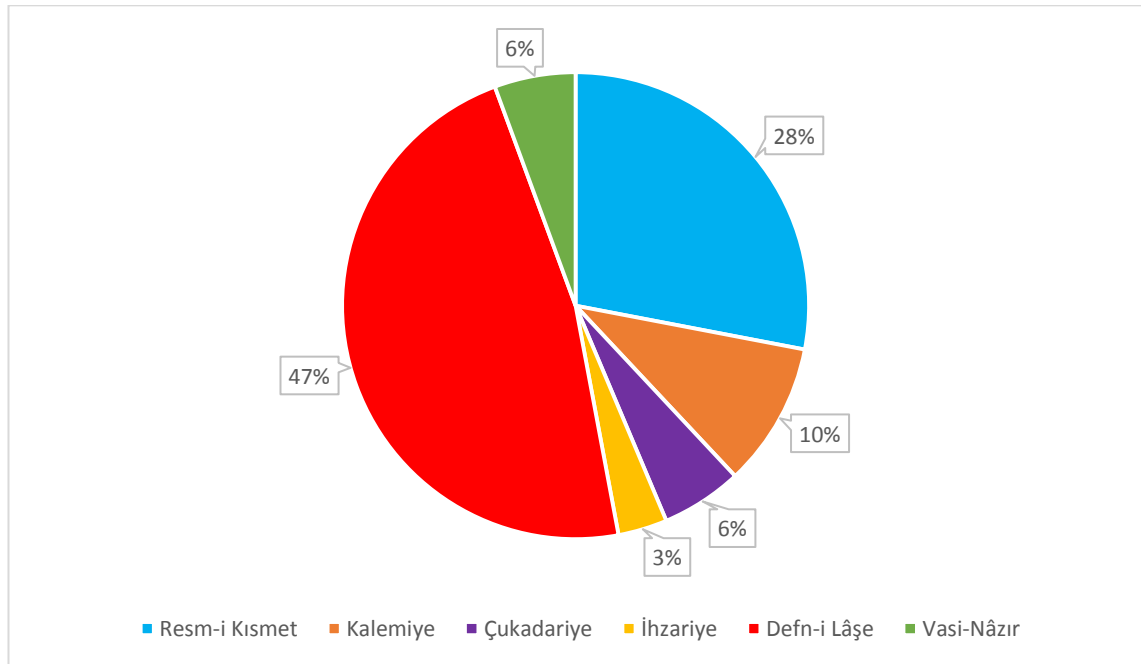
³²⁴ Said Öztürk, “Kassâm”, 579-582. İ.B.K.M., 70, vr. 17c. Üzerinde çalışmış olduğumuz defterde yukarıda söz geçen kassâmiye adlı vergi türüne sadece bir kayıta rastlanılmıştır. Koro? bint-i Artıyon’un sonradan ortaya çıkan terekesinden binde 4,9 oranından kassâmiye alınmıştır.

³²⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassam”, 76. Said Öztürk “Askerî Kassam”, 49.

3.2.1. Vergi, Hizmet ve Defin Masraflarının Karşılığı Alınan Ücretler

Üzerinde çalıştığımız defter kapsamında terekeler üzerinden karşılanan birçok vergi kalemi olduğu gibi çeşitli hizmetlere yönelik ücretler de bulunmaktadır. Burada yalnızca kayıtlarda daha sıklıkla karşılaşılan ücretlere değinilecektir. Tereke sahiplerinin toplam servet miktarından tasarrufu sağlanan söz konusu bu ücretlerin başında resm-i kısmet veya resm-i âdî, kalemiye, çukadariye, ihzariye, defn-i lâşe, harc-ı hüccet-i nâzır veya vasi gelmektedir. Tereke taksimi işinin görülmesi işi üzerinden alınan bu ücretlerin haricinde tespit edilen ve mahkemeye kaldığı düşünülen bir ücret daha bulunmaktadır. Tereke taksiminin yapılması ile fazlalık olarak bulunan meblağlar kayıtlarda “kesr” olarak ifade edilmiştir. Defter nezdinde yer alan kayıtların büyük çoğunluğunda bu türden bir ücretin olduğu belirlenmiş ve toplamının ise 304 akçe olduğu tespit edilmiştir.

Grafik V: Terekelerden Karşılanan Başlıca Ücretler

Grafik V’de belirtilmiş olan ücretlerden resm-i kısmet, kalemiye, çukadariye ve ihzariye adındaki ücretler vergi ve tereke taksiminde hizmetleri görülen görevlilere ait ücretlerdir. Defn-i lâşe, Müslüman terekelerinden techiz ve tekfin adıyla karşılanan, gayrimüslim terekelerinde de söz konusu isimle belirtilen kişinin defin masraflarını karşılamak için alınan bir ücrettir. Son olarak vasi ve nâzır olarak nitelendirilen ücret ise tereke sahiplerinin tereke taksiminde vasiye ihtiyaç duyulması halinde ya doğal

vasilerin devreye girmesi ya da mahkemenin dışarıdan bir vasi tayin etmesiyle görevlendirilen kişilere verilen ücrettir.

Terekelerin belirlenip taksim işinin yapılması işinden alınan vergi türlerinden en ön plana çıkanı resm-i kısmettir. İncelenen defterde bu vergi türünün bazı yerlerde resm-i âdî adıyla da alındığı durumlar olmuştur.³²⁶ İncelemeye tabi tutulan defter üzerinde bazı kayıtlarda resm-i kısmetin olmadığı, bunun yerine ise harc-ı defter adında bir ücretin alındığı tespit edilmiştir.³²⁷ Söz konusu isimlendirmeye sahip bu ücretlerin, defter nezdinde, toplamı 420.854 akçe etmektedir.

Daha yukarıda resm-i kısmetin normal şartlarda binde 8,5 ile 35 oranında farklı tutarlarda alınabildiğine değinilmişti. Üzerinde durduğumuz defter nezdinde bu vergi türünün isimlendirilmesinin farklı yapılması akıllara fazladan ücret almak için usulsüzlük yapılmış olma ihtimalini getirse de böyle bir kayıta rastlanılmamıştır. Defterdeki kayıtlarda belirtilen resm-i kısmet, resm-i âdî ve harc-ı defter adında alınan ücretlere bakıldığında en fazlası binde 33,9, en azının ise binde 1,9 oranında alındığı tespit edilmiştir. Oransal açıdan alınan tüm resm-i kısmetlerin ortalama bindelik oranı, binde 23,8 olarak tespit edilmiştir.

Bindelik oranın, binde 8'in altında kaldığı tüm terekelerin ortak noktası ise tereke sahiplerinin, servet miktarlarına göre yüklü miktarlarda borçlarının olması olarak dikkat çekmektedir. Toplam servet miktarından oran olarak en fazla alınan resm-i kısmet binde 33,9 oranındadır. Yorgi veled-i Angel veled-i Yani'nin 2.210 akçelik toplam servet miktarından 75 akçe değerinde resm-i kısmet alınmıştır.³²⁸ Buna karşılık en az olan ise Malkon veled-i Nikos'un 1.727.836 akçelik terekkesinden binde 1,9 oranında, yani 3.352 akçe tutarında harc-ı defter ücreti alınmıştır.³²⁹ Fakat burada söz konusu kişinin borç miktarının da 1.594.240 akçe tutarında olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki borçlar ödendikten sonra kalan servet miktarı ele alındığında, 3.352 akçelik harc-ı defter ücretinin oranı binde 25 olmaktadır.

Resm-i kısmetin haricinde, mahkemede hizmeti görülen görevlilerin hizmetlerine karşılık alınan ve en fazla karşılaşılan ücretler sırasıyla kalemiye, çukadariye ve

³²⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 48b, 52b, 68b, 72a, 73c, 75b.

³²⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 17c, 61c, 76b, 79d, 86c, 88a, 101d, 106b, 126c, 127a, 138b.

³²⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 122c.

³²⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 61c.

ihzariyedir. Söz konusu olan bu ücretlerin toplam tutarı 286.032 akçe etmektedir. Bunun 150.403 akçesi kalemiye, 84.480 akçesi çukadariye, 51.149 akçesi ise ihzariye olarak tahsil edilmiştir. Bu ücretlerin en fazla ve en az miktarda alındığı terekeler aynı kişilere aittir. Anderya veled-i Nedelko'nun terekesinden alınanlar en fazla,³³⁰ Papa Foti veled-i Todoş'un terekesinden alınanlar ise en az miktara sahiptir.³³¹

Kalemiye en fazla olarak 4.500 akçe miktarında alınırken binde 2,5 oranına tekabül etmektedir. En düşük 40 akçe ile alınırken bu tutar binde 13,3 oranındadır. Çukadariye ise en fazla 2.280 akçe miktarında binde 1,2, en az ise 30 akçe ile binde 10 oranında alınmıştır. Son olarak ihzariye ise en fazla 1.500 akçe ve binde 0,8, en az 15 akçe ve binde 5 oranında alınmıştır. Burada dikkat çeken husus servet miktarı fazla olan terekeden daha az oranda vergi alınırken, servet miktarı az olan terekeden daha fazla oranda vergi alınmış olmasıdır.

Vergilerin haricinde terekelerden sağlanan ücretlerin başında, aynı zamanda toplam servet miktarında en fazla tasarruf edilen kısım, defn-i lâşe adındaki kişinin techiz ve tekfin yani defin masrafları gelmektedir. Bu masrafların karşılanmasında belirli usuller bulunmaktadır. Vefat eden kişinin defni için gerekli masrafların karşılanmasında israf ve cimrilikten kaçınılarak orta yol takip edilir. Vefat eden kişinin kadın olması durumunda zengin olup olmamasına bakılmaksızın söz konusu masraflar kocası tarafından karşılanır. Vefat ettikten sonra terekesi bulunmayan kişinin defin masraflarını ise yaşamında nafakası kimin üstünde ise onun karşılaması gerekir. Eğer kişinin böyle bir kimsesi yoksa veya bulunan kişi fakir ise ya da kişinin terekesi olup da herhangi bir varisi bulunmuyorsa bu masraflar beytü'l-mâl tarafından karşılanmaktadır.³³²

Defterde yer alan 244 tereke kaydının 150'sinde bulunan defin masraflarının toplam miktarı 711.003 akçe etmektedir. 150 kişi içerisinde ise 4 Müslüman terekesi bulunmakla beraber geriye kalanların hepsi gayrimüslimdir.³³³ Ayrıca 10 kişi de kadındır.³³⁴ Defn-i lâşe adındaki defin masraflarına yönelik en fazla harcama yapılan tereke sahibi 156.000 akçe ile Avak veled-i Sekyas'tır.³³⁵ Toplam tereke miktarı olan

³³⁰ İ.B.K.M., 70, vr. 29c.

³³¹ İ.B.K.M., 70, vr. 138f.

³³² Said Öztürk "Askerî Kassam", 60.

³³³ İ.B.K.M., 70, vr. 10c, 47c, 82b, 120b.

³³⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 26a, 50a, 56b, 63d, 99a, 104c, 129d, 133b, 134a, 136a.

³³⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 107a.

753.532 akçelik kısmın yaklaşık olarak %20,7'lik kısmı kişinin defin masraflarına ayrılmıştır. Bu miktar aynı zamanda defter içerisinde yer alan tüm defin masraflarının da %21,9 oranındaki kısmını oluşturmaktadır. Buna karşılık defin masraflarına en az miktarda harcanan tereke sahibi 590 akçe ile Anakos? veled-i Franko'dur.³³⁶ Söz konusu bu kişinin de toplam tereke miktarı olan 12.000 akçenin %4,9 oranındaki kısmı defin masraflarına ayrılmıştır.

İncelenilen tereke kayıtlarında en fazla karşılaşılan, tereke taksiminde gerekli olması durumunda görev yapan vasilere ödenilen ücretlerdir. Kayıtlarda genel itibarıyla harc-ı hüccet-i vasi, harc-ı hüccet-i nâzır veya harc-ı hüccet-i muhtar olarak geçmektedir. Defter içerisinde 165 kayıta rastlanılan bu ücretlerin toplamı 84.464 akçe etmektedir. Bu miktarın 82.004 akçesi harc-ı hüccet-i vasi, 2.100 akçesi harc-ı hüccet-i nazır, 360 akçesi ise harc-ı hüccet-i muhtar olarak kayda geçmiştir. Vasilere yönelik ödenen en fazla ücret 2.400 akçe ile Anderya veled-i Nedelko terekesinden karşılanırken, bu miktar kişinin servetinin binde 1,3 oranındaki kısmına isabet etmektedir.³³⁷ Buna karşılık bu iş için verilen en az ücret ise 30 akçe ile Ağyazar veled-i Margos'un terekesinden binde 3,7 oranında karşılanmıştır.³³⁸

3.2.2. *Beytü'l-mâldan Tahlîsler*

Tereke taksimi sırasında vefat eden kişinin herhangi bir mirasçısı bulunmadığı durumlar başta olmak üzere, kişinin mirasçıları arasında yalnız eşinin yer aldığı durumlarda terekenin bir kısmı veya tamamı beytü'l-mâla kalırdı. Tereke sahibi kadın olup tek mirasçısının eşi olduğu durumlarda, kadının kocası terekeden ½ hissesini alır geri kalanı beytü'l-mâla kalırdı. Tereke sahibinin erkek olduğu durumlarda ise kadın terekeden ¼ oranında hissesini alıp, geri kalan ¾ hisse yine beytü'l-mâla kalmaktaydı.³³⁹ Konu ile bağlantılı bir başka husus, Osmanlı Kanunnameleri'nde vefat eden kişinin halihazırda mirasçısının bulunmayıp “dahil-i memleket”de olduğu bilindiği durumlarda terekenin bekletilmesidir. Vasi elinde 6 ay bekletilen tereke, varisin gelmemesi durumunda beytü'l-mâla aktarılır. Söz konusu süre zarfından sonra varisin gelmesi halinde ise varis,

³³⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 78a.

³³⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 29c.

³³⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 130a.

³³⁹ Said Öztürk “Askerî Kassam”, 66.

beytü'l-mâldan terekeden payına düşeni alma hakkına sahiptir. Tereke sahibinin mirasçısının “hariç-i memleket”den olduğu ve nerede bulunduğu tespit edilemeyen hallerde ise tereke bir yıl süre ile vasi elinde bekletildikten sonra beytü'l-mâla teslim edilirdi.³⁴⁰

Terekelerde hakları bulunan mirasçı grupların, terekenin beytü'l-mâla aktarılmasından sonra ortaya çıkmaları halinde, mirasçı olduklarını kanıtlamak şartıyla, bir bedel karşılığında tekrardan hak ettikleri paya sahip olmaları mümkündür. Söz konusu bu bedel kayıtlarda “tahlîs-i beytü'l-mâl” şeklinde çıkmaktadır.³⁴¹ Tahlîs kelime manası olarak kurtarma, kurtarılma anlamlarına gelen bir ifadedir.³⁴² Üzerinde çalıştığımız defter nezdinde de tereke üzerinde hak sahibi olup, bir şekilde beytü'l-mâla kalan hakkını tahlîs eden yani kurtarabilmek için bir bedel ödeyen mirasçılara dair birçok kayıt bulunmaktadır.

İncelemekte olduğumuz defter kapsamında yukarıda bahsi geçen “tahlîs-i beytü'l-mâl” adlı ücretin ödendiği 40 kayıt bulunmaktadır. 40 kayıt içerisinde bulunan tahlîs ücretlerinin toplamı 114.528 akçe değerindedir. Söz konusu miktar defter içerisinde beytü'l-mâla kalan toplam servet miktarının %37,1'ine tekabül etmektedir.³⁴³ Ayrıca tespit edilen 40 tereke kaydında mirasçılara kalması gereken toplam miktar da 1.823.972 akçe değerindedir. Bu doğrultuda terekelerden, mirasçıların kendilerine kalacak olan söz konusu miktara sahip olabilmek için toplamda yaklaşık olarak %6,2 oranında tahlîs kesintisi yapılmıştır.

Tereke kayıtlarında yapılan tahlîs ödemelerinin oransal anlamda en fazla %12,7³⁴⁴ oranında, en az ise %0,1³⁴⁵ oranında tahsil edildiği tespit edilmiştir. Terekelerden miktar olarak en fazla yapılan tahlîs kesintisi ise İrnus? veled-i Arkil veled-i İrnus?'un terekesinden olmuştur. Toplam servet miktarı 218.490 akçe olan bu kişinin terekesinden, 22.797 akçelik bir tahlîs kesintisi yapılmıştır. Böylelikle üç kişiden oluşan mirasçı grubu toplamda 114.034 akçelik paylarını alabilmişlerdir.³⁴⁶

³⁴⁰ Said Öztürk “Askerî Kassam”, 56.

³⁴¹ Fatih Bozkurt, “Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim”, 169.

³⁴² Ferit Devellioğlu, “Tahlîs”, 1020.

³⁴³ Defter içerisinde bir şekilde beytü'l-mâla teslim edilen servet miktarlarının toplamı 308.083 akçedir. Bkz: s. 60-61.

³⁴⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 78b.

³⁴⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 23a.

³⁴⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 76b.

Tahlîs-i beytü'l-mâl adlı ücretin kesildiği ve diğerlerinden farklı olarak nitelendirilebilecek bir kayıta dikkat çekmektedir. Yorgi veled-i Artıyon'un normal şartlarda herhangi bir varisi bulunmadığı için terekesi beytü'l-mâla kalmıştır. Fakat daha sonra Kasap Yorgi adlı zimmi vefat eden kişinin kendisine 240 kuruş borçlu olduğunu ispatlaması üzerine baki kalan 24.082 akçe beytü'l-mâl tarafından kendisine teslim edilmiştir. Kasap Yorgi'nin bu talebi ile terekeden 120 akçelik tahlîs kesintisi yapılmıştır. Bu kayıt aynı zamanda terekesi beytü'l-mâla kalan kişilerin terekelerinden alınan resm-i emin-i beytü'l-mâl ve huddâmiye-i beytü'l-mâl gibi ücretler ile tahlîs-i beytü'l-mâl adlı ücretin bir arada alındığı tek kayıttır.³⁴⁷

Defter içerisinde yer alan kayıtlarda beytü'l-mâla kalan terekelerden alınan ve yukarıda adı geçen resm-i emin-i beytü'l-mâl adlı ücret toplamda 90.912³⁴⁸ akçe tutarındayken huddâmiye-i beytü'l-mâl ise yalnızca 960³⁴⁹ akçe tutarındadır.

3.2.3.Borçlar

Tereke sahiplerinin servet miktarlarından karşılanan harcamaların başında kişinin yaşamlarını devam ettirdiği süreç içerisindeki borçlanmalar gelmektedir. Üzerinde durduğumuz defter içerisinde tereke sahiplerinin borçlanmaları kayıtlarda “deyn-i müsbet” veya “duyun-ı müteferrika” şeklinde bulunmaktadır. Müsbet halinde kayda geçen borçlanmalarda tereke sahibinin sağlığında borçlusunun mahkeme huzurunda teyit edildiği anlaşılırken, müteferrika olarak kayıtlı bulunanlar ise daha çok kaynağı belirtilmeyen çeşitli borçlar için kullanılmış bir tabirdir. Bu iki borç türünün haricinde ise bazı tereke sahiplerinin kayıtlarında “mehr-i müeccel” adında kocanın eşine olan mehir borçları tespit edilmiştir.

Tereke sahibinin borçlu bulunduğu kişi ve borç miktarı belirlendikten sonra tereke kişinin borcunu ödemeye yetiyorsa her alacaklıya hakları ödenir. Terekenin borcu karşılayamadığı durumlarda alacaklı olanda tek bir kişi ise terekenin tamamı borçluya verilmektedir. Alacaklı kesiminin birden fazla kişiden oluştuğu durumlarda da her birisine “guremâ tariki” denilen hak dağıtımı yapılır. Kişinin toplam servet miktarının

³⁴⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 36a.

³⁴⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 36a, 36c, 48b, 52b, 75b, 99a, 101d, 112a, 122c, 124b, 127b, 130d, 137b.

³⁴⁹ İ.B.K.M., 70, vr. 48b, 52b.

borcunu karşılayamadığı durumlarda, eğer varsa varisleri, terekede hak iddiasında bulunamazlar.³⁵⁰

Defterde yukarıda sözü geçen borçlanmalara dair 51 kayıt bulunmaktadır. 51 kayıt içerisinde herhangi bir türden borçlusu bulunanların 13'ü kadın iken 38'i erkektir. Erkek tereke sahipleri içerisinde ise 3 kişinin Müslüman olduğu belirlenmiştir. Defterde yer alan müsbet ve müteferrika borçların toplamı 2.707.992 akçe ederken bu miktarın 2.698.018 akçesi müsbet, 9.974 akçesi ise müteferrik olarak kayda geçmiştir. Bunların haricinde bulunan mehir borçlarının toplamı ise 24.000 akçe tutarındadır.³⁵¹ Tüm borçlanmalar göz önünde bulundurulduğunda tereke sahiplerinin toplam servet miktarı olan 20.048.392 akçenin 2.731.992 akçesi borçlara karşılık verilmiştir. Bu da defter nezdindeki borçlanma oranının toplam servete yaklaşık olarak %13,6 oranında olduğunun göstergesidir.

Borçlanmaların büyük çoğunluğunu şahıslara yönelik olan müsbet borçlar oluşturmaktadır. Söz konusu bu tür borçlanmalara yönelik en fazla ödeme yapılan tereke Malkon veled-i Nikos'a aittir. Toplam servet miktarı 1.727.536 akçe olan bu kişinin müsbet bir halde bulunan borçlarının toplamı ise 1.594.240 akçe tutarındadır.³⁵² Yani söz konusu kişinin servet miktarının %92,2 oranındaki kesimi borçlu bulunduğu 3 kişiye verilmiştir. Buna karşılık en düşük miktarda müsbet borcu bulunan tereke sahibi 180 akçe ile el-hâc Ali ibn-i Mesud'dur. Bu kişinin toplamda 153.960 akçelik servetinin olduğu düşünüldüğünde var olan borç miktarının oldukça az olduğu dikkat çekmektedir.³⁵³

Tereke sahiplerinin borçlanmalarının toplam servet miktarlarının önüne geçtiği durumlarda olmuştur.³⁵⁴ Arakil veled-i Manok veled-i Karabet'in toplam servet miktarı olan 48.700 akçelik terekesine karşılık 90.980 akçe değerinde toplamda 6 kişiye müsbet borcu bulunmaktadır. Bu kayıta dikkat çeken bir husus ise tereke sahibinin borçluları arasında bulunanların 1'i Müslüman iken diğerleri gayrimüslimdir. Arakil veled-i Manok veled-i Karabet'in, Müslüman olan Ahmed bin Mehmed adlı kişiye 32.840 akçelik borcu toplam servet miktarından tamamı ödenmek üzere verilmiştir. Söz konusu

³⁵⁰ Said Öztürk "Askerî Kassam", 60-61.

³⁵¹ İ.B.K.M., 70, vr. 6c, 76b.

³⁵² İ.B.K.M., 70, vr. 61c.

³⁵³ İ.B.K.M., 70, vr. 10c.

³⁵⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 19c, 79d, 125a, 127a.

tereke sahibinin toplam servet miktarından birtakım vergiler ve diğer ücretler de düşüldükten sonra kalan 12.099 akçelik tutar ise geriye kalan gayrimüslim borçlulara paylaştırılmıştır. Gayrimüslim borçluların toplam alacak miktarı 58.140 akçe iken, tereke sahibinin toplam servet miktarından baki kalan 12.099 akçe, borçluların her birinin borcunun %20'si ödenecek şekliyle verilmiştir.³⁵⁵

3.2.4. Vasiyetler

Vasiyetlerin ve dolayısıyla vasiyetnâmelerin kapsamı oldukça geniş olmakla birlikte içerik açısından da farklı türleri bulunmaktadır. Bu türden kayıtlar siyasi, tasavvufi ve tıbbi nitelikli olabilmektedir.³⁵⁶ Fakat, bölüm içerisinde, tereke sahiplerinin kişisel ve ekonomik değer taşıyan vasiyetleri üzerinde durulacaktır. Vefat eden kimselerin servet miktarlarından tasarruf edilen ve en ön plana çıkan harcamalar açısından vasiyetler dikkat çekmektedir. Dolayısıyla vasiyetlerin ve ölüm sonrası yapılan harcamalarda ortaya çıkan harcamaların önemli bir ekonomi ortaya çıkardığını söylemek mümkündür.³⁵⁷

Tereke sahibi, vefatından sonra kendisine ait malının belirli şahıslara kalmasını veya bir hayır uğruna kullanılmasını isteyebilmektedir. İslam hukuku gereğince, kişinin vasiyetinin geçerli olması için belirlenmiş olan bazı şartlar vardır. Bunlar şu şekildedir;

- a) Vasiyet sahibinin vefatından sonra mülk olarak verebilecekleri bulunmalıdır.
- b) Vasiyet sahibinin, vasiyet etmeye ehil olması gereklidir. Çocuk, köle gibi kişilerin yapmış oldukları vasiyetler kabul görmemektedir. Bununla birlikte vasiyet yapılan kişinin de vasiyeti kabul ettiğini belirtmesi gerekir.³⁵⁸
- c) Vasiyet sahibinin borcunun terekesinden fazla olmaması gereklidir. Ayrıca, kişinin sağlığında bulunan ve ödemesi gereken borçlarını ölümünden sonra ödenmesini vasiyet etmesi dini olarak vacip görülmüştür.³⁵⁹

³⁵⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 125a.

³⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nilüfer Ateş, “Kültür Tarihi Bakımından Osmanlı Vasiyetnâmeleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008), 12-13.

³⁵⁷ Örnek harcamalar için bkz. Nilüfer Ateş, “Osmanlı Vasiyetnâmeleri” 116-120.

³⁵⁸ Hasan Köksal, “Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. IV, (İzmir 2000), 289-299.

³⁵⁹ Hasan Köksal, “Türk Kültüründe Vasiyet” 297.

- d) Tereke sahibinin yapmış olduğu vasiyet malının 1/3'ünden fazla ise vasiyetlerin yerine getirilmesi varis grubunun bunu kabul etmesine bağlıdır. Varisler bu durumu kabul ederlerse vasiyet aynen uygulanır, fakat aksi taktirde yalnızca terekenin 1/3'ü oranında vasiyet uygulanır.³⁶⁰
- e) Tereke sahibinin vasiyet ettiği kişi, onun varisleri arasında yer almaması gerekir. Yani bir kişi hem varis hem de vasiyet olunan kişi durumunda bulunamaz. Fakat mirastan kendisini mahrum edebilecek başka bir mirasçı bulunması durumunda vasiyet etme durumu gerçekleşir.³⁶¹
- f) Vasiyet olunan kişi tereke sahibinin katili olmaması gerekir.
- g) Vasiyet olunan şahısın vasiyetin icra olunacağı zaman zarfında hayatta ve hazır bulunması gereklidir.³⁶²

Defterde bulunan kayıtların 19 tanesinde tereke sahiplerinin vasiyetlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bu kayıtların 12 tanesinin karşılığı olan miktar kişinin toplam servet miktarından doğrudan karşılanmıştır.³⁶³ Vasiyetini bu şekilde belirten tereke sahiplerinin 11 tanesi kadın iken 1 tanesi erkektir. Vasiyet bırakan tereke sahipleri içerisinde geriye kalan 7 kayıt ise kişinin toplam servet miktarından vergi, borç ve diğer masraflar düşüldükten sonra kalan miktarın 1/3 oranına tekabül eden vasiyet türündendir.³⁶⁴ Bu şekilde olan vasiyetler kayıtlarda “minhâ sülüs” olarak isimlendirilmiştir. Bu şekilde vasiyet bırakanların da 6'sı erkek 1'i kadındır. Anlaşılabacağı üzere belirli bir şekilde vasiyet bırakanların büyük çoğunluğunu kadınlar oluştururken, sülüs vasiyet bırakanların da büyük çoğunluğunu erkek tereke sahipleri oluşturmaktadır.

Tereke sahiplerinden vasiyetleri bulunan 12 kişinin toplam olarak vasiyet ettikleri miktar 99.292 akçedir. Söz konusu bu vasiyet türleri içerisinde en fazla miktarda vasiyet bırakan kişi 18.000 akçe ile Selatar? bint-i Ebustol'dür. Vasiyet edilen miktar toplam servet miktarı olan 114.690 akçenin %6,3'üne denk gelmektedir. Ayrıca bu kişinin

³⁶⁰ Hz. Peygamber veda haccı sırasında öleceğini düşünerek tüm malını hayır işlerine hizmet için vakfetmek isteyen Sa'd bin Ebu Vakkas'a izin vermemiştir. Buna karşılık malının yalnızca 1/3'ünü vasiyet etmesine müsaade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Köksal, “Türk Kültüründe Vasiyet” 296.

³⁶¹ Buradaki husus, oğlu sağ olan babanın yetim torununa vasiyette bulunabilmesi olarak açıklanmıştır. Bkz. Hasan Köksal, “Türk Kültüründe Vasiyet” 297.

³⁶² Said Öztürk “Askerî Kassam”, 61.

³⁶³ İ.B.K.M., 70, vr. 2b, 17c, 49d, 52b, 56a, 57a, 75b, 91b, 99a, 104c, 132b, 142a.

³⁶⁴ İ.B.K.M., 70, vr. 6a, 30b, 48b, 81c, 89b, 93a, 146a.

varisleri arasında eşi ve erkek çocuğunun dışında anne ve babasının da olduğunu belirtmek gerekir.³⁶⁵ Buna karşılık vasiyeti muayyen yani belirli olanlardan en düşük miktarda vasiyet bırakan kişi ise 1.420 akçe ile Ziyet bint-i Lagori veled-i Kostandi'dir. Bu kişinin vasiyet ettiği miktar ise toplam servet miktarı olan 10.740 akçenin %13,2'sine tekabül etmektedir. Varisleri arasında yalnızca eşi bulunurken terekesinden baki kalan miktarın bir kısmı da beytü'l-mâla kalmıştır.³⁶⁶

Sülüs vasiyet bırakan tereke sahiplerinin vasiyet olarak bıraktıkları toplam miktar 350.847 akçedir. Vasiyetin miktarı, kişinin sahip olduğu servet miktarı ile doğru orantılıdır. Defter nezdinde en fazla sülüs vasiyet bırakan kişi Toros veled-i Ananya'dır. Toplamda 471.600 akçelik servetinin 93.880 akçesi vergi, borç ve çeşitli masraflar için kullanılırken baki kalan 377.720 akçenin sülüsü yani 1/3 oranındaki miktarı olan 125.906 akçe ile vasiyeti yerine getirilmiştir. Geriye kalan 251.814 akçenin ise 62.953 akçesi eşine, 188.861 akçesi ise beytü'l-mâla kalmıştır.³⁶⁷ Görüldüğü üzere burada tereke sahibinin vasiyeti, tek varisin eş olma durumu ve beytü'l-mâlın da devreye girmesinden dolayı vefat eden kişinin eşi tereke sahibinin toplam servet miktarının yalnızca %13,3 oranındaki bölümüne sahip olabilmıştır.

Sülüs vasiyeti en düşük miktarda bırakan tereke sahibi ise Maryam bint-i Sahak'tır. Toplam servet miktarı 24.665 akçe olan bu kişinin terekesinden vergi, borç ve çeşitli masraflar çıktıktan sonra 16.415 akçe kalmıştır. Bu meblağın da 1/3 oranında tekabül eden 5.471 akçelik kısmı vasiyet edilmiştir. Toplamda 7 tane mirasçısı bulunan bu kişinin mirasçılara kalan miktar ise 10.944 akçedir.³⁶⁸

³⁶⁵ İ.B.K.M., 70, vr. 2b.

³⁶⁶ İ.B.K.M., 70, vr. 75b.

³⁶⁷ İ.B.K.M., 70, vr. 48b.

³⁶⁸ İ.B.K.M., 70, vr. 6a.

SONUÇ

18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin tüm kurum ve yapılarında olduğu gibi iktisadi vaziyetinde de değişim, dönüşüm ve gelişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Devletin oluşumundan yıkılışına kadar geçen süreç içerisinde bir dönüm noktası teşkil edilebilecek bu sürecin kendi içerisindeki kırılma noktası ise yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Ruslarla savaş dönemidir. Öyle ki devlet maliyesi ve ekonomisi savaş öncesi dönemde nispeten istikrarlı ve gelişim gösteren yapısını korurken, savaş ortamının getirdiği olumsuzluklar mali ve ekonomik yapı üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu durum araştırmamız kapsamında 1755-1758 tarihleri arasında tereke kayıtlarının bulunduğu “70 Numaralı İstanbul Beledi Kassam Defteri'nin” incelenmesi ve değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bunun nedeni söz konusu defter içerisinde kaydı bulunan tereke sahiplerinin servetlerini ekonomik istikrarın var olduğu bir dönemde oluşturmalarından kaynaklanmaktadır. Fakat vefat eden kimselerden mirasçılara kalan servet, savaş döneminin de etkisinden dolayı, yüzyılın sonlarına doğru değer kaybetmiştir.

Defterde yer alan ve tereke kayıtları ile bağlantılı 461 kayıt içerisindeki 244 tereke kaydı incelenmiştir. Söz konusu kayıtların büyük çoğunluğunun gayrimüslimlere ait olması nedeniyle çalışma gayrimüslimler üzerine indirgenmiştir. Böylelikle gayrimüslim tebaanın aile yapıları, meslek bilgileri, yerleşik bulunduğu mahalleler gibi konular üzerinden sosyal yaşantıları hakkında fikir edinmek mümkün olmuştur. Fakat bu gibi konuların haricinde ise esas olarak gayrimüslimlerin servetlerinden yola çıkarak refah seviyelerini anlamlandırmaya yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

1755-1758 yılları arasında İstanbul'da bulunan gayrimüslimlerin refah seviyelerine odaklanan çalışmamızda en önemli husus servet miktarlarını anlamlandırmaktır. Kişi servetleri, barınma ve kendisine gelir kapısı sağlayacak bir meslek edinme gibi kriterler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu kriterler doğrultusunda servet değerinin orta halli olarak nitelendirilebilecek bir kişinin 25 bin akçe ile 250 bin akçe arasında varlığa sahip olması gerektiği düşünülmüştür. Toplamda 244 tereke sahibi içerisinde 123 kişi orta halli olarak belirlenirken, 108 kişi fakir ve sadece 13 kişi zengin olarak nitelendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde terekeleri kayıt altına alınan gayrimüslimlerin genel mahiyette orta halli sınıfa mensup oldukları ve çok az bir

kesimin zengin olarak nitelendirilebileceği sonucuna varılmıştır. Bunun aksine 1785-1786 yıllarında İstanbul'da kayıt altına alınan terekelerin de incelendiği bir çalışmada orta halli bir bireyin servetinin 420-1.000 kuruş arasında olması gerektiği belirtilmiştir.³⁶⁹ Yapılan değerlendirme ile birlikte kişinin fakir sınıfa mensubiyetindeki değer artışının savaş sonrası dönemdeki enflasyon oranıyla orantılı olduğu düşünülmektedir.³⁷⁰

Tereke sahiplerinin kişisel servet değerleri göz önünde bulundurulduğunda, bölgesel ve dönemsel olarak bir karşılaştırma yapılması açısından Hülya Canbakal'ın çalışması önemlidir. Canbakal'ın çalışmasında Bursa, Diyarbakır, Antep, Kayseri, Manisa, Trabzon, Manastır gibi şehirlerde tutulan tereke kayıtları incelenmiştir. Fakat bu kayıtlardaki tereke sahipleri heterojen bir yapıdadır. Yani, bu kişiler ulemeden, askeri sınıftan, sivil halktan, oluşmaktadır. Bizim çalışmamızda ise yalnızca sivil halk diye nitelendirebileceğimiz gayrimüslim halka ait terekeler incelenmiştir. Örneğin; 1740-1760 arası dönemde Diyarbakır'da sadece tek bir voyvoda terekesinin değeri 47.084.436 akçe iken, bir paşazadenin terekesi 26.818.680 akçedir.³⁷¹ Edinilen veriler genel anlamda terekelerdeki servet ortalamasına da yansiyarak değerlendirmeyi olumsuz etkileyebilmektedir. Öyle ki bizim çalışmamızda 244 tereke sahibinin toplam serveti 20.048.392 akçedir. Defter nezdinde kişi başı ortalama servet miktarı 82.165 akçe olarak tespit edilirken Canbakal'ın çalışmasında, 1740-1760 döneminde, Osmanlı Devleti'nde ki ortalama servet miktarı 243.905 akçe olarak belirlenmiştir.³⁷² Bu durum yukarıda da belirtildiği üzere çok yüksek miktarda servet sahibi olanların ortalama servet değerini de yükseltmesinden kaynaklanmaktadır.

Servet miktarları üzerinden bir karşılaştırma yapılması için 1748-1750 tarihlerini kapsayan ve İstanbul'da bulunan yeniçeri terekelerini inceleyen bir diğer çalışma da örnek gösterilebilir.³⁷³ Söz konusu araştırma kapsamında elde edilen veriler, terekeleri incelenen 169 yeniçerinin toplam serveti 5.775.882 akçe iken, bunların 140'ının serveti

³⁶⁹ Fatih Bozkurt, "Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim", 102. 1 kuruş 120 akçe olarak hesap edildiğinde orta halli bir kişinin 50.400 akçe ile 120.000 akçe arasında varlığa sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır.

³⁷⁰ Bkz. Tablo VI.

³⁷¹ Hülya Canbakal, *Servet Dağılımı*, 26.

³⁷² Hülya Canbakal, *Servet Dağılımı*, 24.

³⁷³ Taner Öztürk, "Yeniçerilerin Miras Kayıtları".

50 bin akçeden aşağıda olduğunu göstermektedir.³⁷⁴ Yaklaşık olarak aynı dönemde İstanbul'da bulunan yeniçerilerin, servet açısından, bizim çalışmamızda bulunan gayrimüslimlere göre bir hayli düşük gelirli olduğu sonucuna varılabilir. Yeniçeri taifesinin farklı meslek gruplarını icra etmeye yönelmesi anlayışı da bu verileri doğrulamaktadır.

Tezimizde 1755-1758 yılları arasında terekeleri kayıt altına alınanların 171'i erkek, 73'ü kadın olarak tespit edilmiştir. Bu durum, cinsiyetlerine göre tereke sahiplerinin toplamının yaklaşık %30'unun kadın, %70'inin ise erkek olduğu anlamına gelmektedir. Yani terekesi kayda geçenlerin büyük çoğunluğunun erkek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, 1740-1760 arası dönemde, farklı şehirlerdeki tereke kayıtları üzerinden yapılan bir çalışmada da ortaya çıkan veriler birbiriyle orantılı olarak değerlendirilebilmektedir.³⁷⁵

Kadın terekeleri servet değeri açısından 4.015.382 akçe kadarken, erkek terekeleri toplamı 16.033.010 akçedir. Bununla birlikte ortalama kadın servetleri 55.005 akçe iken, erkeklerin ortalama serveti 93.760 akçe olarak tespit edilmiştir. 1740-1760 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde ortalama kadın serveti 84.209 akçe, erkek serveti ise 317.376 akçe olarak belirlenmiştir.³⁷⁶ Dikkat çeken husus, her iki çalışmada da kadın ve erkek tereke sahiplerinin sayısı oran olarak birbirlerine yakındır. Fakat 1740-1760 döneminde Osmanlı Devleti'nde kadın servetleri, erkek servetlerinin %27'sini oluştururken bizim çalışmamızda bu oran %58,6 kadardır. Bu bakımdan araştırmamız kapsamında kadınların ekonomik olarak nispeten daha etkin olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Defter nezdinde kayıtları bulunan tereke sahiplerinin medeni hallerine bakıldığında ise evli olanların büyük bir çoğunluğu oluşturduğu tespit edilmiştir. Toplamda bulunan 244 tereke sahibinden 237'sinin medeni hali tespit edilebilirken bunların 199'u evlidir. Erkeklerde evlilik oranı %84,2 kadarken, kadınlarda bu oran %83,3 kadardır. Oluşan

³⁷⁴ Taner Öztürk, "Yeniçerilerin Miras Kayıtları", 80. 140 yeniçeriden 96'sının serveti ise 10 bin akçe altındadır.

³⁷⁵ Hülya Canbakal, *Servet Dağılımı*, 14. Söz konusu çalışmada Bursa, Diyarbakır, Antep, Kayseri, Manisa, Trabzon ve Manastır şehirlerindeki tereke kayıtları incelenmiştir. Kadın terekelerinin (702) en yoğun olduğu dönem 1740-1760 dönemidir. Ayrıca genel anlamda 1500-1840 arası dönemde de kadın terekeleri %30,64 oranında iken erkek terekeleri %69,13 oranındadır. Bu doğrultuda terekelerin cinsiyetlere göre dağılımı konusunda belirli bir orantı olduğunu söylemek mümkündür.

³⁷⁶ Hülya Canbakal, *Servet Dağılımı*, 32.

durumun aksine 165 erkek içerisinde 12 tanesinin bekar, 14 tanesinin ise dul olduğu tespit edilmiştir. 72 kadın içerisinde ise 2 tanesi bekar, 10 tanesi duldur. Genel hatları itibarıyla defterde kaydı bulunan tereke sahiplerinin bekarlığa yönelimlerinin az olduğu ve büyük çoğunluğunun ailelerini kurmuş oldukları tespit edilmiştir. Eşlerin birbirlerine bıraktıkları servet miktarında ise dikkat çekici bir nokta vardır. Evli durumda bulunan tereke sahibi 60 kadının kocalarına kalan toplam servet 681.038 akçe iken bu miktar kişi başı 11.350 akçedir. Evli olan erkeklerin eşlerine bıraktıkları toplam servet 1.385.277 akçe iken kişi başına denk gelen miktar 9.966 akçedir. Kişi başı servet miktarları dikkate alındığında kadınların eşlerine daha yüksek oranda servet bıraktıkları ortaya çıkmaktadır.

Ailelerini kurmuş olan 223 tereke sahibinin toplamda 519 çocuğu bulunmaktadır. Ortalama olarak aile başına düşen çocuk sayısının 2,32 değerinde olduğunu göstermektedir. Gayrimüslimlerin çok fazla çocuk yapma eğiliminde olmadıkları sonucuna varılabilir. Mirasçı gruplar arasında en fazla sayıyı oluşturan çocuklara kalan toplam servet 9.203.129 akçedir. Toplamda 275 kız çocuğa 3.960.712 akçe, 244 erkek çocuğa 5.139.619 akçe, anne karnında haml olarak nitelenen 4'üne ise 102.726 akçe servet kalmıştır. Erkek çocukların azınlıkta olup, kız çocuklardan daha fazla mirasta pay sahibi olmasının nedeni tereke taksiminin İslam miras hukuku gereğince yapılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca doğmamış çocukların erkek olma ihtimalinin göz önünde bulundurularak taksim yapılması da yine aynı gerekçeden dolayıdır.

İstanbul'da terekesi kayda geçen gayrimüslimlerin servetlerini oluşturma şeklinde, kişilerin icra ettikleri meslekleri ön plana çıkmaktadır. Defterde tespit edilen 52 farklı meslek grubu bulunmakla birlikte, bu meslekleri icra edenlerin sayısı ise 117'dir. Gayrimüslimler, çeşitli meslek grubunu icra etmekle birlikte bu mesleklerin birçoğunun ortak özelliği ticari niteliğe sahip olmalarıdır. Gayrimüslimler tarafından en fazla tercih edilen meslek grupları ise bakkal, kuyumcu ve kürkçüdür. Herhangi bir mesleği icra eden tereke sahiplerinin ortalama servet miktarı 104.006 akçe olarak belirlenmiştir. Belirlenen 52 meslek grubu içerisinde 31'inin serveti 25.000 akçe ile 250.000 akçe arasındadır. Mesleği olan kişilerin büyük çoğunluğunun orta halli bir yaşam sürdürdüğü sonucuna varılabilmektedir.

İstanbul'da genel mahiyette gayrimüslim nüfusun hangi mahallelerde yoğun olduğu hususunda çıkarım yapılabilir. Defterde kayıtlı bulunan 177 tereke sahibinin 43 farklı mahallede yerleşik bulundukları tespit edilmiştir. 177 tereke sahibinin 116'sı ise 12 farklı mahallede bulunmaktadır. Söz konusu mahalleler sırasıyla; Mirahor, Koca Mustafa Paşa, Sancakdar Hayreddin, Ali Paşa'yı Atık, Çadırcı Ahmed, Bayezid Ağa, Gedik Paşa, Muhsine Hatun, Mustafa Paşa'yı Atık, Cerrah İshak, Dölbendci Hüsameddin ve Hâce Hatun Mahalleleridir. Yerleşik bulundukları mahalle tespiti yapılan kişilerin yaklaşık %65,5 oranındaki kısmı bu mahallelerde bulunmaktadır. Söz konusu mahallelerde genel mahiyette gayrimüslim nüfusunun yoğunlukta olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kişilerin servetlerine göre yerleşik bulundukları mahalleler de sınıflandırılmıştır. Toplamda 43 mahallenin 28'inde orta halli olarak nitelendirilebilecek kesim bulunurken, 11 mahalle fakir, 4 mahalle ise zengin olarak nitelenen kesimlerin bulunduğu tespit edilmiştir.

Araştırmamız kapsamında bir diğer husus ise terekeden tasarrufu sağlanan gider kalemleridir. Söz konusu giderler vergi, borç, vasiyet ve tereke taksimi işinde yapılan hizmetlere karşılık alınan ücretlerdir. Gider kalemlerinin başında borçlar gelmektedir. Defter içerisinde 51 kişinin çeşitli borçları bulunmaktadır. Tereke sahiplerinin borçluluk oranını yaklaşık olarak %20,9'dur. Genel itibarıyla bu veriye dayanarak kişilerin yaşamları sırasında çok fazla borçlanmadıkları sonucuna varılabilir. Tereke sahibi kişilerin toplam borç miktarı ise 2.731.992 akçe kadardır. Kişilerin toplam borç miktarı bu bağlamda toplam servet miktarının %13,6'sı kadardır.

Terekelerden en fazla miktarda pay ayrılan ikinci gider kalemi ise defin masraflarını karşılamak için alınan defn-i laşe adındaki ücrettir. 244 tereke kaydının 150'sinde rastlanılan bu ücretin toplam miktarı 711.003 akçe kadardır. Tereke sahiplerinin çoğunluğundan alınmış olan bu ücretin, %4,9 ile %20,7 arasında farklı oranlarda alındığı tespit edilmiştir. Buna karşın terekelerden karşılanan başlıca vergi türü olan resm-i kısmet, toplamda 420.854 akçe kadardır. Ayrıca resm-i kısmetin kişi servetlerine oranı da binde 1,9 ile binde 33,9 arasında değişmektedir.

Sonuç olarak 1755-1758 tarihleri arasında İstanbul'da tereke kayıtları incelenen gayrimüslim tebaanın büyük çoğunluğunun ortalama bir yaşam sürdürmüş oldukları söylenebilmektedir. 18. yüzyılın ilk yarısında ekonomik faaliyetlerde kendini gösteren

istikrarlı yapı bu durumun en önemli nedenlerindendir. Çünkü, tereke sahipleri yaşamları boyunca mal varlıklarını nispeten istikrarlı bir ekonomik yapıda kazanmışlardır. Aynı zamanda yüzyılın ilk yarısında enflasyon oranlarının nispeten dengeli oluşunu göz önünde bulundurursak harcamalarını da bu ortamda yapmışlardır. Fakat, söz konusu yüzyılın ikinci yarısında, savaş sonrası dönemde oluşan ekonomik istikrarsızlık ve yüksek enflasyon oranlarının ekonomik anlamda yaşamı zorlaştırdığı açıktır. Dolayısıyla serveti oluşturan tereke sahiplerinin, servetin aktarıldığı mirasçılardan daha iyi ekonomik koşullarda yaşadıkları sonucuna varılabilmektedir.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Erhan, METE, Zekai. “1766 İstanbul Depremi ve Toplum Yaşantısına Tesirleri”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*. İstanbul: “Globus” Dünya Kitabevi, 2001.
- AHISHALI, Recep. “Muhzır”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Ahmed Vâsıf Efendi, Mehâsinü’l-âsâr ve Hakâ’iku’l-Ahbâr (1166/1188-1752/1774). haz. Nevzat Sağlam, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- AKDAĞ, Hasan. “Kassam Defteri (Havass-ı Refi’a Mahkemesi 272 Numaralı 1204-1206/1789-1791 Tarihli), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.
- AKTEPE, Münir. “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.9, sy.13, 1958.
- AMBRASEYS, N. N., FINKEL C. F.. *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, Bir Tarihsel İnceleme, 1500-1800*, çev. M. Umur Koçak. Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2006.
- ARTAN, Tülay. “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası” *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- ATEŞ, Nilüfer. “Kültür Tarihi Bakımından Osmanlı Vasiyetnâmeleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- AYDIN, Yakup. “İstanbul Mülga Beledi Kassamlığı Sicilleri 1 Numaralı Defterin (1066-1072) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.
- AYNURAL, Salih. *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- BARCAN, Ömer Lütfi. “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri”, *Belgeler*, C. III, sy. 5-6, 1966.
- BAŞARAN, Betül. *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century*. Boston: Brill, 2014.
- BEHAR, Cem. *Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1996.
- BELİN, M.. *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Tarihi (Kaynak Yazarlara Göre Türkiye’nin Ekonomik Tarihi Üzerine Denemeler)*, çev. Oğuz Ceylan. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.
- BOZKURT, Fatih. “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 11, sy. 22, 193-229, 2013.
- BOZKURT, Fatih. “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları” *Tarih Dergisi*, sy.54, 91-120, İstanbul: 2012.
- BOZKURT, Fatih. “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011.
- Buhârî, “*Ehadisü’l-Enbiya*” 54,1/902. <https://www.hadisveritabani.info> Erişim Tarihi: 11.04.2022.
- CANBAKAL, Saffet Hülya. “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Servet Dağılımı, 1500-1840*” TÜBİTAK Proje No: 108K034, İstanbul, 2012.

- <https://search.trdizin.gov.tr/tr/proje/ara?q=108K034&order=yearDESC&page=1&limit=20> Erişim Tarihi: 10.11.2022.
- CANBAKAL, Hülya. “Erken Modern Dünya ve Osmanlı Topraklarında Servet ve Gelir Dağılımı” *İktisat Tarihinin Dönüşü: Yeni Yaklaşımlar ve Tartışmalar*, ed. Ulaş Karakoç, Alp Yücel Kaya, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- CANBAKAL, Hülya. FİLİZTEKİN, Alpay. “Wealth and Demography in Ottoman Probate Inventories: a Database in Very Long-Term Perspective” *Historical Methods*, Vol.54, No.2, 2021.
- CEZAR, Mustafa. “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri I*. İstanbul, 1963.
- CEZAR, Yavuz. “Bir Âyanın Muhallefatı”, *Belleten*, C. 41, sy. 161, 41-78, 1977.
- CEZAR, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (18.yy’dan Tanzimat’a Mali Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- ÇADIRCI, Musa. “Hüseyin Avni Paşa’nın Terekesi”, *Belgeler*, C. XI, sy. 15, 145-164, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- ÇAĞMAN, Engin. “18. Yüzyılda İstanbul’da Esnafılık -Gıda Sektörü-”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- ÇAKIR, İbrahim Etem. “Osmanlı toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği” *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, sy.31, 41-60, Ankara, 2012.
- ÇAKMAK, Ömer. “İstanbul Mahkemesi’ne Ait 201 Numaralı Narh Defteri”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2012.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972.
- DEMİREL, Ömer. “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı” *Belleten*, Sy. 211, C. 54, 945-961, 1990.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2006.
- DOĞAN, İsmail. “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş Dönemi, Klâsik Dönem ve Yenileşme Dönemi”, *Osmanlı V Toplum*, ed. Güler Eren, 371-396, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- DÜZBAKAR, Ömer. “XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa’da Ekonomik ve Sosyal Hayat: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer’iyye Sicilleri’ne Yansıyan Şehir Merkezindeki Gayrimenkul Alım-Satımı, Terekeler ve Aile İle İlgili Belgelere Göre” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.
- DÜZBAKAR, Ömer. “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği” *OTAM*, C.23, 85-100, 2008.
- ERGENÇ, Özer. “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine”, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarih Yazıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- FEKETE, Lajos. “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, çev. M. Tayyip Gökbilgin, *Belleten*, C.43, sy.170, 457-480, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979.
- FEKETE, Lajos. “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, C.29, sy.116, 615-638, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1965.

- GEÇGİL, Ülkü. “Uskudar at the Beginning of the 18th Century (A Case Study on the Text and Analysis of the Court Register of Uskudar Nr. 402)”, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul, 2009.
- GENÇ, Mehmet. “Osmanlılar (İktisadi ve Ticari Yapı)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- GENÇ, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.
- GÜNDÜZ, Muazzez. “Tereke Kayıtlarına Göre Bursa Şehri’nde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1703-1710)” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2019.
- GÜR, A. Refik. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi*. haz. M. Nihat Aryol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- GÜRBÜZ, Adnan. TUŞ, Muhiddin. DEMİREL, Ömer. “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı” *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I* 97-161, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, No:71, 1992.
- İNALCIK, Halil. “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.15, sy.1-4, 51-75, İstanbul, 1953.
- İNALCIK, Halil. “İstanbul (Türk Devri)” *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.23. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- İNCİCIYAN, P.G., *XVIII. Asırda İstanbul*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956.
- İstanbul Kadı Sicilleri Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.1178-1184 / M. 1764-1771), ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2019.
- İstanbul Müftülüğü Şer’i Siciller Arşivi Mülga Beledi Kassamlığı Mahkemesi, 70 Numaralı İstanbul Kassam Defteri.
- İzzi Süleyman Efendi, *İzzi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- KAHRAMAN, Veli. “İstanbul’da Sosyal ve Ekonomik Hayat: Kısmet-İ Askeriye Mahkemesi 1388 Numaralı Şer’iye Sicili Örneği (1835)” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- KOCAKAPLAN, Saim Çağrı. *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- KÖKSAL, Hasan “Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sy. IV, 289-299, İzmir: 2000.
- KUMDAKCI, Hale. “402 Nolu Üsküdar Şer’iye Sicil Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H.1153-54)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- KURT, Abdurrahman. “Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy. 8, C.8, 183-214, 1999.
- KURT, Abdurrahman. “Osmanlı Toplumunda Poligami”, *Osmanlı V Toplum*, ed. Güler Eren, 397-406, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi I*, haz. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- ORTAYLI, İlber. “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi I*, 33-40, 1980.
- ORTAYLI, İlber. “Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

ORTAYLI, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Kitap, 2020.

ÖKTEM, Nisa. "XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap Kültürü" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2017.

ÖZDEĞER, Hüseyin. *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1988.

ÖZKAYA, Hatice Gökçen. "18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2011.

ÖZKAYA, Yücel. *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

ÖZLÜ, Zeynel. "Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep" Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

ÖZTÜRK, Said. "Kassâm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

ÖZTÜRK, Said. "XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili", Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.

ÖZTÜRK, Sait. "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", *Osmanlı V Toplum*, ed. Güler Eren, 407-411, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

ÖZTÜRK, Taner. "İstanbul'da İkamet Eden Yeniçerilerin Miras Kayıtları Üzerinden Sosyal Yaşantılarına Mikro Bakış (1748-1750)" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2021.

ÖZVAR, Erol. "Osmanlılar (Mali Yapı)" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

PAMUK, Şevket. "Kuruş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.26. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

PAMUK, Şevket. *İstanbul'da ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000.

PAMUK, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

PAMUK, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

PANZAC, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid II (1115/1134-1703/1722)*, haz. Abdülkadir Özcan vd., İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2001.

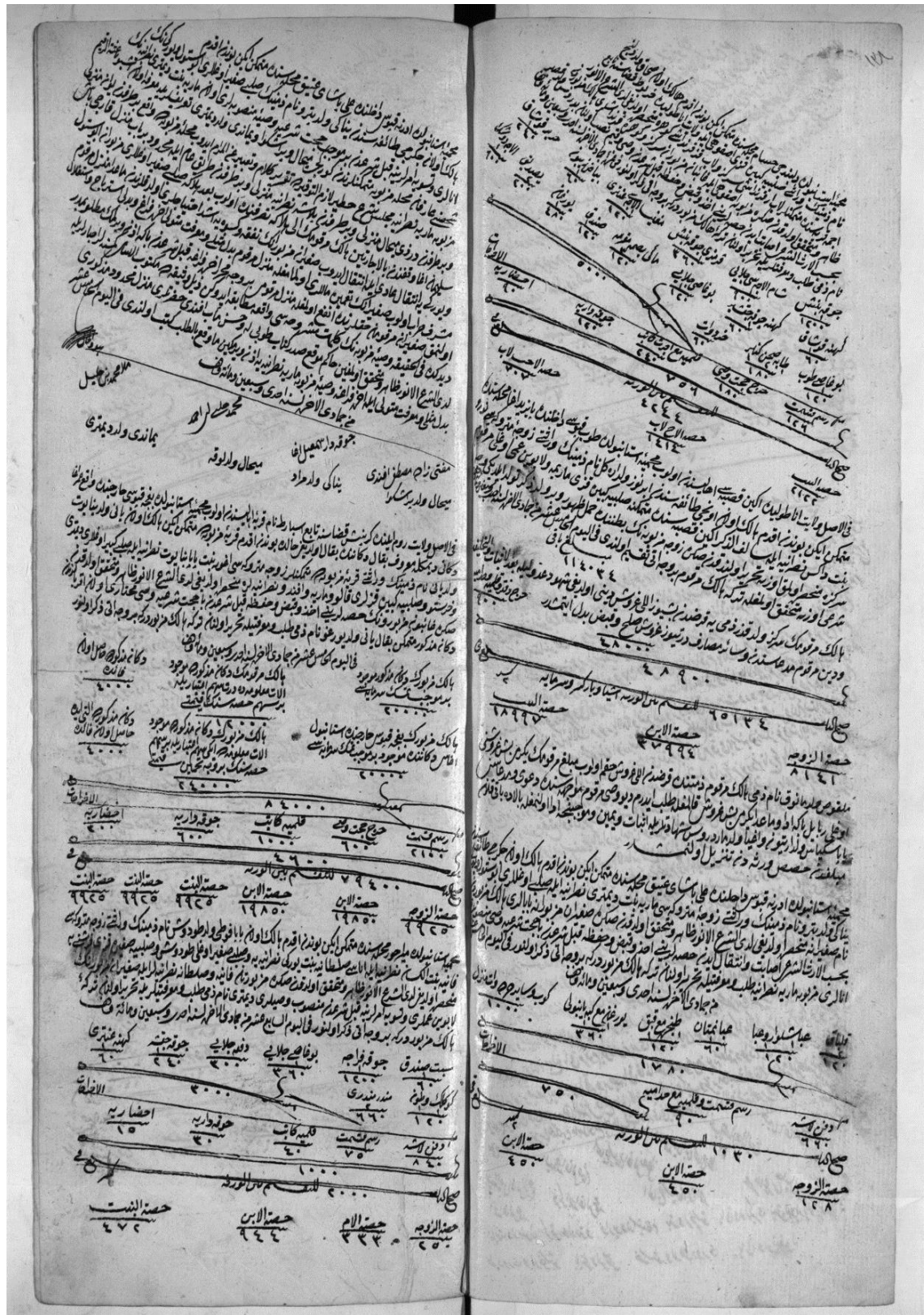
Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevarih I*, haz. Münir Aktepe, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.

Şemseddin Samî. *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.

ŞENSOY, Fatma. "İstanbul'un Topoğrafyasına Etki Eden Seller: 1453'ten 2000'e", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.1., ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM, 2015.

- TABAKOĞLU, Ahmet. *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- TABAKOĞLU, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- TABAKOĞLU, Ahmet. “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*’ 92-96, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, No:71, 1992.
- Târîh-i Osmani Encümeni Mecmû’ası*, C.1. İstanbul: Matba’a-i Halk-i Osmani Şirketi, 1328.
- TIĞLAY, Fatma Pelin. “Division Of Inheritance And Capital Accumulation: Case Of Bursa From Probate Registers, 1700-1840” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi IV/I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- VARLIK, Nükhet. “İstanbul’da Veba Salgınları”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.4., ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2015.
- YEL, Ali Murat, KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri. “Mahalle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- YILDIRIM, Nuran. “Salgın Afetlerinde İstanbul”, *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, ed. Said Öztürk, İstanbul: İBB Kültür Yayınları, 2009.
- YILDIZ, Kenan. “Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımında Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.1., ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul: İSAM, 2015.

Ek. 1: Servet Değeri En Düşük Tereke Örneği ve Çeviri Metni

Varak 138C: Mahmiyye-i İstanbul'da Edirne Kapısı dâhilinde Ali Paşa'yı Atık Mahallesinde mütemekkin iken bundan akdem hâlik olan Ciğerci tâ'ifesinden Yanaki veled-i Petro nâm zimmînin verâseti zevce-i metrukesi Marya bint-i Dimitri nasrâniyye ile sulbî oğulları Ebustol ve? nâm sagîrâna münhasıra olduğu lede'sş-şeri'l enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra sagîrân-ı mezbârâna babaları hâlik-i mezbûrdan bi-hasebi'l-irsi'sş-şeri'yye isâbet ve intikâl iden hisselerini ahz ve kabz ve hıfza kıbel-i şer'idan bâ-hüccet-i şer'iyye vasîyy-i mansûbeleri anaları mezbûre Marya nasrâniyye taleb ve ma'rifetleriyle tahrîr olunan tereke-i hâlik-i mezbûrdur ki ber vech âtiyyü'z-zikr olunur fî'l-yevmi'l- hamîs aşer min cumade'l-ahire li-sene ihdâ ve seb'in ve mi'e ve elf

Tereke	Adet	Değer	Tereke	Adet	Değer
Kalpak	2	120	Abâ şalvar ve abâ	1-1	120
Abâ nimtân	1	60	Tencere ma'a kapak	1-1	120
Yorgan ma'a kebe-i Yanbolu	1-1	360	Küp vesair hırdavât-ı menzil	—	1000
Yekûn	1780				

Minhâ el-ihracât	
Defn-i lâşe	660
Resm-i kısmet ve Kalemîyye ma'a huddâmiyye	90
Yekûn	750

Sahhü'l-bâkî	1030
Hissetü'z-zevce	128
Hissetü'l-ibn	450
Hissetü'l-ibn	450
Kesr	2

[illegible]

Varak 138E: Fi'l-asl vilâyet-i Rumilinde Kerniş? Kazasına tâbi Isparta nâm karye ahâlisinden olub mahmiyye-i İstanbul'da Bağçe Kapusu hâricinde vaki Ömer Ağa dükkânı demekle ma'rûf bakkal dükkânında bakkal olduğu halde bundan akdem karye-i mezbûrede mütemekkin iken hâlik olan Yani veled-i Benayot? veled-i Yani nâm zimmînin verâseti karye-i mezbûrede mütemekkinler zevce-i metrûkesi Agoy? bint-i Papa Benayot nasrâniyye ile sulbî kebir oğulları Dimitri ve Hırsto ve sulbîyye-i kebir kızıları Kalu ve Marya ve Efendo nasrâniyyelere münhasıra olduğu lede's-şeri'l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra gâibûn-ı mezbûrunun hisselerini ahz ve kabz ve hıfza kibel-i şer'idin bâ-hüccet-i şer'iyye vasîyy-i muhtarı olan akrabalarından dükkân-ı mezkûrda mütemekkin bakkal Yani veled-i Yorgo nâm zimmî taleb ve ma'rifetleriyle tahrîr olunan tereke-i hâlik-i mezbûrdur ki ber vech-i âtiyyü'z-zikr olunur fi'l-yevmi'l-hamîs aşer min cumade'l-ahire li-sene ihdâ ve seb'in ve mi'e ve elf

Tereke	Değer
Hâlik-i mezbûrun dükkân-ı mezkûrda mevcûd ber müceb-i temessük sermâyesi	20.000
Hâlik-i merkûmun dükkân-ı mezkûrda mevcûd âlât-ı ma'lûmede dört sehm îtibârıyla bir sehm hissesinin kıymeti	12.000
Dükkân-ı mezkûrda hâsıl olan fâ'iz	4.000
Hâlik-i mezbûrun Bağçe Kapusu hâricinde İstanbul ağası dükkânında mevcûd ber müceb-i temessük sermâyesi	20.000
Hâlik-i mezbûrun dükkân-ı mezkûrda mevcûd âlât-ı ma'lûmede iki sehm îtibârıyla bir sehm hissesinin ber vech tahmin kıymeti	24.000
Dükkân-ı mezkûrda altı ayın hâsıl olan fâ'izi	4.000
Yekûn	84.000

Minhâ el-ihracât	
Resm-i kısmet	2.100
Harc-ı hüccet-i vasî	600
Kalemiye kâtib	1.000
Çukadariyye	600
İhzâriyye	300
Yekûn	4.600

Sahhü'l-bâkî	
Hissetü'z-zevce	9.925
Hissetü'l-ibn	19.850
Hissetü'l-ibn	19.850
Hissetü'l-bint	9.925
Hissetü'l-bint	9.925
Hissetü'l-bint	9.925

Handwritten text in Persian script, likely a historical document or ledger. The text is written in a cursive style and includes various entries, possibly related to land, taxes, or administrative matters. The document is organized into sections, with some parts enclosed in boxes or frames. The text is written in a cursive style and includes various entries, possibly related to land, taxes, or administrative matters. The document is organized into sections, with some parts enclosed in boxes or frames.

ملاحظات	ملاحظات	ملاحظات
٢٤١٥٢١	٢١٠٠٠	٣١٥٠٠
١٤٧٠٠		

[illegible]

Varak 29C: Mahmiyye-i İstanbul'da Mirahor Mahallesinde mütemekkin iken bundan akdem hâlik olan Kürkcü tâ'ifesinden Anderya veled-i Nedelko nâm zimmînin verâseti zevce-i metrûkesi Tuti bint-i Arslan nasrâniyye ile sulbî kebir oğulları Vasilaki ve Kostantin ve sulbîyye-i sagîre kızı Elinaya münhasıra olduğu lede's-şeri'l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra mezbûrun Vasilaki ve Kostantin ve Tuti ile sagîre-i mezbûrenin tesviye-i umûrlarına kıbel-i şer'i enverden vasî nasb olunan hâlik-i mezbûrun şeriki Hırsto veled-i veled-i Kiro ve üzerine kıbel-i şer'idan nâzır nasb olunan kuyumcu Yanaki veled-i Asnaki nâm zimmîler taleb ve ma'rifetleriyle tahrîr olunan tereke-i hâlik-i mezbûrdur ki ber vech âtiyyü'z-zikr olunur fi'l-yevmi's-sânî ve'l-işrin min zi'l-ka'deti's-şerife li-sene tis'a ve sittîn ve mi'e ve elf

Tereke	Adet	Değer	Tereke	Adet	Değer
Köhne kalpak	1	60	Kırmızı çuka biniş	1	1.000
Köhne çuka biniş	1	120	Bogasiye kaplı köhne nâfe kürk	1	300
Köhne cübbe kürk	1	120	Köhne kabsız cübbe kürk	2	260
Kabsız nâfe kürk	1	600	Köhne bogasi celâbî	1	100
Köhne çakşır	1	120	Köhne anterî	2	240
Karacalu? kuşağı	1	120	Simli çifte bıçak	1	360
Altın mehr yüzük?	1	480	Sim kandil buhûrdân ve gulâbdân ve zarf ve tabak ve kaşık ve çatal	Direm 335 21	7.035
Evân-ı nühâsiye	..?65 100	6.500	Uçkur	4	960
Bürüncek gömlek ve don	2-2	1.200	Sagîr hatâyî boğça	1	720
İşleme yağlık?	5	1.200	Def'a yağlık	10	600
Sadr minderi	..?360 7	2.520	Yasdık	2	180
Köhne gömlek	1	60	Yorgan ma'a çarşeb	5	1.200
Köhne beledi ve çatma	24	2.880	Yüz yasdığı	6	180

yasdık					
Alaca ve beledi döşek	4	1.440	..? döşek	2	360
Def'a minder	5	1.800	Köhne ihrâm ve yemeni mak'ad	2-1	120
Orta keçesi	1	300	Yanbolu kebesi	4	480
Köhne yorgan	2	200	Hasır	5	300
Sepet sanduğu	1	60			
Yekûn	34.275				

Tereke	Değer
Hâlik-i mezbûrun mahalle-i mezbûrede vâki ile'l-helâk mütemekkin olduğu bir bâb mülk menzilin ber vech tahmin kıymeti gurus 1.000	120.000
Kezâlik mezbûrun mahalle-i mezbûrede vâki sagîr bir bâb mülk menzil kıymeti gurus 150	18.000
Hâlik-i mezbûrun ...? kazasına tâbi Ayastefanos kazasında vâki nısf mülk menzili kıymeti gurus 700	84.000
Hâlik-i mezbûr Anderya hayatında vasîyy-i mezbûr Hırsto ve Petro veled-i Todori zimmîler ile mahmiyye-i mezbûrede Bezzâzistân kurbunda kürkçüler sükkânında vâki kürkçü dükkânında ve Çukacılar Hanında vaki odada kürkçülük ticaretinde şirket-i inân vechi üzerine şerikleri olmağla mezbûrân Hırsto ve Petronun i'tirâfları üzerine yedlerinden olan hâlik-i mezbûrun ber mûceb-i temessük sermayesi gurus 12.514	1.501.680
Cem'an	
Esmân-ı? menzil ve sermâye	1.535.955
Menzil-i kebir	120.000
Menzil-i sagîr	18.000
Nısf menzil	84.000

Minhâ el-ihracât	
Defn-i lâşe ber mûceb-i hüccet-i şer'iyye	60.000

Resm-i kısmet	43.942
Harc-ı hüccet-i vasî	2.400
Harc-ı hüccet-i nâzır	900
Kalemiyye ve ücret-i kâtib	4.500
Çukadariye	2.280
İhzâriyye	1.500
Tahminiyye eşya	270
Cem'an	115.792

Sahhü'l-bâkî	
Esmân-ı? menzil ve sermâye	1.420.163
Menzil-i kebir	120.000
Menzil-i sagîr	18.000
Nısf menzil	84.000
Hissetü'z-zevce	
..? eşya ve sermâye	177.523
..? Menzil-i kebir	15.000
..? Menzil-i sagîr	2.250
Nısf menzil	10.500
Hissetü'l-ibn	
..? eşya ve sermâye	497.056
..? Menzil-i kebir	42.000
..? Menzil-i sagîr	6.300
Nısf menzil	29.400
Hissetü'l-ibn	
..? eşya ve sermâye	497.056
..? Menzil-i kebir	42.000
..? Menzil-i sagîr	6.300
Nısf menzil	29.400
Hissetü'l-bint	
..? eşya ve sermâye	248.528
..? Menzil-i kebir	21.000
..? Menzil-i sagîr	3.150
Nısf menzil	14.700